

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

PAZIRIK KURGANLARI, BULUNTULARI VE
ARKEOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yunus EKİM

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Ankara- 2006

ÖNSÖZ

Bu çalışma, bugün cevabı bilinse de medeni dünya içerisinde hangi kültüre ait olduğu tartışılan atlı bozkır kültürünün Altaylardan bütün steplere yayılarak bir dönem dünya düzeni üzerinde büyük etki uyandırmasına rağmen bu kültüre sahip insanlar üzerinde yapılan çalışmaların karmaşıklığını biraz olsun gündeme getirme ve toparlama için yapılan küçük bir çalışmadır. Altayların sadece küçük bir bölümünde Pazırık vadisinde yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılan; tarihin her döneminde yağmaya uğrayarak ortadan kaldırılmaya çalışılan bozkır kültürünün maddi bırakıtları durumunda olan kurganlar son yıllardaki gerçek bilimsel çalışmalar haricinde geçen yüz yılda yapılan çalışmalarda bilimsel yağma olarak da nitelendirilebilecek bir takım çalışmalara sahne olmuştur. Bu çalışmalar neticesinde bugün Atlı bozkır kültürünün temeli sayılabilecek büyük öneme sahip Pazırık kurganları bilerek bilimsel yağmanın kucağına terkedilmiştir. İç Asya'daki bu büyük kültür üzerinde bir asırdan beri devam edem sözde bilimsel çalışmalar tekel sayılabilecek bir kurum tarafından giderek kaosa sürüklenmektedir.

Bu çalışmamda en önemli veri kaynağı, kazı raporu veya günlük notlar şeklinde olan Sergei Rudenko'nun 1970 de basılan "Sibirya'nın Donmuş Mezarları" adlı kitap olmuştur. Ana kaynak sayılan bu kitaptaki karmaşık verilerin sadeleştirilmesine bana yardımcı olan başta saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. İlhami DURMUŞ ve Yrd. Doç. Dr. S. Yücel ŞENYURT'a ayrıca tüm ARÇED çalışanlarına ve çevirileriyle büyük yardımlarda bulunan arkadaşım Ayhan İNCİRCİ'YE teşekkürleri bir borç bilirim.

Yunus EKİM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
HARİTA- ÇİZİMLER- RESİMLER LİSTESİ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURGANLAR, DAĞILIMI, PAZIRIK BÖLGESİ, ARAŞTIRMA TARİHÇESİ VE TARİHLENDİRME

I. KURGANLAR VE GENEL ÖZELLİKLERİ	3
A .Kurgan Yapımı Ve Genel Özellikleri	10
B. Kurgan Tipleri Ve Mimari Özellikleri	11
II. BOZKIR COĞRAFYASINDA KURGANLARIN DAĞILIMI	14
III. ÇEVRE KURGANLAR	15
IV. PAZIRIK BÖLGESİ, ARAŞTIRMA TARİHÇESİ VE TARİHLENDİRME	19
A. Pazırık Bölgesi	19
B. Araştırma Tarihçesi	20
C. Pazırık Kurganlarının Yapılış Dönemleri ve Tarihlendirme Problemi	22

İKİNCİ BÖLÜM

PAZIRIK KURGANLARI, MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE ELDE EDİLEN SONUÇLAR

I. PAZIRIK KURGANLARI	26
A. Kurganların Kazılması	28
B. Merdivenler	31
C. Kurganlardaki Lahitler	31
D. Kurganlardaki Atların Durumu	34

E. Mezar Odalarının Kaplanması	37
F. Pazırık Kurganlarındaki Eserlerin Durumu	40
II. PAZIRIK KURGANLARI'NIN GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ	42
A. I Numaralı Pazırık Kurganı	42
B. II Numaralı Pazırık Kurganı	44
C. III Numaralı Pazırık Kurganı	46
D. IV Numaralı Pazırık Kurganı	48
E. V Numaralı Pazırık Kurganı	49
F. VI Numaralı Pazırık Kurganı	51
G. VII Numaralı Pazırık Kurganı	51
H. VIII Numaralı Pazırık Kurganı	51
J. The Lady Kurganı	52
III. PAZIRIK KURGANLARI'NDAN ELDE EDİLEN SONUÇLAR	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAZIRIK KURGAN BULUNTULARI VE BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. PAZIRIK KURGAN BULUNTULARI	57
II. BULUNTULARIN DEĞERLENDİRMESİ	65
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	88
HARİTALAR- ÇİZİMLER- RESİMLER	
ÖZET	142

ABSTRACT

143

HARİTA- ÇİZİMLER- RESİMLER LİSTESİ

Harita 1: Altay Muhtar Cumhuriyetinin Bugünkü Sınırları.

Harita 2: İskitler ve Atlı Bozkır Kavimlerinin Yayılım Sahalarının Genel Görünümü.

Harita 3: Erken Dönem Bozkır Kùltürleri.

Harita 4: Pazırık Bölgesi Topografik Planı.

Çizim 1: I Numaralı Kurganın Kesiti.

Çizim 2: II Numaralı Kurganın Kesiti.

Çizim 3: II Numaralı Kurganın Kesiti (Detay).

Çizim 4: II Numaralı Kurganın Kesiti (rekonstrüksüyon).

Çizim 5: II Numaralı Kurganın Mezar Odasının Üstten Görünümü

Çizim 6: III Numaralı Kurganın Kesiti.

Çizim 7: IV Numaralı Kurganın Kesiti.

Çizim 8: V Numaralı Kurganın Kesiti.

Çizim 9: V Numaralı Kurganın Kesiti. (Detay).

Çizim 10: V Numaralı Kurganın Mezar Odasının Genel Planı ve Buluntuların Dağılımı

Çizim 11: V Numaralı Kurganın Kuzeydeki Gömü Alanının Genel Planı ve Atlar ve Buluntuların Dağılımı.

Çizim 12: V Numaralı Kurganın Mezar Odası Rekonstrüksüyonu.

Çizim 13: V ve VII Numaralı Kurganların Üst Görünümü.

Çizim 14: VI Numaralı Kurganın Mezar Odasının Genel Planı ve Buluntuların Dağılımı.

Resim 1: The Lady Kurganın Gömü Törenine Ait Canlandırma.

Resim 2: The Lady Kurganın Kazılması.

Resim 3: The Lady Kurganın Rekonstrüksüyonu.

Resim 4: The Lady Kurganın Rekonstrüksüyonu.

Resim 5: The Lady Kurganından Çıkan Mumyanın Etlendirilmiş Rekonstrüksüyonu.

Resim 6: The Lady Kurganından Çıkan Mumya Ve Lahdin Çizimi.

Resim 7: The Lady Kurganından Çıkan Mumya Ve Lahdin Resmi.

Resim 8: The Lady Kurganından Çıkan Mumya Üzerindeki Dövmeler.

Resim 9: The Lady Kurganından Çıkan Mumya Üzerindeki Dövmeler (Detay)

Resim 10: The Lady Kurganından Çıkan Atlardan Bir Mumya Üzerindeki Dövmeler (Detay).

Resim 11: The Lady Kurganından Çıkan Mumya Rekonstrüksiyonu.

Resim 12: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Geyik Boynuzlu At Maskesi.

Resim 13: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Geyik Boynuzlu At Maskesi.

Resim 14: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Keçe ve At kılı karışımından eğer.

Resim 15: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Deriden Eğer Örtüsü Parçası.

Resim 16: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Deriden Horoz Motifli Aplik.

Resim 17: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden kalkan.

Resim 18: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden kalkan.

Resim 19: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Deriden Grifon Kolye.

Resim 20: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Ahşap, Deri, Bronz ve Altından Dizgin.

Resim 21: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Deri, Ahşap, altın Varaktan Moflon Motifli Dizgin.

Resim 22: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Deriden Geyik ve Palmet Süslü Dizgin.

Resim 23: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Ahşaptan İnsan Yüzü Figürlü Dizgin Parçası.

Resim 24: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Göğüs Üzerinde Kullanılan At Koşum Takımı Parçası(levha).

Resim 25: Pazırık I Numaralı Kurgandan; Keçeden Aslan Motifli Halı Parçası.

Resim 26: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deri, Altın ve Tendon Lifinden Kemer.

Resim 27: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden Horoz Aplikeli Kemer

Resim 28: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deri Kürk ve Altından Başlık.

Resim 29: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Boynuz, Ahşap ve Bronzdan Gerdanlık yada tasma.

Resim 30: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deri, Tekstil, Kalay, Altından Çizme.

Resim 31: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Keçeden Çorap.

Resim 32: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Keçeden Çorap.

Resim 33: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Bronzdan gem (At koşum takımı parçası).

Resim 34: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Gümüşten Plaka.

Resim 35: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Periden yastık.

Resim 36: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden Grifon Başı.

Resim 37: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Masa Ayağı.

Resim 38: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Küçük Masa.

Resim 39: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden Grifon Başlı Asa.

Resim 40: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Kemikten At Maskesi.

Resim 41: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Altından Dizgin Parçası

Resim 42: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden ve Ahşaptan Küre Üzerinde Duran Erkek Geyik Figürini.

Resim 43: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden ve Ahşaptan Küre Üzerinde Duran Erkek Geyik Figürini.

Resim 44: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden ve Ahşaptan Deriden ve Ahşaptan Küre Üzerinde Duran Erkek Geyik Figürini.

Resim 45: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden ve Ahşaptan Gagasında Erkek Geyik Kafası Tutan Grifon Figürini.

Resim 46: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Yapağıdan Sık Dokunmuş Halı Parçası.

Resim 47: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Keçeden Aplike İle Geyik Motifi İşlenmiş Eğer Parçası.

Resim 48: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Yünden Örtü Parçası.

Resim 49: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Keçeden Halı Parçası

Resim 50: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Keçeden Eğer Parçası.

Resim 51: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden Aplike Olarak Kullanılan Horoz Figürleri.

Resim 52: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden Aplike Olarak Kullanılan Horoz Geyik Figürü.

Resim 53: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden Aplike Olarak Kullanılan Horoz Geyik Figürü.

Resim 54: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden Aplike Olarak Kullanılan Horoz Lotus Figürü.

Resim 55: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Ahşap ve boynuzdan Kap.

Resim 56: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Bronzdan Yatay İkiz Kulplu Kap

Resim 57: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Tepirhane Olarak Kullanılan Konik Çadırın Ayakları.

Resim 58: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Kemik yada Boynuzdan Deri İplerle Dikilmiş Kap.

Resim 59: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Deriden sürahi.

Resim 60: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Mumyalanmış Cesedin Başı

Resim 61: Pazırık II Numaralı Kurgandan; Mcesedin Vücudunun Çeşitli Yerlerindeki Dövmeler.

Resim 62: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden Yapılmış Yırtıcı Kuş Başı Figürini.

Resim 63: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Altın Varaktan Kuş Başı.

Resim 64: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Kaplan Figürinleri.

Resim 65: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Geyik (elk) Başı Figürini.

Resim 66: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Geyik (elk) Başı Figürini.

Resim 67: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Altından Su Kuşu (ördek- kuğu) Figürini.

Resim 68: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden Moflon Figürini.

Resim 69: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden İbex Figürini.

Resim 70: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Geyik Boynuzu Figürleri Bulunan At Koşum Takımı Parçası.

Resim 71: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Yabani Tavşan Sıçrama Sahnesi Figürleri Bulunan At Koşum Takımı Parçası.

Resim 72: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Geyik Boynuzu Figürleri

Bulunan At Koşum Takımı Parçası.

Resim 73: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Kemikten Eğer Ucu Parçası

Resim 74: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Kemikten Üzerinde Simetrik Figürler Bulunan At Koşum Takımı Parçası.

Resim 75: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Üzerinde Simetrik Figürler Bulunan At

Resim 76: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Kemikten Kaplanın Yüz Kısımının Stilize Edildiği At Koşum Takımı Parçası.

Resim 77: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Dizgin Parçası.

Resim 78: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Deri, Ahşap, Bronz ve Altın Varaktan Grifon Kafası Figürlü Dizgin (yular).

Resim 79: Pazırık III Numaralı Kurgandan; Deri, Ahşap, Bronz ve Altın Varaktan Moflon Figürleri ve Tahta Toncuklarla Süslenmiş Dizgin (yular).

Resim 80: Pazırık IV Numaralı Kurgandan; Ahşaptan kurt figürini.(At Koşum Takımı Parçası)

Resim 81: Pazırık IV Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Kaplan figürini.(At Koşum Takımı Parçası)

Resim 82: Pazırık IV Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Kaplan figürini.(At Koşum Takımı Parçası)

Resim 83: Pazırık IV Numaralı Kurgandan; Deri ve Ahşaptan Zoomorfik Hayvan İşlemeli Dizgin (yular) Parçası

Resim 84: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Keçeden Kuğu

Resim 85: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Keçeden Kuğu Figürini.

Resim 86: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Deri ve keçeden at maskesi.

Resim 87: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Keçe ve Altın Varaktan Kayış ().

Resim 88: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Ahşap ve Deriden Stilize Kaplan Başı Figürü İşlenmiş At Koşum Takımı Parçası.

Resim 89: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Ahşaptan Geyik (elk) Başı Figürini.

Resim 90: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Yün Kıl Karışımından Eğer Örtüsü.

Resim 91: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Yün Kıl Karışımından Eğer

Örtüsü.

Resim 92: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Yün ve Keçeden Eğer Örtüsü Parçası.

Resim 93: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Keçeden Apliklerle Süslenmiş Halı (detay).

Resim 94: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Yünden , Yığma Biçiminde Çift Düğüm Tekniğıyle Dokunmuş Halı

Resim 95: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Deri ve Ahşaptan At Arabası

Resim 96: Pazırık V Numaralı Kurgandan; Mumyılanmış Ceset.

Resim 97: Pazırık VI Numaralı Kurgandan; Bronzdan Ayna Parçası.

GİRİŞ

“Pazırık Kurganları, Buluntuları Arkeolojik Açıdan değerdendirilmesi” adlı bu çalışmanın kapsamı 19 yy. başlarında Güney Sibirya Bölgesi’nde başlayan ve özellikle Pazırık Vadisi’ndeki kurganlar üzerinde yoğunlaşan çalışmaların neticeleri oluşturmaktadır. Çalışma, Atlı Bozkır Kavimlerinin kültürel manada şimdiki zamanlara kalan yegane anıtları niteliğinde olan kurganların mimari yapılarının yanı sıra buluntularının da arkeolojik açıdan değerdendirildiğı bir araştırmadır.

Birinci bölümde Atlı Bozkır Medeniyetinin kültürel yayılım alanlarını sınırlayan kurganların genel tanımı, ortaya çıkış süreci ve yapım amaçlarını bölgede gelişen erken dönem kültürleri ışığında açıklanmaya çalışılmıştır. Kurgan tiplerinin ve genel mimari özelliklerinin de verildiğı bu bölümde kurganların boyutlarındaki değişimlerin toplumun statüsü ile yakından alakalı olduğu vurgulanmıştır.

İkinci bölümde Pazırık Bölgesinin coğrafi olarak sınırlarından bahsedilerek bölge üzerinde çalışma yapanlardan bahsedilerek genel bir araştırma tarihçesi verilmiştir. Pazırık Kurganları üzerinde tarihlendirme problemi konusunda öne sürülen fikirler ve bilimsel veriler sunularak kurganların yapıldığı dönemler hakkında bilgiler verilmiştir. Pazırık kurganları adlı başlık altında bölgede çalışma yapanların kurganlar hakkında genel görüşleri ve kurganların genel mimari özellikleri anlatılmıştır. Yine bu bölümde kurganların kazılma aşamalarından, mezar odalarından, lahitlerden, kurganlardaki atların durumundan, odalıların kaplamalarından, eserlerin durumundan ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Kurganların genel mimari özellikleri adlı başlıkta ise kurganları ayırt edici mimari özellikleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Çevre kurganlar adlı başlıkta aynı Pazırık Kurganları’yla

benzer kültürel özellikler gösteren çevre kurganlardan bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde Pazırık Kurganlarından çıkan sayısız malzeme genel nitelikleri göz önünde tutularak bir ayrıştırmaya tabi tutulmuştur. Ayrıştırma neticesinde kültürün önemli özelliklerini ortaya koyacak malzemeler yorumlanarak anlatılmıştır. Bölümün sonunda ise ayrıştırılan ve incelemeye tutulan malzemenin genel bir listesi verilmiştir.

Sonuç bölümünde tüm yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan fikirler özetlenerek sunulmaya çalışılmıştır.

Resimler kısmında bölge haritaları, kurganların mimari çizim ve rekonstrüksüyonları yanı sıra değerlendirmeye tabi tutulan eserlerin resimleri bulunmaktadır.

Pazırık Kurganları'nın içinde bulunduğu bölgede yürütülen yaklaşık yüzyıllık çalışmalar neticesinde net verilerin elde edilememesine karşılık bu çalışmanın önemli bir yer tutacağını düşünmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURGANLAR, DAĞILIMI, PAZIRIK BÖLGESİ, ARAŞTIRMA TARİHÇESİ VE TARİHLENDİRME

I. KURGANLAR VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Bozkır toplumları, yaşamları gereği sürekli hareket halinde olduklarından çok fazla kalıcı izler bırakmamışlardır. Onların varlıklarına dair en önemli izler hayatını kaybeden önemli üyeleri için düzenledikleri kurganlar ve içlerindeki ölü hediyeleridir. Bu nedenle kurganlar ve buluntuları araştırmacılar için oldukça önem taşımaktadır.

Bozkır coğrafyasının yegane yapı taşlarını oluşturan kurgan kültürünün kaynaklarını Volga ve Ural nehirlerinin arasında aramak ve bu bölgeyi merkez alarak yayıldığını söylemek mümkündür. M.Ö. 3. Bin yılda Volga ve Ural nehirleri arasında oluşan Kurgan ve Yam kültürünün zamanla komşu bölgelere de yayıldığı görülmektedir.¹

Güney Sibirya'da, Eneolitik ve Bronz çağlarını üç ana arkeolojik kültür çevresi belirler. Bölgede hakim durumda bulunan ilk kültür, M.Ö. III.-II. Binyıl başlarına tarihlenen Afenesyova kültürüdür. Ardından M.Ö. II.-I. Binyıl başı olarak belirlenen Andronova kültürü ve M.Ö. 1200-700 yılları arasında görülen Karasuk kültürü gelmektedir.² Karasuk kültürünü, Pazırık kültür coğrafyasının da olgunlaştığı dönem olan Tagar ve Taştık kültürleri izler (Harita 3).

Abakan ve Yüs bozkırlarında Radloff, Tunç Çağlarına tarihlenen

¹ Mızıulu 1994: 20.

² Mongait 1961: 145.

otuza yakın mezar açmıştır. Mezarlar dış görünüşleri itibariyle hemen hepsi, yer seviyesinden yaklaşık 1-1.5 m. derinlikte olup dikdörtgen planlıdır. Etraflarında 10 büyük taş dikdörtgen olacak şekilde sıralanmış, mezar çukurunun zemini tokmaklanarak sertleştirilmiş yada ince taş levhalarla döşenmiştir³. Ölü, sırtüstü yatırılmış ve elleri çapraz olarak göğüslerinin üstüne yerleştirilmiştir. Yan yana yerleştirilmiş mezarların bazılarında bir, bazılarında ise beş gömü yapıldığı anlaşılmıştır⁴. Ölüler, başları doğuya gelecek şekilde yatırılmıştır. Üzerinde, kalın ağaçlar ve onların üzerinde de iki yada dört karış kalınlığında taş levhalar yerleştirilmiştir. Abakan, Yüs, Altay, Yenisey, Baraba ve Kulunda'da açılan mezarlarda bakır ve az olarak tunç malzemedен yapılmış bıçak, silah, ok ucu, mızrak, orak, balta, iğne v.b. bulunmuştur⁵. Buluntular arasında koyun ve at kemikleri ile beraber vahşi hayvan kemiklerinin yer alması, bu toplulukların çobanlığın yanı sıra avcılıkla da uğraştıkları düşüncesini uyandırmaktadır. Bu kültürde bu tip mezar geleneği tüm doğu bozkırlarında hakim konumda bulunmaktaydı. Kurgan mezar geleneğinin temellerini oluşturan bu kültürde özellikle mezar odasının yapısındaki benzerlikler kültürel gelişim evrelerinin ilk basamağında kurganların yapısını anlamamıza ve gelişim evrelerini görmemize yardımcı olur.

Andronova kültürü adını, Krosnoyarsk'ın kuzey-batısındaki Andronova köyünden almıştır. Bununla beraber daha sonra bu kültürün sadece Yenisey'de değil, bütün batı Sibiry ve Kazakistan'dan Ural dağlarına, Kırgızistan ve Pamir yaylasına kadar yayıldığı anlaşılmıştır. Mezar yapıları Afenesyova kültürüyle benzerlik gösterir. Dairesel taş sırası bütün mezarlarda görülür. Mezar odası bakımından kurganlarla benzeşse de kurganımsı yükseltilere az rastlanır. Mezar odası kütük yada büyük taş parçalarıyla oluşturulur. Mezarların hemen yakınında bir kurban tören mekanı vardır. Bu dönemde metal kullanımının artması buluntuların sayısını ve çeşidini de arttırmıştır. Mezarlara kadın-

³ Radloff 1954: 90.

⁴ Ögel 1991: 17.

⁵ Radloff 1956: 90.

erkek gömüsü beraber yapılmıştır. Kazılan mezar çukurlarının üzeri yassı taşlar ve ağaç dalları ile kaplanır. Bronz malzemelerin yanında ilk defa altından yapılmış eserlere de rastlanmıştır.⁶

Andronova kültüründen sonra, İç Asya'nın bronz çağı içinde gelişen önemli kültürlerinden birisi de Karasuk kültürüdür. Andronova kültürü batıda devam ederken, Yenisey'in uzak doğusunda ve Ob'un yukarısında ortaya çıkan bu kültürün ekonomisinde, hayvan yetiştiriciliği baş rolü oynuyordu. Karasuk kültürel dönemi demirin yoğun kullanımı ile ön plana çıkmaktadır. Karasuk kültürünün mezarları bazen yüzden fazla gömüyü içermekteydi.

Karasuk kültürünün ortaya çıkışında, doğudan gelen bazı Mongoloid boyların sebep olduğu, kültür kalıntılarından bilinmektedir. Doğudan gelip Karasuk kültürüne neden olan bu boylar bugünkü Çin'in kuzey bölgelerinde yaşamakta olan, bazı araştırmacılara göre, kısmen Europeoid, fakat Mongoloitler ile de gittikçe karışan boylardı. Karasuk kültürünü, bu dönemde de yerleşik olan Europeoid Kavimler üzerine arkeolojik ve antropolojik olarak da desteklenen Kuzey Çin'den geldiği anlaşılan Mongoloit Kavimler'in göçü sonucu yoğun bir ve nüfus artışı oluşmuş buna bağlı olarak hayvancılık ön plana çıkmıştır.

Karasuk mezarları üst taraftaki görünen kısmın kenarlarına dizilmiş dikdörtgen taş tabakasıyla ayırt edilirler. Mezar duvarlarının yüzeyleri kum taşı ile kaplanmıştır. Buluntular arasında Kingirak adı verilen tipik dirsek biçimli iki yüzü keskin bronz bıçaklar yer almaktadır. Bu kültürden gelen eserler arasında en ilginç olanları koç başı ile taçlandırılmış sütun biçiminde veya insan biçimli stilize hayvan kabartmalı taş heykellerdir⁷. Çin'deki An-yang kültürleri, Güney Sibirya'daki Karasuk çağı kültürlerine kuvvetli tesirler yapmıştır. Fakat karşılıklı iletişim sonucu Çin'de de Orta Asya kültürlerindeki benzer hayvan figürlerinin

⁶ Ögel 1991:24-25.

⁷ Mongait 1961: 149.

ağırlık taşıdığı bir üslup meydana gelmiştir⁸.

M.Ö. Birinci binde de Altay kültür çevresinin, Sibiry ve Kazakistan'a göre kendi içinde daha muhafazakar geliştiği görülür. Minusinsk'deki Karasuk kültürü, Andronova Kültürü'nün yerini tamamen aldığı halde; Altay dağlarında, bazı yeni etkilere rağmen, Andronova Kültürü hâlâ çok kuvvetli olarak devam ediyordu. Altay kültür çevresi; Tanrı dağları, Çu vâdisi, Güney Moğolistan ve Ordos bölgelerini kültürel olarak etkilemiştir. Tunç çağına denk gelen Altay buluntuları, başlıca Kamışenka ve Kızıl-Yar'daki kurganlarda ele geçmişti. Maden olarak hâlâ bakır ve bronz kullanılmaktadır. Kamışenka'da, bu devre ait 25 mezar bulunmaktadır. Ölülerin hemen hemen tamamı sağ taraflarına yatırılmış ve başları batıya çevrilmiştir. Mezarlarda geyik dişleri de bulunmakta olup, bunların dinî bir anlamı vardı. Ayrıca bu dönem mezarlarında yakın dövüş silahları çıkmıştır.

Altaylar çevresinde özel olarak gelişen bu kültürün önemli özelliklerinden biri de bozkır kültürünü en iyi anlatan unsur olan insanların tabiat üstü eğilimlerinden ortaya çıktığı düşünülen hayvan üslubunun⁹ ön hazırlayıcısı niteliğinde olmasıdır.

Kuzey Altaylar'da gelişen bu özel kültür adını sonraları MÖ 7.- 6 yy Mayemir kültürü 6.- 5. yy Pazırık Kültürü ve daha sonra bu kültürlerin devamı niteliğindeki Tagar ve Taştık kültürleri yerini alır. Pazırık Kurganları, Altay'larda erken dönemlere tarihlenen mezarlardan daha komplike bir yapı göstermektedir. Buna rağmen Hibert'e göre en son yapılan değerlendirmeler neticesinde MÖ 5. yy tarihlenen Pazırık Kurganları daha önceki ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan kültürün Pazırık'tan sonrada genel hatlarıyla devam ettiği gözlenmektedir. Bölgede erken mezarlarda çıkan mezar eşyaları, daha çok basit bronz silahlar ve altın mücevherattan oluşmasına karşın Pazırık

⁸ Ögel 1991: 31.

⁹ Durmuş 2002: 15- 24

Kurganlarının da içerisinde bulunduğu dönem de daha iyi işlenmiş bronz, demir ve altın eşyalar yer almaktadır.

Pazırık ve Tagar Kùltürleri Tuva Bölgesi'nde Albi-Bel ve Saglin kùltürleri daha güneyde bugünkü Moğolistan'a kadar olan bölgede Uyuk Kùltürü ismini almıştır.¹⁰ Bu dönemde Güney Rusya'daki Pontik Bozkırları'nda da İskitler egemen durumda idiler. Mayemir Kùltürü'nden önce gelen Karasuk kùltürünün batı kolunda, Altay ve Tanrı dağlarında "hayvan üslubu" olarak adlandırılan İç Asya sanatının meydana geldiği görülür. "Hayvan Üslûbu" teriminin ortaya çıkmasına neden olan bozkır sanatı ürünlerinin M.Ö. 5. yüzyılla M.Ö.3. yüzyıl arasında tarihlenen bu bölümü çevresindeki hayvanla doğanın sırlı yaşamının bir simgesi olarak bakan bozkır sanatçısının bakış açısı yansıtılır.

Karasuk kùltürü verileri üretilirken Asya tarihinin karakterini değiştirecek toplumsal ve ekonomik yapı değişiklikleri ortaya çıkmış ve bozkır toplumları göçebe yaşamına geçmiştir. Bu dönemde Kuzey Çin'den gelen Mongoloit kavimler bölgede büyük bir nüfus patlamasına neden olmuş ve yerleşik halk ile karışarak yeni bir kùltürün temellerini atmışlardır. Bu dönemde yerleşik halk çeşitli baskılar nedeniyle içtimai ve ekonomik yapısında değişikliğe gitmiştir. Andronova kùltürü içerisinde kendine hayat bulan bu kùltürde en önemli özellik demirin yaygınlaşmasıdır. Demir, Orta Asya'da Andronovo kùltürü ile birlikte M.Ö. 1400'lerde insan hayatına girmiştir.¹¹ Sibiry'a'da Erken Demir Çağı kùltürünün izlerini Minusinsk (Yukarı Yenisey) ve Altay bölgelerinde takip edilebilir.

M.Ö. 700 sıralarında, Karasuk kùltürü, bazı europoid göçlerin etkisi ile Tagar kùltürüne dönüşmüştür. Coğrafi yayılış sahasına dayanarak yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmalar sonucunda, Kem (Yenisey) ırmağı boyundaki M.Ö. yedinci yüzyılda başlayan Tagar kùltürünün, Karasuk

¹⁰ Bleeker 1997: 5, Cosmo 2004: 35 Hiebert 1992: 117- 129.

¹¹ Kafesoğlu 1987: 12.

kültürünün devamı niteliğinde olduğu tespit edilmiştir. Karasuk kültürü ile bozkıra giren demir Tagar kültürüyle hızlı bir gelişim göstermiştir.

Bu kültürün belirleyici kalıntıları kurganlar olmuştur. Kurganlar, köşelerde yüksek taşların kare şeklinde bazen de yan yana duvar gibi dizildiği bir biçim gösterir. Bu kültüre ait 200'den fazla kurgan, 600'den fazla gömü tespit edilmiştir. Mezarlarda kadın erkek beraber gömülmüştür. Tagar kültürü bozkır sanatının karakteristik örneği olan hayvan üslubunda da buluntular vermektedir.

Tagar kurganlarının yakınlarına gayet büyük taşlar dikilmekte ve bu taşlar üzerine resimler çizilmekte idi. Dikili taşlar üzerindeki resimlerde, resmedilen kişilerin kıyafetleri Altay kıyafetlerine yakın şekilde, mintan ve çakşır giymiş, çekik gözlü ve köseliğe eğilimli şahıslar dikkati çekmektedir. Karasuk kültüründe hazırlanan mezar odaları kurganlardaki teferruatlı yapının aksine basit ve sade özellikleriyle ön plana çıkar. Buna karşın Pazırık kurganlarının da içinde yer aldığı Tagar kültüründe atlar içinde ayrı bir bölüm ayrılmıştı. Yine Karasuk kültüründe ölüye sadece elbiseleri, takıları ve toprak kaplarda hediyeler bırakılırken, Tagar kültürü ile birlikte, ölünün silahları, eyerlenmiş, binit takımları ile birlikte kurban edilmiş atları da bırakılıyordu¹².

Uyman bozkırında ve Berel yakınlarındaki Buhtarma boyunda bulunan Katanda nehrinin sol yakasındaki mezarların daha çok halk tabakasına ait olduğunu düşündürmektedir. Buradaki mezarlar genel olarak yerden 30 cm. yüksekliktedirler ve üstleri ufaltılmış kaya parçalarıyla örtülmüştür. Yükseltinin tam ortasındaki dikdörtgen mezar çukuru doğu istikametinde açılmıştır. Ölüler başı batıya dönmüş olarak sırtüstü yatırılmışlardır. Mezar taşla örtüldükten sonra üstlerine, başları batıda olmak üzere at bedenleri bırakılmıştır. Buluntular arasında kadın takılarını oluşturan bakırdan yapılmış, küpe, alınlık, yüzük, akik kalp motifleri ve mavi cam işleri, erkeklerin kullandığı demir ok-mızrak uçları,

¹² Hancar 1952: 180.

kılıç ve günlük elbiselerinin kalıntıları yer almaktadır. Buradaki mezarlarda da bir metreye yaklaşan derinliklerde donmuş toprak ile karşılaşıldığından kazı esnasında güçlük çekilmiştir. Aynı bölgedeki daha büyük kurganlarda kayın kabuğu parçaları, üzerinde motifli deri parçaları, altın parçalarıyla süslenmiş deri matara, kürkten yapılmış elbiseler, hayvan motiflerinin işlenmiş olduğu kabartmalar, doğu-batı yönünde levhalar üzerine konmuş cesetler burasının Erken Demir Çağı'na ait olduğu izlenimini vermektedir¹³. Radloff kurgandan çıkan hayvanların ne tarzda tasvir edildiklerine değinmediği gibi ölülerin de mumyalanmış olup olmadıkları hakkında bir bilgi vermemiştir. Ancak burasının Griaznov ve Rudenko'nun açtığı gibi gömü odalı bir kurgan olması mümkündür.

Altay dağlarında bugüne kadar Demir Çağına tarihlenen bir yerleşim bulunamamıştır¹⁴. Günümüze sadece kurganlar gelmiştir. En zengin kurgan topluluğu Pazırık'ta olup, dönem itibarıyla Tagar ve Taştık kültürleri denilen Demir Çağı içinde yer alır.

Asya bozkırlarından Kafkasya ve Karadenizin kuzeyinden Doğu Avrupa bozkırlarına dek uzanan geniş alanlarda karşılaşılan en karakteristik mezar yapıları, tepelik şeklindeki yükseltilerdir. Bu tip mezar yapılarına Asya'da Kurgan adı verilirken Avrasya'nın Avrupa tarafında ve Anadolu'da Tümülüs denen bu yapılara bozkırlardaki göçebe hayat tarzında, belli bir hiyerarşik düzen içinde önem taşıyan kişiler defnedilmekteydi.¹⁵

Geniş bozkır coğrafyasında sosyal ve dinsel yaşamın bir neticesi olarak ortaya çıkan bu mimari öğeler çeşitli isimler almıştır. Bu yığma mezar tepeleri, antik batı kaynaklarında ve daha sonraki literatürde Tümülüs olarak adlandırılmaktadır¹⁶. Bozkır yaşamını nitelik ve niceliksel olarak en iyi şekilde temsil eden bu devasa yapıların kıtalar arası geçişlerde isim değiştirmesi yada tarihi kaynaklarda çeşitli isimlerle anılmasından ziyade

¹³ Radloff 1954: 115-117.

¹⁴ Mongait 1961: 169.

¹⁵ Tarhan 2002: 598.

¹⁶ Tarhan 2002: 598.

bu yapıların önemini, dağılmış bulundukları geniş coğrafya arz etmektedir. Kurganların yayılım sahaları bozkır kültürünün etki sahasını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bin yıllar içinde bölgelere göre bazı farklılıklar gösteren bu tip mezar kültürü, ister Ural-Altay Türk kökenliler olsun, ister Hint- Avrupa kökenliler. Bozkır göçebelerinin tipik mezarlarıdır¹⁷. Bozkır kültürünün izlerini takip etmemizde ve yayılımın sınır taşları olması itibariyle maddi olarak da büyük önem taşımaktadırlar.

A. Kurgan Yapımı ve Genel Özellikleri

Kurganlar, bozkır hayatının nasıl bir hiyerarşik düzlem içinde geliştiğini bize en iyi şekilde gösteren maddi ve manevi eserlerdir. Bu yapıtlar bozkır hiyerarşisini tanımamızda birinci el kaynak olanağı sunması bakımından büyük önem taşımaktadırlar. Kurganların inşası, bozkır insanının dinsel yapısını yakından ilgilendiren ve bu yapının gereği olarak yaşadıkları dünyaya yaşayacakları dünya için bıraktıkları maddi ve manevi yapılar olarak değerlendirmek daha doğru bir durum arz etmektedir

"Kurgan" öz Türkçe ölüp, "korıgan" dan gelmektedir. Ölüleri koruyan özellikleri nedeniyle bu ad verilmiş olmalıdır¹⁸. Kurgan kelimesi mana bakımından iki farklı yaşamı korumayı ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Korıgan kelimesi Türkçe de hem şehirleri çevreleyen sur yada koruma duvarı hem de ruhun ebedi bekleyişte bozulmadan korunacağı bir mekanının ismiyle özdeş tutulmuştur. Koruma unsuru kurganların inşa edilmesinin birincil nedenini teşkil etmektedir. Kurganların iç dizaynında yaşadıkları çadırları model alınmaları bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır.

Kurganların niteliksel büyüklüğünü, defni yapılan kişinin hiyerarşik düzen içinde yüksek rütbeye sahip olması yada daha düşük rütbeye sahip

¹⁷ Tarhan 2002: 598.

¹⁸ Tarhan 2002: 598.

olması gibi etkenler önemli şekilde etkilemiştir. Ölü, yüksek dereceli bir prens yada veliaht ise mezarı da diğer soylulara göre nispeten büyük olmaktadır. Kurganların yapımı büyük bir külfet olarak görülse de bu yapılar bir inancı sembolize ettiklerinden bozkır insanı tarafından büyük bir ibadet ve bu ibadettin getirisi olarak görülmekteydi. Defin işleminde herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış edercesine bu ibadetlerini gerçekleştirirdi¹⁹. Kurganlar bu bakımdan kutsaldı, korumaya ve korunmaya ihtiyacı vardı. Kurgan, ismini de buradan almaktaydı. Yapıların ihtişamlı görünmesinin diğer bir sebebi de koruma ve korunmaya bağlı olarak mezar soygunculuğuydu. Defin yapıldıktan hemen sonra yaşanan mezar hırsızlığı olaylarını engellemek için mezar odasının derinliği ve kurganın yüksekliği oldukça önem taşımaktaydı. Hırsızlığı engellemek için yapılan bu çalışmalar maalesef amacına ulaşamamıştır. Çünkü yapılaşlarından hemen sonra olmasa da, kurganın sahibi olduğu kavim yada devlet, otoritesini kaybeder kaybetmez, gömü sırasında neler bırakıldığını bilen diğer kavimler, tarafından soyulmuştur.

B. Kurgan Tipleri ve Mimari Özellikleri

Kurgan tipleri, bozkır kültür çevresinde ve etki alanlarında hemen hemen aynı özellikler taşıdığını söyleyebiliriz. Kurganların yapılaş amaçlarının temelde aynı olması, bu tip yapıların dış görünüşten ziyade mezar odalarının yapılarında ve dizaynında da aynı anlayışın hakim olduğunu söylemeyi mümkün kılar.

Kurganların boyutları ile bozkır toplumunun sosyal kanunları ve dinleri arasında yakın bir bağ bulunmaktadır. Kurgan boyutları, hiyerarşik düzlem içerisinde “akbudun” olarak tanımlanan, yönetici zümrenin kendi aralarındaki rütbesel bir yaklaşım olarak da açıklanmaktadır. Akbudunun yani yönetici zümrenin tanrısal bağlantıları, tanrı tarafından verilmiş olan

¹⁹ Ökmen 1991:84- 221

'kut' yetkisi de kurgan yapımında dinsel ve sosyal yapının birbirleriyle bağıni bize en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Kurganların hazırlanışı, çeşitli safhaları da beraberinde getirir. Kurganlar isminden de anlaşılacağı üzere saklayacağı kutsal varlığı korumak üzere dizayn edilmişlerdir. Bu amaca uygun olarak korunaklı bir yapıya sahip olmadan önce korunaklı bir yerde yapılmaları ihtiyacı duyulmuştur. Bu yüzden de seçilen alanın, önemli yolların kesişmediği veya otlaklara yakın olmayan ıssız tepeler ve dağ yamaçları olmasına dikkat ediyorlardı.²⁰ Bu koşulun sağlanmasıyla koruduğu varlığın ebedi istinatgahında rahatsız edilmesin önüne geçildi.

Kurganların hazırlanışı ve defin işlemi inanışa göre yada doğal bir zorunluluk gereği merasimler yılın belli dönemlerinde yapılmaktaydı. Gömme işlemi senenin sadece belli dönemlerinde yapılıyordu. Bunun en önemli nedeni, gömme anına kadar bozulmayı engellemek maksadıyla yapılan mumyalama geleneği ile bağlantılıdır. Gömme işlemi ise ilkbahar ve sonbaharda olmaktadır²¹. Pazırık kurganlarında yapılan çalışmalarda kurganların yapıldıkları anda herhangi buzul kalıntısına rastlanmaması ve yapılan arkeobotanik çalışmalar da mezar odasında ele geçen bitki kalıntılarının Rudenko'yu desteklediğini söylemek mümkündür. Kurgan yapımı ve mimari özellikleri için en net verileri Herodotos'tan edinmekteyiz. Herodotos'un bu konu hakkında vermiş olduğu bilgilerin önemi bizzat merasimleri ve kurgan inşasını görmesinden kaynaklanmaktadır. Herodotos'un İskit ülkesine ziyareti sırasında vermiş olduğu bilgide İskitler hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede kare şeklinde büyük bir mezar kazmakta ve mezar hazır olduğunda ölü getirilmektedir. Gövdesi mumyalanan ölü bir arabaya konulmaktadır. Merasime katılanlar kulak memelerini kesmekte, saçlarını Çepeçevre kazımakta, kollarını çizmekte ve burunlarını yırtmaktadır. Hükümdar mezara konulunca onunla beraber

²⁰ Diyarbekirli 1992: 23.

²¹ Rudenko 1970: 279.

karılarından birisi, bir haberci ve atları da boğulup aynı mezara konulmaktadır. Kullandığı bazı eşyalardan da birer tane konulduğunu bildirmektedir. Yine halktan insanların da nasıl bir merasimle defin işlemini gerçekleştirdiğini de Herodotos detaylı olarak aktarmaktadır.

Kurgan mimarisi hakkında Herodotos'un verdiği bilgileri bugün bozkır coğrafyasında gerçekleştirilen kazılar da desteklemektedir. Yapılan bir çok kurgan kazısında gerek mimari gerekse merasim ve mezar odalarının düzenlenmesi bakımından hem Herodotos'u destekler nitelikte benzer özellikler göstermesi hem de geniş bir coğrafyayı kapsayan büyük bir inanç sisteminin varlığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Pazırık kurganlarında yapılan çalışmalar da bu yapıların inanç sisteminin bir parçası olarak ortaya çıktığını açıkça bize göstermektedir.

Ölen kimse toplum içindeki hiyerarşik düzlemde yüksek makamda ise, genelde iki odalı bir mezar çukuru hazırlanıyor, biri kurgan sahibi için olurken, diğeri kurban edilen atlar için düzenleniyordu.²² Tek odalı kurganlarda ise atlar mezar odasının kuzey tarafına kütüklerle duvar arasındaki boşluğa binit takımları ile birlikte bırakılırdı. Bunda amaç; defnedilen kişi öbür dünyaya yolculuğu sırasında, kullanacağı atların hazır olmalı ki, bir de atı eyerlemek, dizginlerini takmakla uğraşmasın.²³ Pazırık'taki atların sayısı yediden on altıya kadar değişir. Mezar odasının çukurunu açarken çıkan toprağı gömü yapıldıktan sonra tekrar mezar odasının üzerine konması, kurganlara küçük bir tepe görünümü verir. Tepe, ne kadar büyük olur, mezar odasının üzerine ne kadar çok kütük ve büyük kaya koyulursa,²⁴ mezar, soygunculara karşı biraz daha korunmuş olur. Çukur açıldıktan sonra karaçam kütükleriyle yan duvarlar oluşturulur. Tomruklarla kaplı mezarın duvar ve tavanı kumaş ve keçelerle örtülür.²⁵ Bu dizayn, kurganların aslında günlük yaşamda kullanılan çadırın öbür dünya için hazırlanmış bir örneği olduğunu göstermektedir.

²² Diyarbekirli 1993: 101.

²³ Tarhan 1969: 164

²⁴ Mongait 1961:172.

²⁵ Diyarbekirli 1993: 227.

Buda bize 'kurgan' kelimesi manasına uygun olarak bu yapıtlara verildiğini gösterir. Kurganların da tıpkı bozkır yaşamı için şehir manasına gelen çadırların koruyucu vasıfları ön planda tutulmuş, mezar odaları da buna göre döşenmiştir. Çadır nasıl keçe ile kaplanıyorsa, kurganın kütük duvarları da keçe ile kaplanıyordu.²⁶ Mezar odasının üst kısmı yukarıdaki toprak tabakasını taşıyacak şekilde bazen kütüklerin çift sıra halinde düzenlenmesini gerektiriyordu. Çatıyı meydana getiren kütüklerin aralarını, kayın ağacı kabukları ile kapattıktan sonra ağaç kökleri ile çevrede yetişen Kuril Çayı dalları ile örterlerdi. Çatının üzerine büyük kaya parçaları ile kazı sırasında çıkarılan toprak yığılmakta, son işlem olarak kurganın tamamı orta boy taşlarla kaplanmaktadır.²⁷ Bu durum bölgedeki diğer kurganların geneli için aynıdır.

II. BOZKIR COĞRAFYASINDA KURGANLARIN DAĞILIMI

Bozkır coğrafyasında kurganların yayılım aşamaları bu kültür insanların etki alanlarına aldıkları bölgelerle alakalıdır(Harita 2). Zira bozkır kültürünün etkileşim sahalarını, daha doğrusu sınırlarlarını belirlemede tek maddi kalıntılar tepelik şeklindeki bu mezarlardır.

Kurganların yayılım sahalarını kabaca çizecek olursak 40. ve 50. paraleller arasında Tuna nehrinden Çin Seddi'ne kadar uzanan 7000 km uzunluğunda bir sahada yayılmaktadırlar²⁸. Karadenizin kuzeyine kurganların yayılması ise 4. binin sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Bölgede daha sonraları giderek yayılan kurgan yapım kültürü M.Ö.3.Bin ortalarında Kuzey Kafkasya'da Maykop Arkeolojik Kültürü oluşmuştur. Bu Maykop adı Maykop şehri yakınındaki kurganın adından gelmektedir²⁹. Maykop kurgan kültürünün Gürcistan'daki Sioni kültürü ve gerekse Doğu Anadolu kültürleriyle yakın ilişkileri vardır³⁰.

²⁶ Tarhan 1969: 165

²⁷ Diyarbakirli 1992: 21- 22.

²⁸ Pitrowsky 1976:4- 8.

²⁹ Mızıulu vd. 1994: 20- 29.

³⁰ Ünal 2002: 3- 34.

Bu ilişkiler sonucunda 3. Binin son çeyreğinde Transkafkasya ve oradan Anadolu'ya giren bu kültürün insanları, bölgede önemi tartışılmaz olan Üçtepe Kurgan'ını yapmışlar ve oradan da Urmiye'ye kadar bu kültürün kalıntılarını yaymışlardır. Karadenizin kuzeyinde 1. bine gelindiğinde ise bölgede tamamen bir bozkır kültürü egemenliği söz konusudur. Dolayısıyla kurganların sayısı buna bağlı olarak artmıştır.

M.Ö. 8. ve M.S. 1.yy'lar arasında Kuban, Poltova, Volga, Ural, Altay, Kuzey Moğolistan ve batıda genellikle Macaristan ve Romanya ve Ukrayna da kümelenmişlerdir. Bugün Ukrayna'yı içine alan bölge ise kurgan kültürünün en yoğun yaşandığı coğrafya olmuştur. M.Ö 4. ve 3. yüzyıllara tarihlenen Ukrayna'nın Dnepropetrovsk , Zaprozhye ve Kherson bölgesinde bulunan Chertomlyk, Solokha, Oguz, Alexandropol, Kazel, Bol'shaia, Tsymbalka ve Chmyrev kurganlarıdır. Kırım'da ise Kerch yakınlarındaki Kul Oba en ünlü kurganlardandır³¹.

Kimmerler ve İskitler kökenleri MÖ. 3. Bin yılları aşan Kurgan kültürlerinin MÖ.2. ve 1. Bin yıldaki temsilcileridir³². Doğu Avrupa , Ön Asya, Kafkasya, Güney Sibirya Ukrayna ve diğer bölgelerin tarihleri yaklaşık olarak 5 asır İskitlerle bağlantılıdır. İskitya; Karadeniz kuzeyi ve Kırım bozkırlarını, Kuzey Kafkasya ve Ural dağlarını kaplamakla beraber Orman ve bozkır bölgelerinde yaşayan kavimleri de kapsamaktaydı³³.

III. ÇEVRE KURGANLAR

Pazırık Kurganları'nın yapılarını ve bu mezarları inşa eden insanların kültürel yapılarının anlaşılabilmesi, aynı kültür coğrafyası içerisinde farklı bölgede yer alan ve daha az tahribata maruz kalmış

³¹ Artemenko- Bidzilia 1976:17-18.

³² Tarhan 2002: 598

³³ Mızıulu vd. 1994: 20- 29.

kurganların net olarak tanımlanmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Aragol, Katanda, Şibe, Başadar, Berel, Tüekta, Noin- Ula gibi bölgelerde yapılan çalışmalar neticesinde ele geçen maddi kalıntılar bize Pazırık insanıyla aynı kültüre sahip insanların ne kadar geniş bir bölgeye yayıldıklarını kanıtlamıştır. Bu bölgelerde yapılan çalışmalar neticesinde atlara ait eyerler, koşum takımları ve eyer örtüleri gibi atla ilgili zengin malzemeler³⁴ ve hayvan üslubunun eşsiz kullanımına ait sanat eserlerinin bire bir benzerlerinin ele geçmesi kültürel birliğin devamlılığı ve yayılım alanları hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Altay bölgesinde yapılan çalışmalarda koşum takımları bölgede MÖ 2000'nin ortalarında çıktığı düşünülmektedir. Bu tarihten itibaren MÖ 600'lere kadar çok çeşitli koşum takımları bulunmasına karşın MÖ 600'lerden sonra Pazırık Tipi olarak nitelendirilen koşum takımları çeşitliliğini yitirerek Macaristan'dan Moğolistan'a kadar standart tip koşum takımları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu standart tipte Çok fazla sanatsal öğelere yer verilmemesine karşın Pazırık 'ta ele geçen koşum takımlarının birkaçı üzerinde insan yüzü tasvirli ahşap aplikeler bulunmuştur.³⁵ Bu standart koşum takımlarından kültürel devamlılık sürecinin mekansal anlamda atlar üzerinde aşıldığını kanıtlamaktadır.

1927 yılında Ursula Irmağı kıyısında, Griaznov tarafından Şibe'de yapılan çalışmalarda ele geçen cesetlerin iç uzuvları ile beyinlerinin boşaltılmış olduğu ve vücuttaki kesiklerin kalın bir kirişle dikilmiş olduğu görülmüştür. V numaralı Pazırık Kurganı'nda açığa çıkarılan erkek cesetinin ayaklarındaki kesi izleri ve dikişler aynı teknikle yapılmıştır. Yine II numaralı Pazırık Kurganı'nda çıkarılan erkek ve kadın cesetinde beyin boşaltılmış yerine kokulu otlar ve kozalak ve toprak doldurulmuştur.³⁶ Burada ele geçen sanatsal amaçla yapılmış malzemenin çoğunluğunda

³⁴ Diyarbekirli 1972: 40

³⁵ Drews 2004:19

³⁶ Diyarbekirli 1972: 65

tekbir yapım malzemesi kullanılmamıştır. Şibe'de ele geçen malzeme içerisinde genel olarak ahşap üzerine altın varak kaplama tekniğinin kullanılması Pazırık Kurganları'nda ele geçen malzemeye birebir örtüştüğünü göstermektedir.

Aragol'da iki ve Katun nehri üzerindeki Katanda köyünde iki mezar pazırık kültür çevresinin tanımlanmasında etkili olmuştur. Aragol bölgesi, Büyük Ulagan Vadisi kıyısında yer alır. Aragol bölgesi Pazırık bölgesine yaklaşık 5 km uzaklıktadır.³⁷

Aragol'un kazılmış üç kurganından biri 8 m çapında ve 0.6 m yüksekliğindeydi. 3 m derinlikte, 0.9 m eninde 2 metre boyunda ve 0.4 m yüksekliğindeki bir ahşap bir mezar odası bulunmaktadır. Tek islet bulunan sandukanın kuzey kenarının arkasında, başları doğuya doğru, biri diğerinin üzerinde iki at iskeleti uzanıyordu. Mezar taş ve toprakla doldurulmuştu.

İkinci kurgan ortasında 0.5 m derinliğinde, mezarı 0.5 m yüksekliğinde, çapı 12 m olup birinci kurgana göre daha geniş bir yapıya sahiptir. Mezar çukuru yüzeyin altında 3.1 m derinliğinde, bir mezar odası kalıntıları, doğu batı yönünde uzayan uzun kenarlarıyla 1.6 metre eninde, 2.5 metre boyunda bir ölçüye sahiptir. Tabanın üzerinde bir tahta döşemenin kalıntıları vardı ve takriben 3.5 metre yüksekliğindeki sanduka karışık halde bulunan iki kişinin kemiklerini içeriyordu. Mezar çukurunun kuzey tarafında, başları doğuya dönük iki at iskeleti bulunmuştur.

Katanda nehri üzerinde yer alan ve 1865 yılında Katanda bölgesindeki kurganları üzerinde ilk çalışmaları Radloff yapmıştır.³⁸

Katanda da kazılan kurganlardan ilki, takriben 0.4 metre yüksekliğinde ve 20 cm derinliğinde, 9 metre çapındadır. 15 metre eninde 2.5

³⁷ Rudenko 1970: 26

³⁸ Diyarbakirli 1972: 99

metre boyunda ölçülere sahip olan mezar çukuru, doğu batı yönünde ve 3.5 metre derinliğindedir. Mezarda yapılan çalışma neticesinde İskelet kalıntılarının yetişkin bir erkek ve bayana ve yanmış bir çocuğa ait olduğu ortaya çıkmıştır. kalıntıların üzerinde, çukurun kuzey kısmında birinin başı doğuya ve birinin de batıya olmak üzere iki kat halinde atlar yatırılmıştır.

Diğer bir Mezar çukuru ise tepede 2.35 metre eninde 3.4 metre boyunda, altta 2 metre eninde 3.11 m, 3.4 derinlikte ve doğu-batı yönünde kazılmıştır. Mezar çukurunun altında başı doğuya dönük bir kadının iskeleti bulunmakta batısında ve ona paralel durumda olan başı doğuya doğru dönük bir at iskeleti vardı. Mezar çukuru 1 m derinliğe kadar üzeri taşlarla kaplanmış taşlarla doldurulmuştu.³⁹

Katanda Bölgesi'nde avam tabakasına ait olduğu düşünülen bu mezarda, büyük kurganlardaki gibi aynı temel ölü gömme metotlarını, bir destek üzerine yapılmış mezarlara sahip olan sıradan kurganlarda da görebiliriz. Bir mezar çukurunun içerisinde, ahşap sanduka içerisine gömülmüş bir yada iki kişinin olması ve sandukanın ötesinde mezar çukurunun üçte birlik kısmının kuzeyinde bir at gömülü bulunmuştur. Mezar çukuru toprak ve taşlar ile doldurulmuştu. Mezarın üstü küçük bir toprak yığını ile örtülmüştü⁴⁰.

1924 yılında Kozlof tarafından Mogolistan'ın Noin- Ula bölgesinde yapılan çalışmalarda MÖ 1 ile MS 1 yüzyıla tarihlenen keçe örtüler at koşum takımları gibi eserler Pazırık'ta ele geçen eserlerle büyük benzerlikler arz etmektedir.

³⁹ Rudenko 1970: 26

⁴⁰ Rudenko1970: 27

IV. PAZIRIK BÖLGESİ, ARAŞTIRMA TARİHÇESİ VE TARİHLENDİRME

A. Pazırık Bölgesi

Bugün Rusya'ya bağlı olan bölge Gorno Altay sınırları içinde yer alır(Harita 1). Altay bölgesindeki nehirlerin aktığı vadilerde, küçüklü büyüklü bir çok kurgan tipi mezara rastlanmaktadır. Pazırık olarak adlandırılan yer Chulyshuman sahasının güney yamaçlarında ve Yukarı Altaylar'ın doğu kısmındaki Tuva sınırında bulunmaktadır. Bu alan güneydoğudan kuzeybatıya doğru, Teletskoye gölüne güneyden akan Chulyshuman nehri ile ona bağlanan Bashkaus nehri arasındadır.⁴¹

Pazırık, Büyük Ulagan⁴² sahası içerisinde Greenwich'e göre 50'44 kuzey, 88'03 doğuda bulunan bir vadidir. Büyük Ulagan vadisi U şeklinde Pazırığın bir kilometre güneyinde uzanmaktadır. Balyktyol nehri Pazırık'ın güneybatısından Büyük Ulagan içlerine akar(Harita 4).⁴³

Büyük Ulagan vadisinin oluşumu tamamen buzul taşlarla alakalı bir yapı göstermektedir. Vadinin oluşumunda buzullar ilk etapta vadi tabanında büyük göletler oluşturmuş vadiyi ikiliye bölmüş daha sonra buzulların ikinci bir hareketiyle son şeklini almıştır. Aşınmış vadi içlerini ileriye doğru bastırarak bu vadiye has U şeklini vermiştir.⁴⁴

Doğu Altay'larda özellikle Ulagan vadisinin iklim özellikleri şöyledir; yıllık sıcaklık farklarının fazla olmayıp hemen hemen aynı döngüsel iklim

⁴¹ Drews2004: 74

⁴² İnan 1998: 261

⁴³ Rudenko 1970: 1

⁴⁴ Rudenko 1970: 1

özelliklerine sahip bölgede, günlük sıcaklık farkları çok fazladır. Düşük bir sıcaklık ortalaması bütün yıl boyunca geçerlidir. Uzun kış dönemi, sıcaklık ortalamalarını oldukça düşürür. Kış boyunca Bölge üzerinde sürekli oluşan rüzgârlar kalın bir kar tabakasını önler fakat vadide dondurucu soğuklara neden olur. Bu soğukların ardından gelen yaz ise çok kısadır. Böylece kurganların içine dolup, soğuktan dolayı donan kar ve yağmur suları, eserleri ilk günkü gibi korumuştur⁴⁵.

Pazırık kurganları sayısal olarak değerlendirildiğinde büyük Ulagan vadisi içerisine inşa edilmiş bir dizi irili ufaklı mezar olarak gösterilebilir. Fakat Pazırık Kurganları kültürel açısından değerlendirmeye tabi tutulacak olunursa bu saha Ulagan vadisiyle sınırlı kalmaz ve geniş bir bozkır coğrafyasına yayılır.

B. Araştırma Tarihçesi

Bölgedeki ilk bilimsel kazılar yaklaşık olarak üç yüz yıl öncesine gitmektedir. Radloff'un verdiği bilgiler ışığında, Altay bölgesindeki ilk çalışmalar 1722 tarihinde Messerschmidt tarafından yapılmıştır⁴⁶. Ancak, bu araştırma daha çok gezi ve yüzey araştırması düzeyinde olmuştur. Oysa Radloff 1859-1893 yılları arasında Türkistan ve Sibirya bölgesinde 12 yıl boyunca araştırmalar yaparak, Berel ve Katanda kurganlarında kazı çalışmalarıyla bunlara ait yayınları yaparak bu konuda ilk bilimsel adımları atmıştır.

Altay Bölgesi'nde ilk olarak 1924 yılında Antropoloji ve Etnoğrafya çalışmaları ile ilgili heyetin başkanı Rudenko tarafından mezarlardan biri kazıldı.⁴⁷ Fakat yapılan bu çalışmada herhangi bir kalıntıya rastlanmadı. Bu durum Altay'daki diğer yerlerde kazılmış bulunan benzer mezarlar gibiydi.

⁴⁵ Rudenko 1970: 1-7, İnan 1998: 261

⁴⁶ Radloff (Çev.: Ahmet Temir)1956: 101.

⁴⁷ İnan 1998: 261

Sadece Büyük Ulagan'ın 2.5 kilometre aşağısının sol kıyısında ve yüzeyden 0.4 m. aşağıda bir çukur içindeki Balyktyul ile kesişme yerindeki mezarda bir insan ve bir koyun kemikleri bir demir at kırıntısı ile beraber, ok başı ve tokalar bulundu. Bölgede yapılan bu çalışmalar neticesinde ulaşılan bu kalıntıların hangi kültüre ait olduğu ve dönemi tespit edilememiştir.

Bölgedeki ilk kapsamlı çalışmalar ise Rus Devlet Etnografya Müzesi tarafından 1929 yılında başlatılmıştır. Pazırık yaylasında dağınık halde pek çok kurgan vardır⁴⁸(Harita 4). Ancak yapılan çalışmaların yetersizliği ve kurganların çoğunun soyulmuş olması nedeniyle birkaç kurgan haricinde önemli buluntulara rastlanmamıştır. Bölgede Griaznov ve Rudenko 1929 yılında bir, 1947-1949 yıllarında dört,⁴⁹ 1993 yılında Polosmak'ın açmıştır.⁵⁰

Pazırık bölgesindeki yapılan ilk çalışmalarda vadilerde ve açık bozkırlara yayılmış olarak kırka yakın kurgan bulunmuştur⁵¹. Kurganların hepsi numaralandırılmıştır. Fakat dünyadaki önemli siyasi gelişmeler bölgedeki çalışmaları önemli ölçüde durdurmuştur. Çalışmalar tekrar 1947 yılında başlayabilmiştir. 1990'lı yıllarda bölgedeki çalışmalar son şeklini almaya başlamıştır. Bölgedeki çalışmalarını bir misyon haline getiren Rus Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü tarafından yürütülen çalışmalarda 1993 yılında Polosmak tarafından bir kurgan daha açılmıştır. Bu kurgan ise daha önceleri diğer kurganlarla karışmaması için “ The Lady ” adı verilmiştir. Rus Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün Bölgede yaptığı yirmi yıllık çalışmalar neticesinde Vilademir Kubarov tarafından yüz elli irili ufaklı kurgan tespit edilmiştir. Bölgedeki mezar yapıları genelde bir tepe üzerine veya nehir teraslarına yapılmıştır.⁵²

Büyük Ulagan içindeki Pazırık vadisinde bulunan beş büyük kurgan

⁴⁸ Ögel 1991: 62.

⁴⁹ Rudenko 1970: 13, Drews 2004: 74

⁵⁰ Polosmak 1994:80-103.

⁵¹ Diyarbekirli 1972: 99.

⁵² Polosmak 1994:80-103.

kabaca vadinin kuzeyinde 3 ve 4; ortada 1 ve 2; güneyinde 5 numaralı kurganlar olarak kabaca yerleri tarif edilebilir. Bu kurganlar Griaznov ve Rudenko'nun çalışmalarının merkezini oluşturmuştur. Ayrıca bölgede bu beş büyük kurganla aynı tipte fakat boyut olarak daha küçük yapıda dokuz (6-14) küçük kurgan daha bulunmaktadır. Bu kurganların içine son yıllardaki çalışmalarla birlikte “The Lady” kurganı da katılmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde bölgedeki diğer kurganlarında yapısal ve kültürel açıdan aynı özellikleri taşıdıklarını söylemek mümkündür. Bölgedeki diğer kurganlar Berel, Tüekta, Noin-Ula, Başadar, Şibe, Katanda- arasında gerek plan, gerek buluntu olarak bir benzerlik göze çarpar⁵³. Şimdiye kadar açılmış Pazırık Kurganları bölgede tespit edilen yüz elli kurganı gerek mimari gerek kültürel açıdan tanımlamaktadır. Aynı kültüre bağlı fakat farklı bölgede yapılan kurganlar ortak mimari ve kültürel yapıyı barındırırlar. Genel yapı özellikleri itibariyle Şibe ve Başadar kurganları da bu tezi destekler nitelikte aynı özellikler taşımaktadır.⁵⁴

C. Pazırık Kurganları'nın Yapılış Dönemleri ve Tarihlendirme

Problemi

Pazırık kurganlarını tarihlendirme konusunda, akademisyenlerin farklı görüşleri vardır. Franz Hancar, tarih olarak Bronz çağının en belirleyici özelliklerinin yaşandığı Karasuk kültüründen sonraki bir döneme yani genel olarak M.Ö.VII. yüzyıl ile I. yüzyıl arasına tarihlendirmektedir⁵⁵. Sergei I. Rudenko, Karbon 14 metoduna dayanarak kurganların M.Ö.V. yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Buna rağmen büyük kurganlar arasında tam bir zaman birliği yoktur.⁵⁷ İlk yapılan ile son yapılan arasında muhtemelen bir yüzyıl vardır.⁵⁸ Anne Roes ise kartal-grifon ve nokta-virgül motiflerine bağlı

⁵³ Mongait 1961: 167-177

⁵⁴ Rudenko 1970: 28

⁵⁵ Hancar 1952:172

⁵⁶ Rudenko 1970: 307

⁵⁷ Rudenko 1970: 6

⁵⁸ Rudenko 1970: 11

olarak kurganların M.Ö.IV. yüzyıldan daha erken bir döneme tarihlendirilemeyeceğini ifade eder⁵⁹. Nejat Diyarbekirli ise, Çin'de çağdaş bir uygarlık olan Hun dönemine ait ipekli kumaş, ayna, lake eşyalar nedeniyle M.Ö.III-II. yüzyıllar üzerinde durmaktadır⁶⁰. Bahaeddin Ögel de, Pazırık kurganlarını, çıkan buluntular ışığında M.Ö. II-I. yüzyıllara tarihlendirmektedir.⁶¹ Polasmak'ın 1993 yılında bölgedeki yoğun çalışmaları ve kazılarında elde ettiği bulguların MÖ 600- 200 yıllarına ait olabileceği ve pazırık insanının bu dönemler arasında yaşadığından bahsetmektedir.⁶²

1960 yılında yapılan karbon testleri mezarları MÖ 430 yıllarına, son yıllarda James Millory'nin yaptığı karbon testlerine göre ise MÖ 300 civarına tarihlenir.⁶³

Pazırık Kurganları'nın inşası meselesinde en büyük tartışma konusu kurganların yapıldığı mevsimsel dönemdir. Yapılan iklimsel değerlendirmeler neticesinde inşa için uygun şartlar, yılın belirli zamanına bir imkan vermekteydi. Bu zaman aralığı, zeminin kazmaya uygun sertliğe ulaşılabilirdiği bir dönem olmalıdır.

Çivi ve çekiç ile özellikle toprakta, donmuş zeminde mezar çukuru kazmak oldukça zordur. Çoğu faktörler bu kurganlardaki mezarların yapılma zamanının yaz ve sonbahar mevsiminin başları olduğuna işaret eder⁶⁴.

Pazırık kurganlarının yapılaş mevsimi ile ilgili olarak atların ve bitkilerin fiziksel durumu da bilgi vermektedir.

IV numaralı kurgan haricindeki bütün kurganlarda atlar üzerinde kış tüyleri olarak kabul edilmeyen üzerinde kıllar kalmıştı. Dokuz at içerisinde

⁵⁹ Roes 1958: 27.

⁶⁰ Diyarbekirli 1972:103.

⁶¹ Ögel 1991: 62.

⁶² Polasmak 1994: 88- 89

⁶³ Drews 2004: 74.

⁶⁴ Rudenko 1970: 27- 28

sadece V numaralı kurgandaki at yanmıştı, koşum takımları bakımından zengin olan ve taç ile başı süslenmiş bulunan atlardan biri iyi tımar edilmiş durumdaydı. Midesinde toplanmış besin kalıntılarının çıkması atın dışarıya çıkarılmadığını kış boyunca ahırda beslendiğini göstermektedir⁶⁵. Bu at haricinde diğer bütün atlar zayıftı. Kış mevsiminde beslenmek için dışarı bırakıldıkları öldüklerinde ilkbahar ve yaz başları olduğu için biraz zayıflamış olduklarını söylemek mümkündür. Bir numaralı kurganda eyer ve koşum takımlarıyla birlikte on adet sarı renkli kısrağın açığa çıkarılmıştır. Bu kısrağın kalıntıları çok iyi korunmuş durumdadır. Atların iç organları korunduğu için ölmeden önce ne yedikleri tespit edilebilmiştir.⁶⁶

I ve II numaralı kurganlarda genç atların köpekdişi onların 3.5 yaşlarında olduğunu gösterir ki bu onların kış mevsiminde değil de yaz sonlarında öldürüldüklerine dair başka bir delildir.⁶⁷

Mezarlarda bulunan bitkisel kalıntıların yetişme zamanları atlar üzerindeki bulgulardan daha net kanıtlar sunmaktadır. Kurgan 3'te mezar odasını kaplayan ağaç kabuğu levhalarından oluşan şeritler arasında biriken yosun içindeki çiçekler beyaz-yeşil otlar şeklindeydi. Bu bitkinin gelişim safhası onun haziranın sonunda veya temmuzun başında yani yaz mevsiminin ilk yarısında toplanmış olduğunu göstermektedir.

Kurganlarda ortaya çıkarılan bazı yosunlarda toplanan *Hylocomium Splendens* filizleri yetişme zamanı ilkbahar veya yaz mevsimine dayandırır⁶⁸.

Mezar odalarında kullanılan karaçam ağacının gövdesi ve mezar odalarının bazı bölümlerinde kaplama olarak kullanılan karaçam kabuğu soyulmuş olması açısından ilkbahar-yaz mevsimine işaret etmektedir. Zira

⁶⁵ Gryaznov 1969: 32.

⁶⁶ Drews 2004:74

⁶⁷ Rudenko 1970:28 -29

⁶⁸ Rudenko 1970: 28

teknik olarak sonbahar ve kış aylarında karaçam ağacının kabuğunu belli şeritler halinde soymak imkansızlaşır.

İKİNCİ BÖLÜM

PAZIRIK KURGANLARI, MİMARİ ÖZELLİKLERİ VE ELDE EDİLEN SONUÇLAR

I. PAZIRIK KURGANLARI

Pazırık Kurganlarının sayısal çokluğu nedeniyle niteliksel özellikleri ve çapları göz önünde tutularak iki gruba ayrılması arkeolojik açıdan tanımlanabilmesinde kolaylık sağlamaktadır(Harita 4). Büyük çaptaki kurganların hepsinin üstleri taşlarla kaplanmış, toprak seviyeleri ise daha alttadır. Küçük çaptaki kurganlarda ise bu yapı sadece toprak örtü veya daha az taş kaplama şeklindedir. Polosmak tarafından açılan son Pazırık Kurgan'ı olan "The Lady" kurganında ise çapın küçük (6 m.) olmasına karşın büyük kurganlardaki taş kaplamanın kullanılması bu kurganı iki grubun ortasında tutmaktadır. Kurganlar için gerekli materyal taşlar dağ yamaçlarından kayan küçük taşlar, kaya parçaları veya buzul taşlardan elde edilmiş olmalıdır. Ulagan Vadi'si çevresinde yapılan araştırmalarda kurganlarda kullanılan taş malzemenin bölge içi malzemesi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹

Kurganlardaki gömü odalarında kullanılan her türlü ağaç materyal ve çatıyı kaplayan ağaç kabukları büyük önem taşımaktadır. Kurganların bulunduğu büyük Ulagan vadisinde kurganlarda kullanılan huş ağacı yetişmemektedir. Bu ağaçlar en fazla 1500 metre yükseklikte görülmekte ve doğu Altaylar bu rakımdan çok yüksekte bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle huş ağacı Chuıyshman vadisinin ve Bashkaus nehrinin daha aşağısında bulunmakta ve kurganlara da bu bölgeden getirilmiş olmalıdır.⁷⁰

⁶⁹ Rudenko 1970: 1- 12

⁷⁰ Rudenko 1970: 6- 7

İlk açılan I numaralı kurgan Pazırık'taki kurganların en büyüğü olup, 47 metre çapında, 2.2 metre yüksekliğinde ve 1800 m³ taş kullanılarak yapılmıştır (Çizim 1). Yayladaki küçük kurganların çapları 13-15 metre civarındayken, IV. Numaralı kurgan gibi orta boy kurganların çapı yaklaşık 24 metredir (Çizim 7). Büyük olarak kabul edilen diğer kurganların boyutları ise 30-47 metre arasında değişmektedir. Bazı detaylar hariç kurganların yapısı aynıdır. Gömü odaları, 9-24 m² ve 1.2-1.9 metre yüksekliktedir. Taban kalın taşlarla döşenmiştir⁷¹.

Kurganların çapları yüksekliklerinin yaklaşık olarak on katı kadardır.⁷² Fakat vadideki son çalışmalar neticesinde Polasmak'ın kazdığı The Lady Kurganı bu genel yapıyı bozmaktadır (Resim 2). Bu kurganın yüksekliği 9 feet. (274 cm.) çapı ise 20 feet. (609 cm.)'tir.⁷³

Kurganlar içerisinde özellikle büyük çapta olan ilk dört büyük kurganda taşlar doğuya doğru genişlemektedir. Bu veri Pazırık Kurganları'nı diğer bölge kurganlarının genel yapısından ayıran önemli bir özelliktir. V numaralı kurganda ise farklı bir durum mevcuttur. Buna rağmen V numaralı kurganı diğer Pazırık Kurganları'ndan farklı kılan önemli mimari özellik ise merkezden dışarıya doğru dizilen kaldırım taşlarının bulunmasıdır. V numaralı kurganda gözlenen bu duruma Tuekta'daki River Ursul vadisindeki büyük kurganlarda da rastlanmıştır.

Kurganların iç yapılarına gelindiğinde Rudenko'nun küçük olarak nitelendirdiği kurganlarda mezar odasının dış kısmına at gömüleri için boşluklar bulunmaktaydı. The Lady kurganında bu yapıyı daha net biçimde izlemek mümkündür. Alınlarına sivri bir alet yardımıyla yapılan bir darbe sonucu öldürülmüş atlar, bu boşluklara düzenli bir şekilde binit takımları ile beraber bırakılmışlardır.⁷⁴ The Lady kurganında böyle bir yapıyı ayrıntılı

⁷¹ Mongait 1961: 172.

⁷² Rudenko 1970: 13

⁷³ Polosmak 1994: 80-103.

⁷⁴ Hancar 1952:180.

olarak görmekteyiz.⁷⁵

A. Kurganların Kazılması

Mezar çukurlarını kazmada kullanılan araçlar; çiviler, çekiçler, eğri ağaçlar ve tahta küreklerdi. I numaralı kurgandaki bir kürek hariç diğerleri sağlam ele geçmemiştir. II numaralı kurgandaki kürekler kuzey kenardaki kütükler arasında gömü odaları üzerindeki toprakları kaldırma sırasında bulunmuştur. Bu da küreklerin kapatma işlemi esnasında atıldıklarını göstermektedir.

Toprak içinde ele geçen küreklerden ilki kısa ve 115 cm. idi, diğeri uzun ve 127 cm. idi. İki küreğin çalışma kısmı takriben 12 cm'ydı ve dardı ve uzunluğu 35-38 cm civarındaydı ve yuvarlak bölümlü (5 cm çapında) kolu düzdü. Her iki kürek mezar kazımı sırasında bozulmaya uğramıştı.⁷⁶

Çekiçler ve sivriltilmiş tahta takoz mezarları kazmada kullanılan en önemli aletlerdi. Sert zemini kazmada kullanılan takozlar ve çekiçler mezarların hemen her seviyesinde ele geçmiştir.

II numaralı kurganın hemen her yerinde takriben 100 adet tahta takoz ve pek çok tahta çekiç ele geçmiştir.⁷⁷ II numaralı kurganın konumu itibarıyla ve zemin yapısına bağlı olarak bu tip kazı aletler çok miktarda ele geçtiği düşünülmektedir.

30 cm'den 73 cm'ye kadar ölçüsü değişen sivriltilmiş tahta takozların kullanmayla körelmiş olanları yeni bir kullanım için bir balta ile yeniden keskinleştirilmiş fakat bu aletlerin sapı darbeden dolayı kıymıklara sarıldığı zaman onlar kullanım dışı olmuşlar ve mezar çukuru ve odanın

⁷⁵ Polasmak 1994: 80- 103

⁷⁶ Rudenko 1970: 16

⁷⁷ Rudenko 1970: 16

ahşap kutusu arasına rasgele atılmışlardır. Bu aletler üzerinde tespit edilen keskin balta izleri tekrar kullanıldıklarının kanıtıdır. Bu aletlerin kullanım süresi dayanıklı ve ağır ağaçlardan yapılmasıyla alakalıdır. Tahta çekiçler ve takozlar bazı durumlarda ağaç kökü gövdelerinden olmakla birlikte, karaçam ağaçlarının gövdelerinden yapılmıştır. Çekiçler genellikle 12 cm çaplı çalışma alanı ile 46-70 cm uzunluğundadır. Böyle pek çok çekicin karaçam kökünden ve ağaç gövdesinden yapılan örnekleri bulunmuştur.⁷⁸

Ahşap çekiçler ve takozlar yardımıyla açılan delikler yerin sert olan yerlerini yumuşatarak çukurun açılmasında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Genelde sert zeminli mezarlarda kullanılan bu aletler yoğun olarak II numaralı kurganda ele geçmiştir. II numaralı kurgan haricinde azda olsa V numaralı kurganda ele geçmiştir. V numaralı kurganda ele geçen takoz ve çekiçler aynen II numaralı kurganda olduğu gibi sert zemin yapısına sahip olmasıyla alakalıdır. V numaralı kurganın mezar çukurluğunun yarısı sert zeminden oluşmaktaydı⁷⁹. Bu sert zeminin kazılması esnasında az da olsa bu aletlerden yararlanılmıştır. I, III ve IV numaralı kurganlarda, mezar çukurları göl kenarında ve kumlu bir zemin yapısına sahip olduklarından takoz ve çekiç gibi sert zemini yumuşatmada kullanılan aletlerin yerini bu kurganlarda sadece çiviler ve tahta kürekler almıştır.

Mezar çukuru kazılırken kullanılan metal çivi, ahşap takoz ve kazma gibi aletler tek kullanımlık değersiz aletler olmasına karşın geyik boynuzundan yapılmış kazma ve çivi gibi aletlere gömü hediyesi olarak tekrar bir kullanımla mezar odasının içine yerleştirilmiştir.⁸⁰ Geyik boynuzundan yapılan bu tür eşyalara aşırı değerler yüklenerek mezar odasına cesetle birlikte konulması bu tür parçaların dini yönünün olduğunu düşündürmektedir.

⁷⁸ Rudenko 1970: 16

⁷⁹ Rudenko 1970: 17

⁸⁰ Rudenko 1970: 17

Mezar odasının derinlikleri genel itibariyle 5.1 m. 5.5 m. arasında değişen bir yapı göstermesine karşın IV numaralı kurgan 3 m.'lik yapısıyla bu genel yapıyı bozmaktadır. Bu derinliklere bağlı olarak değişen ahşap sütunlar mezarlar odalarına göre boyutsal farklılık gösterirler.

Kurganların iç yapısında mezar odasını ayakta tutan asıl elamanlar direklerdi. Direkler kaplamada kullanılan hatıllarda olduğu gibi karaçam kütüklerinden oluşmaktaydı. I numaralı kurganın mezar odası direklerinin kare şekli, diğer kurganların mezar odalarını taşıyan dikdörtgen şekilli direkler nedeniyle mezar odasını farklılaşmaktadır.

I ve II numaralı kurganlardaki direkler 35 cm çapında olup yüksekliği 2.1 m ve 2.65 metredir. Kurgan 3 ve 5'teki direkler, dipten yukarı doğru daha kalın bir şekilde takriben 50 cm çapında, 2.6 m ve 2.65 m. yüksekliğindeydi. Yatay hatıl parçaları ise 40 cm kalınlığındadır. Direkler herhangi bir özel destek olmaksızın mezar çukuru üzerinde direk bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir. I numaralı kurgandaki kare direk temellerinin etrafında taşlarla sıkıştırma yapılması herhangi bir destek kullanılmadan yapılanlardan ayrılmaktadır.

Kurganlarda mezar odasının üstünün kaplandığı ahşap tavan ile odanın dış yüzeyini örten yüzey arasında boşluklar bulunmaktaydı. Çöküşün ve soygunların asıl kaynağı olduğu düşünülen bu boşluklar kurganlara göre değişiklik göstermekteydi. I ve II numaralı kurganlarda boşluk yaklaşık olarak 20-35 cm, III numaralı kurganda 40 cm ve V numaralı kurganda da 70 cm olarak ölçülmektedir.⁸¹ Tavanda aralarda oluşturulan bu tür boşluklar ve odaların üzerinde bulunan yaklaşık 70 cm. kalınlığındaki taş dizilerinin zamanla direklerin üzerine baskı yaparak bel vermesine neden olmuş ve mezar odalarında oluşan bu deformasyon üst seviyelerde çökmelere neden olmuştur. Bu da mezar odalarının üst seviyelerden

⁸¹ Rudenko 1970: 22- 23

tespitini kolaylaştırmıştır. Taş dizilerinin yaptığı yoğun baskı nedeniyle direkler I, II ve III numaralı kurganlarda tepeyi oluşturan yükün altında deforme olarak çatının taşıma sistemi çökmüştür. Nedensiz bırakılan 40 cm'lik bir boşluğun varlığı mezarların çökmesine ve dolayısıyla soygunlara sebep olduğunu söylemek mümkündür.

V numaralı kurganın mezar odası tavanında diğer kurganlara oranla farklı bir sistem geliştirilmiştir. Kısa kütükten oluşan üç ahşap hatıl oda tavanı altına direk başlarına paralel olarak yerleştirilmiştir⁸². Bu hatıllar mezar odasındaki direnci arttırmış ve direklerin bel vermesi engellenmiştir. Bu kurgandaki farkı direnç yapısı kurgandaki buluntuların korunmasında en önemli faktör olmuştur.

B. Merdivenler

Mezar çukurlarının büyük ölçüdeki derinlikleri mezar odasına merdiven yapma zorunluluğu doğurmuştur. Merdivenler IV ve V numaralı kurganda net olarak belirlenmiştir. IV numaralı kurgandaki basamaklar mezar çukurunun doğu bölümünde kuzeydoğu köşesindeki gömü odası ve at gömüsü arasında bulunmuştur⁸³. Ortalama olarak 10 cm. olan basamak çapları 3m.- 4m. arasında değişen uzunluklara sahiptir.

C. Kurganlardaki Lahitler

Pazırık'ta Kurganlar gömü sayısı bakımından farklılık gösterirler. II. ve V numaralı kurganlara, iki gömü aynı lahite yapılmış IV. kurgana iki ayrı gömü iki ayrı lahite , I. ve III. numaralı kurganlara ise tek gömü yapılmıştır⁸⁴.

Genel olarak Pazırık kurganlarında cesetler direkt olarak bir küçük

⁸² Rudenko 1970: 16- 24

⁸³ Rudenko 1970: 17

⁸⁴ Rudenko 1970: 33

ağaç mezarın tabanında başı doğuya doğru olan ve kolları ve bacakları uzanmış bir durumda yatırılmıştır. Bu durum Polasmak'ın kazdığı en son kurgan içinde geçerlidir. Yapılan çalışmalar aynı kültür coğrafyası içerisinde bulunan çeşitli kurganlarda da benzer uygulamalar görülmektedir.⁸⁵

Aynı kültür coğrafyasına sahip mezarlarda cesetler karaçam ağacının gövdesinden yapılmış özel bir lahit içerisine konulmuştu. Bu durum Pazırık'taki V numaralı kurganda, Şibe'de ve Berel'de mevcuttur⁸⁶.

Pazırık ve Şibe kurganlarındaki cesetler mumyalanmıştı. Ancak mumyalanmış cesetleri sağlam olarak Pazırık'ta sadece tahribatin az olduğu II, V numaralı ve The Lady kurganlarında çevre kurganlarda ise özellikle Şibe 'de görmek mümkündür.

Lahitler, çapı 1 metreyi bulan çam ağacının gövdelerinden oyma tekniğinde yapılmışlardır. II numaralı kurgandaki lahitin uzunluğu 4.2 metre, genişliği 87-95 cm ve yüksekliği 72 cm dir. I numaralı kurgandaki lahit, 2 dekinden daha küçüktür, uzunluğu 3.7 metre, yüksekliği 80 cm ve kısmen 65 cm'dir. III numaralı kurgandaki lahit hemen hemen aynı ölçülere sahipti fakat boyu küçük olup, 3.25 metredir. IV numaralı kurgandaki lahitler daha küçüktü. 70 ve 60 cmlik ortalama genişliğiyle birlikte 3 m ve 2.5 m uzunluğu ve 40 cm ve 37 cm yüksekliğindedir. V numaralı kurgandaki lahit 5 metrelik uzunlukta olup, orta genişlikte ve 70 cm ve 50 cm yükseklikte idi.

Genel olarak lahitlerin kenarları 3-4 cm ve tabanı 9-13 cm kalınlığında idi. Uç kenar kalınlıkları 25-30 cm kalınlığındaydı. I ve II numaralı kurganlardaki lahitler, diğerleri gibi uç kenarların paralel ve dikey olmaması bakımından diğerlerinden farklıdır.

⁸⁵ Polasmak 1994: 95- 97

⁸⁶ Rudenko 1970: 28

Lahitin dış yüzeyleri bir baltayla pürüzsüz hale getirilerek, içi hafifçe içbükey bıçak ağızlı bir keserle oyulmuştur. Bütün lahitlerdeki ortak özellik tabanların düzleştirilmiş olmasıdır. Lahitin her iki tarafında daima bir çift kulp bulunurdu, ancak kalın iplerin mezara lahiti indirmek için geçirildiği delikler de mevcuttu, bu da bize lahitin belli bir mesafe yada ritüeller de gezdirildiğinin göstergesidir.

Kapaklar aynen lahitler gibi karaçam ağacı gövdesinden yapılmıştı. lahitin kapakları dikkatlice düzeltilmiş ve kalınlığı 3-4 cm'ye kadar indirilerek hafif olması sağlanmıştır. Sivri tepelik şeklinde bir lahit kapağına sahip olan V numaralı kurgan hariç kapakların hepsine kubbemsi şekil verilmiştir. Kapakların boyutları tam olarak kapatılacak olan lahitin üzerinin aşacak ölçülerde yapılmıştır. Kapaklar, lahitlerin her iki uç kenarlarındaki dört delikten geçirilen kanca ile emniyetli bir hale getirilmişti. Bu kancalar lahitleri ritüellerde taşıma ve mezara indirmede cesedin güvenliği için yapılmış olmalıdır.

Lahitleri oymak ve çam ağacı gibi kolay kırılabilir ağaçtan böyle kapaklar yapmak için, özellikle eskitilmiş ağaç, bazen ortası çürümüş ağaç kullanmıştır. Fakat eskitilmiş veya çürümüş ağaç kullanmanın dezavantajı ve bu tür ağaçların yapısından kaynaklı sıkça rastlanan çatlak ve budaklar oluşmaktaydı. Örnekleri I ve II numaralı kurgandaki kapak ve V numaralı kurgandaki lahitte görülmektedir. Burada çatlakların kenarları boyunca delinen özel delikler baştan başa ince kösele şeritler ile dikilerek lahitin ve kapakların dağılması önlenmiştir.

Diğer kurganlardan farklı olarak I ve II numaralı kurganda lahit ve kapağın bütün dış yüzeyi, genç huşu ağacı kabuklarından 4 cm genişliğindeki dar şeritler ile kaplanmıştır. Şeritler eşkenar dörtgenin bir örneğinin oluşturmak için biri diğeriyle kesişen diyagonal (köşegen) olarak düzenlenmişti. Aynı zamanda ilk iki kurgandaki lahitlerin bir özelliği de, kesilen deri ile lahitlerin kenarlarının çeşitli apliklerle süslenmiş olmasıdır.

I numaralı kurgandaki lahitin kenarı boyunca deriden yapılmış aplike horoz figürleri lahitin her iki uç kenarında bulunan kulpların üzerinde ve uzun kenarları boyunca belirli aralıklarda yer almaktadır. Fakat çok az bir kısmı koruna gelmiştir. Horoz figürlerinin bulunduğu aplikelerin üst yüzeyleri ince levha kalay ile kaplanmıştır. Çift figürlerin daha büyük kısmı tek bir deri parçasından kesilmiştir.

Hanedan arması olarak değerlendirilen çift horozlar, yüz yüze göğüs göğüse ve profilden olmak üzere iki tür varyanta sahipti. İlk olarak gerdanı ve belirli bir şekilde taranmış tipik horoz başlı, bacaklarıyla birlikte pençeler ve yükselmiş kuyruğuyla tam bir horoz tipiydi. Bir çift horozun karşı karşıya geldiği ikinci varyant; sadece başı kuyruğun neyi gösterdiğini açıklamak için belli uzaklıkla şekillendirilmiştir.

D. Kurganlardaki Atların Durumu

Pazırık Kurganları'nda at gömüleri mezar soyguncuları tarafından büyük zarara uğratılmışlardır. Ölülerin mumyalandığı kurganlarda genellikle atların yerleştirildiği ayrı bir bölüm vardır(Resim 1, 4). Yine kurganların etrafına atları gömmek için geniş boşluklar ayrılmıştır. Alınlarına sivri bir alet yardımıyla yapılan bir darbe sonucu öldürülmüş atlar, bu boşluklara düzenli bir şekilde binit takımları ile beraber bırakılmışlardır⁸⁷. At, insan gibi sahibinin dahil olduğu boyun üyesi sayıldığından kulaklarına hangi boya ait ise, o boyun işareti işlenmiştir⁸⁸. Zira Herodotos'un birebir görmediği ve bozkır kültürünün batıdaki temsilcileri İskitlerin ölü gömme törenleri için anlattıklarını bozkır kültürünün doğu kanadını hatta çıkış noktasını teşkil eden Pazırık Kültür Coğrafyası'nda yapılan arkeolojik çalışmalar yalanlar niteliktedir. Herodotos'un anlattığı atlara enseye kadar uzunlamasına birer ağaç kazık geçirirler ve yarım tekerleğin üzerine kaldırırılar. Atı bir kısmı

⁸⁷ Hancar 1952: 180.

⁸⁸ İnan1991:263.

önden, omuzlarının altından tutup kaldırır; öbürleri arkadan, butlarının yanından karnını tutarak kaldırır⁸⁹. Pazırık Bölgesi'nde yada yakın kültür coğrafyalarında yapılan çalışmalarda Herodotos'u doğrular nitelikte bilgilere rastlanılmamıştır.

Kurganlara yerleştirilmeden önce atların kasları mumyalamak için çıkarılıyordu. Mumyalanmaya ve mezarların donmasına bağlı olarak atların bağırsaklarında sindirilmemiş arpa ve tahıl taneleri, ele geçmiştir⁹⁰.

Kurganlardaki at iskeletleri belirli bir düzenle sıralanmışlardı. Bu sıralamalar esnasında atlar arasında belli bir numaralama olduğu tahmin edilmemektedir. V numaralı kurganda gömü mezarının üzerinde dar bir boşluk bulunmaktadır. At cesetleri biri diğerinin üzerine yatay ve dikey gelecek şekilde koyulmuşlardır; bu karışık biçimde olan at cesetleri tahtalar ve taş parçaları altına sıkıştırılarak yerleştirilmişlerdi. Bu yüzden orijinal düzenleme de değiştirilmiş olmalıdır.⁹¹

At cesetleri genel itibariyle başları doğuya bazen de batıya olmak üzere biri diğerinin üstüne uzanır şekilde yatırılmıştır. Bu düzenleme son olarak açılan The lady kurganında da böyledir⁹². Kurganlarda bazen üç atın bulunduğu durumda bazen biri çapraz şekilde uzatılmıştı. Böylece mezarda at cesetlerine yeterli bir yer sağlanacak şekilde bir sıra düzeni yeniden düzenlemeye gidildiği söylenebilir. Atların sayısındaki daha da artması durumunda sıralamanın bozulduğu gözlenmiş ve at cesetleri ile insan cesetlerinin bulunduğu bölüm şuan korunmamış olan belki bir keçe ile ayrılmaktaydı; Pazırık kurganlarında İnsan cesetleri ile birlikte at cesetlerinin yatırılış yönü de başı doğuya doğru yöneltmek için en uygun yerleştirme biçimine gidildiğini söylemek mümkündür. Atlar doğudan batıya doğru yatırılmış başlarında süslü parçalardan oluşan taç maskeler

⁸⁹ Herodotos IV, 72

⁹⁰ Gryaznov 1969: 32.

⁹¹ Rudenko 1970: 40- 41

⁹² Polasmak 1994:80- 103

bulunmaktaydı.

Başı batıya doğru gömülmüş bir at cesedinin bulunduğu V numaralı kurganla birlikte başları doğuya doğru yöneltilmiş diğer kurganlarda süslü parçalardan oluşan taç maskeler giyinmiş atlar ilk sırada gömülmüşlerdir. Süslü taçlar takılmış atlar I, III, IV; V numaralı kurganda çiftler halinde gömülmüşlerdir. Dört yük atının gömülü olduğu V numaralı kurgan diğerlerinin hepsi binek atlarıydı⁹³. A.D. Grac'ın 1954- 1960 yılları arasında Tuva'da ele geçen ve Göktürkler dönemine tarihlenen bir dizi heykel üzerinde yaptığı çalışmalarda heykellerin birinin at başlığının ikinci Pazırık Kurganı'nda ele geçen taç başlıkla aynı yapısal özellikler taşıdığı tespit edilmiştir.⁹⁴ Genel olarak kültürel bir devamlılığın söz konusu olduğu atın taç maskelerle süslenmesi olayı halen günümüzde sünnet ve düğün törenlerimizde devam etmektedir.

Atlar eyerli ve yularlı olarak baş süsleri birlikte kurganlara gömülmüşlerdi. Bu durum VI numaralı kurgan ve Aragol kurganlarında mevcuttu. Hırsızların bronz gemleri aldıkları ilk duruma rağmen atlardan birinin başındaki bakır oksit atın gömüldüğünde yularlı olduğunu ispatlamaktadır. Aragol kurganlarındaki gemler atların ağızlarında ele geçmiştir. Aynı zamanda taç takılı bütün atlar mezara gömülmeden önce keçe kaplı deriler veya yelelerinin üzerini örten sade bir deri ile giydirilmişlerdir. I numaralı kurgandaki iki at taç ve yele örtülerinden başka aynı zamanda özel kuyruk örtüsüne de sahiptir. Yular, semer ve taç açık bir şekilde ait oldukları atlar ile birlikte gömülmüşlerdi. V numaralı kurgandaki dört atının yularları toplu olarak gömülmüştür.⁹⁵

Atlar üzerinde defin törenine katılan çeşitli kabilelere ait atların

⁹³ Rudenko 1970: 42

⁹⁴ İnan 1998: 372- 378 (2. cilt)

⁹⁵ Rudenko 1970: 41

varlığında söz edilir. Bu atlar üzerinde değişik işaretlerin (en) bulunması bu iddiayı da desteklemektedir. Pazırık kurganları üzerinde ilk olarak çalışma yapan Griaznov ortaya çıkarılan atların üzerindeki işaretler (en) kişilere ait olduğunu savunmuştu. Fakat Kaşkarlı (c.13, 193) ve diğer kaynaklarda geçtiği üzere bu işaretlerin kişilerden ziyade belli bir kabileyi temsil ettiği fikri ağır basmaktadır⁹⁶.

Pazırık kurganlarından başlıca iki tip at çıkmıştır. Birinci tip; Bozkır veya Moğol atı denen atlar, ikinci tip ise; Türkmen atı denen yüksek boylu atlardır. Orta Asya'nın yerli atı Moğol yada Prejevalski adı verilen atlardır. Türkmen atlarının Türkistan'dan getirilmiş olmaları gerekir. Çünkü Çin kaynakları, bu bölgedeki çok asil kendi tabirleri ile kan terleyen, soylu atlardan bahsetmektedirler.⁹⁷

I, II ve numaralı kurganlardaki at gömülerinde eyerlere ilave olarak kırbaçlarda ele geçmiştir. IV numaralı kurgan hariç bütün diğer kurganlarda ahşaptan yapılmış at arabalarının tekerlek parçaları bulundu. Kurgan 5'de çekme sırgısı ile birlikte tam bir araba ele geçmiştir.

E. Mezar Odalarının Kaplanması

Pazırık kurganlarında mezar odasına insan ve at cesetlerinin defninden sonra çok az toprak ile geniş büyük kayalar ve tahta kütükler ile yerleştirilmiştir. III, IV ve V numaralı kurgandan farklı olarak çok sayıda iri ve köşeli kayalar kütüklerin aralarına dizildiği gözlenmektedir. Mezar odası içerisine çatıdaki bu baskıyı azaltarak üzerine yerleştirilen kütüklerin ağırlığını taşıyacak sütunlar yapılmıştı. Fakat soygunlar nedeniyle kütüklerde yapılan tahribat mezar odası üzerinde sütunların taşıma sistemini zayıflatarak baskıyı arttırmıştır. 250 ile 300 arasında değişen sayılarıyla Mezar odası üzerlerine yapılan kalın kütük sıraları oda üzerinde oluşan yoğun baskı nedeniyle

⁹⁶ İnan 1998: 263- 264 (2. cilt)

⁹⁷ Ögel 1991: 65.

çöküşü hızlandırdığı düşünülmektedir.

V numaralı kurganda mezarın üstüne kuzey- güney yönünde döşenmiş üç kütük tabaka üstünde takriben altı taştan oluşan iri taşlı bir örtü vardı. Atların gömüldüğü yerin üstündeki aydınlatma kısmının kuzeyinde 2.8 ve 3.2 ton ağırlığında iki büyük taş bulunmaktaydı. Oradaki taş örtünün üzerinde karşı tarafta uzanan, her birinin üzerinde ortalama otuz tane olan, beş kütük vardı ve bunun üzerinde de doğusunda ağırlığı 3 tona kadar, pek çok irilikte taş olan yığın vardı. Tüm yapıda takriben 250 tahta kütük ve hemen hemen 100 büyük taş bulunmaktadır⁹⁸.

Pazırık bölgesindeki kurganların hepsinde bahsedilen kaplama özenli bir şekilde yapılmadığını da III ve IV numaralı kurganların yapısından anlamaktayız. III numaralı kurganda mezar odasının üzeri karışık olarak iri taşlar ve kütüklerle kaplanması; IV numaralı kurganda ise sadece mezarı örten tek sıra ve toprakla üstü dolu olan at cesedinin üstünde dört sıra kütük tabakası bulunmaktadır. Bu tabakanın üstü ise iri taşlarla kapatılmıştır.

Pazırık coğrafyasında inşa edilmiş bütün kurganların mezar odaları huşu ağacı kerestesi ve kabuklarıyla kaplanıldığı tespit edilmiştir. Bu genelleme I ve IV numaralı kurganda sağlam olarak ortaya çıkarılan çatı kaplaması nedeniyle Rudenko tarafından ortaya atıldı.⁹⁹

1990'da başlatılan çalışmalar 1993 yılındaki Polosmak'ın kazdığı 'The Lady'¹⁰⁰ kurganındaki yapı Rudenko'nun bu tezini desteklemektedir.

Mezar odalarındaki kaplamalar, üst döşemeler üzerinde huşu ağacı kabuklarından düz şeritlerin birbirine dikilmesiyle oluşturulmuştu. Buna karşın aynı teknikle dikilerek oluşturulan değişik ağaç kabuklarına ait

⁹⁸ Rudenko 1970: 24- 25

⁹⁹ Rudenko 1970: 24- 25

¹⁰⁰ Polosmak 1994: 80-103.

örtülerde bulunmaktaydı. 3 numaralı kurganda kullanılan kaplama düz şeritleri olan başka ağaçlardan (bark) oluşmaktaydı. Fakat odanın asıl kaplamasını huş ağacı kabukları oluşturmaktaydı.

Kaplamalar için kabuklardan oluşturulan örtüler mezar çukurlarına bağlı olarak 2.23 metreden 2.27 metre uzunluğuna ve 0.42-0.70 metre genişliğine kadar değişen ölçülere sahiptiler.

Bu örtüler aynı kültür coğrafyasında kaplamada aynı tür ağacın kullanılması gibi aynı şekildeki kaplama tekniğiyle de dikkat çekmektedir. İlk önce aşağıya doğru dış yüzey , ikinci olarak iç yüzey, üçüncü olarak dış yüzey ve dördüncü olarak da aşağı iç yüzey. Bir örtünün diğer bir örtüye değdiği kenarlar yosunlarla kapatılmıştı. Bu yosunlar vadinin etrafında yetişen türlerdi. Bu türlerin arasında olanlar *phytidium ruqum*, *pleurozium schreberi*, *ptilium erista castrenm*'lerdir¹⁰¹.

V numaralı kurgandan anlaşılacağı üzere kaplama örtüleri mezar çukurluğunun alanlarından daha büyük bir yapı gösterirler. Ahşap mezar odası ile mezar çukurluğu arasında oluşturulan boşluğa dikey olarak ahşap direkler dikilmiştir. Bu boşluğa sarkıtılan kaplamanın fazla uçları ahşap direkler yardımıyla su sızdırmayacak biçimde sabitlenmiştir.

I ve III numaralı kurganların dış yüzeyi huş ve bark ağacı kaplamasından sonra dayanıklı olan karaçam kütükleri ile kaplanmıştır. V numaralı kurgan haricinde kalan tüm kurganların bu kütükler üzerinde bölgede yetişen dumanlı çay yapraklarıyla örtüldüğü görülmüştür. Bu örtünün kalınlığı hakkında hüküm vermek çok zordur. Bu örtünün kalınlığı ilk üç kurganda 10 cm olmakla birlikte IV numaralı kurganda daha azdı.¹⁰²

¹⁰¹ Rudenko 1970: 6

¹⁰² Rudenko 1970: 22

F. Pazırık Kurganlarındaki Eserlerin Durumu

Griaznov ve Rudenko tarafından kazılan ve yayınlanan beş kurgan ve 1990'dan sonra değişen dünya düzenine bağlı olarak bölgede yapılan araştırmaların büyük bir hızla yeniden başlaması neticesinde Polasmak tarafından kazılan The Lady kurganı kazı bilimi gerekleri yerine getirilerek açıldığı için oldukça aydınlatıcı olmuştur. Açığa çıkarılan buluntular ışığında, Altay insanların yaşantısı ve adetleri hakkında detaylı bilgiler elde edilmektedir. Menşei konusunda; farklı yaklaşımları olmasına rağmen, gömü adetleri, giyim-kuşam, hayat tarzları ve bugünkü inanışlarımızın kökenleri gibi birçok konularda aydınlatıcı bilgilere ulaşılmaktadır. Erkek ve bayan giysileri, ayakkabıları, takıları, baş süsleri, küçük masalar, halı, deri, kil ve ahşaptan yapılmış kap-kaçak ve sürahiler, atların üzerindeki eyerleri, gem takımları, at başlıkları dönemin maddi kültür varlıkları hakkında bilgi verir.¹⁰³ Yapılışlarında malzemeye bağlı olarak farklı teknikler benimsenmiştir. Biblo büyüklüğünde, heykel gibi ele alınmış ahşap figürler, sadece dış sınırların belirtildiği, keçe üzerine işlenmiş deri aplikler vardır. Bazen applike edilmiş figürlerin üzeri altın ve benzeri ince metalle kaplanmıştır. Buluntular arasında, Çin ipeklilerinin de yer alması, kurganların sadece kültürel açıdan değil, dönemin ekonomik ve içtimai hayatı hakkında da bilgi edinmemizi sağlar.

Buluntular, İç Asya'nın bilinmeyen bir yerinde yaşamış ve daha çok Karadeniz'in kuzeyinde yapmış oldukları etkinliklerden tanıdığımız, İskitler'in buluntularıyla oldukça benzeşmektedir¹⁰⁴. Ancak İskitler, ticari ve siyasi ilişkiye girmiş olduğu Ege ve Ön Asya kültürlerinden oldukça etkilenmişti. Gerek ticaret ve gerekse yağma yolu ile ele geçirdikleri materyallerin bir kısmının, İonyalı sanatçılar tarafından yapılmış olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁵.

¹⁰³ Diyarbekirli 1978: 216-221

¹⁰⁴ Edwards 1996:54-79.

¹⁰⁵ Minns 1913: 261-291

İç Asya'nın Pazırık bölgesi daha izole bir yapı içerdiğinden buluntular ve ortaya çıkan hayvan üslubu daha saf bir özellik gösterir Pazırık kurganlarından çıkmış hayvan üslubundaki tasvirler, İskit örnekleriyle karşılaştırıldıklarında daha sade özellik taşırlar.

Pazırık bölgesinden ele geçen malzeme bilimsel olmasa da sergilenmesi Çar I. Petro'ya kadar uzanmaktadır. 1715 yılında Demitrov adlı bir asilzade çok değerli altından yapılmış kemer tokası ve plakalardan oluşan bir koleksiyonu Çar I. Petro'nun oğluna doğum günü nedeniyle hediye etmişti. Yine 1716 yılında Prens Gagarin, 80 parçalık bir hediye paketini Çar'a göndererek ihtimalle dikkatini çekmek istemişti¹⁰⁶.

Ancak bu dönemde ele geçen parçalar, daha çok mezar hırsızlığı yolu ile ediniliyordu. Buluntuların bir kısmı eritilmiş, bir kısmı da nereden bulunduğu bildirilmeden Çar'a ulaştırılmıştır. Bu karmaşa, yıllar sonra bu konuda araştırma yapmak isteyen uzmanların işini bir hayli zorlaştırmıştır. Çünkü tarihlendirme konusunda çok önemli olan, yer bilgisi, kaybolmuştu. Oysa parçaları toplamada belirli bir metot izlenmiş olsaydı bugün karşılaştığımız ve bir çoğunu yanıtlayamadığımız sorunlar oldukça azalacaktı. Ele geçirilen altın gibi değerli metallerin eritilip kaybolacağı, mezar hırsızlarının bu bölgelere gelerek huzursuzluk yaratabilecekleri gibi düşünceler yüzünden. I. Petro yayınladığı bir kanun ile bütün yer altı hazinelerinin Rusya'nın malı olduğunu ve bugüne kadar elde edilen bütün eserlerin derhal St. Petersburg'a gönderilmesini ve izinsiz hiçbir yerin kazılmaması gerektiğini bildirmişti. Toplanabilen buluntular Petersburg'taki Hermitage Müzesi'nde I. Petro koleksiyonu adı altında sergilenmektedir¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Diyarbekirli 1972: 102-103.

¹⁰⁷ Diyarbekirli 1972: 103.

II. PAZIRIK KURGANLARI'NIN GENEL MİMARİ ÖZELLİKLERİ

A. I Numaralı Pazırık Kurganı

Ortak kültür coğrafyalarında¹⁰⁸ bulunan kurganlar arasında genel yapı ve iç düzenlemeleri açısından birbirleriyle bir uyum söz konusudur.

1929 yılında Gryaznov tarafından kazısı yapılan I numaralı kurgan (Çizim 1), Pazırık Vadisi'nde bulunan diğer kurganlarının genel karakteristiğine uygun olarak düzenlenmiştir. Pazırık kurganları içerisinde küçük kurganlar sınıfında¹⁰⁹ değerlendirilen bu kurganın diğer büyük kurganlardan ayırt edici en önemli özelliği, boyutu ve kurganın konum itibarıyla nehir kenarına çok yakın inşa edilmesine bağlı olarak mezar odasının zeminin kumlu bir yapı göstermesidir.

Kurgan 47metre çapında 2.2 metre yüksekliğe sahiptir.merkeze kazılan mezar çukuru 7.2 X 7.2 m ölçülerinde olup 4 metre derinliktedir. Kurgan tepeliği kırık taşlardan oluşturulmuş bir tepecik şeklindedir. Mezar odasının üstü 335 cm ve 487cm boyutlarında değişen ortalama beş sıra halinde kalın bir katman hainde soyulmuş kütük yığını bulunmaktadır. Bu kütüklerin hemen alt kısmında huşu ağacı kabuklarından oluşturulmuş dört tabaka bulunmaktadır.

Soyulmuş kütüklerle oluşturulan mezar odası; oluşturulan tepeciğin merkezine gelecek şekilde açılan dikdörtgen çukurun içerisine yerleştirilmiştir.

I numaralı kurganın kütüklerden inşa edilmiş mezar odasının yapısı

¹⁰⁸ Kurganların yoğun olarak gözlendiği ve ortak kültür coğrafyaları olarak tanımlanan alan genel olarak tanımlanan alan göçer ve yarı göçer toplulukların yaşadıkları geniş bozkırlardır.

¹⁰⁹ Diyarbakirli 1972: 101- 102

tam anlamıyla bir dikdörtgen yapı değildir. Birbirlerine karşılıklı paralel uzanan kenarların aynı uzunlukta olmaması tam bir dikdörtgen yapı olmasını etkilemiştir. Kutunun. dış boyutları genelde 2 metre yüksekliğinde 4.45 m eninden 6.15 m boyuna kadar değişmesine karşın, ortalama iç boyutları 1.4 metre yüksekliğinde 3.35 m eninde 4.87 m boyuna kadar değişmiştir. İçerideki kutu döşemesinin tahta kütüklü döşemesi ortalama 15 cm genişliğinde takriben 6 cm kalınlığında 9 plakadan oluşmaktadır. Mezar odası içerisindeki ahşap kutunun kuzey ve güneydeki uzun duvarları 9 ve 10 kütükten oluşmaktadır.¹¹⁰ Kazılarda ele geçen çok miktardaki keçe parçası bu kütüklerin üzerinin tamamen keçelerle kaplanarak süslenmiş olduğunu düşündürmektedir. 30 adet kalın kütükten oluşan tavan mezar odasının duvarlarına karşıdan karşıya hatıllar şeklinde atılarak dayandırılmıştır. Tavanın bütün yükünü üç adet kütük kirişler tutmaktadır. Oda tabanındaki ahşap döşeme üzerleri duman çayı yapraklarıyla ve kalın keçeyle kaplanmıştır.

I numaralı kurgandaki iç duvar kaplama parçaları, diğer kurganlardaki kaplamalarla benzer bir yapı gösterir. Keçeyle yapılan kaplama mezar odasının içindeki tahta kütüklerin birincisi ve ikincisi arasına tahta kancalar yardımıyla tutturulması suretiyle yapılmıştır. Üst kısmın tutturulması ise yine tahta kancalara ek olarak bakırdan yapılmış başlı ve başsız çiviler yardımıyla sağlanmıştır. Başlı çivilerin tutturma amaçlı, başsız çivilerin ise daha çok korunaklı ve sağlam bir yapıya kavuşturma amaçlı olduğunu söylemek mümkündür.

Duvardaki keçe, kenarı dikilmiş takriben şerit uzunluğu 63 cm, genişliği 39 cm olan üç şeritli kalın koyu gri keçeden, orta şerit beyaz keçeden ve kenardaki, oyuk üçgensel beyaz kordon, kırmızı, sarı ve mavi ince keçeden oluşuyordu. Daha üstteki kordonlar ve şeritler, bükülmüş kiriş teli ile dikilmiş üç köşeliydi.¹¹¹

¹¹⁰ Rudenko 1970: 15- 16, 311

¹¹¹ Rudenko 1970: 311

Kurganın güneyinde ele geçen üç adet sanduka diğer kurganlarla aynı yapısal özellik taşıyan yekpare kütüğün oyulmasıyla yapılmıştır. Lahit üzerine keçe başsız çivilerle tutturulmuş ve üzerine deri aplikeler yapılmıştır. Dağ keçisi ve kısa burunlu, ağız yarı açık azı dişleri görünen, gözleri ile profilden aslan başı motifi dış görünümü kırmızı ve mavi ince keçelere işlenmiştir. Sandukanın üst kenarı boyunca dört adet ipin bükülmesiyle oluşturulmuş kalın bir şerit bulunmaktadır.¹¹²

I numaralı kurganda birey kuzey-güney doğrultuda yatırılmış, baş doğuya bakmaktadır. Kuzey kenarda toplam on at gömüsü bulunan mezarda sekiz at gömüsü dörderli iki sıra halinde başları doğuya doğru gelecek şekilde, mezarının batı tarafında gömünün bulunduğu alandaki boşluğa ise de diğer iki at başları güneye gelecek şekilde yan yana yatırılmıştır.

B. II Numaralı Pazırık Kurganı

1947- 1948 de Rudenko tarafından kazılmış olan II numaralı kurgan (Çizim 2- 4) 36 metre çapında olup mezar çukuru 7.2 X 7.8 metre ölçülerindedir. Çukurun derinliği 4 metredir. Tepeciğin üst kısmı 10cm kalınlığında kırık taşlarla kaplanmıştır. Kırık taşların altındaki toprak tabakası yaklaşık olarak on sıra soyulmuş kütük tabakasının üstünde bulunmaktadır. Bu kütük tabakası yüzeyden yaklaşık olarak 40- 50 cm aşağıdan itibaren başlamaktadır. Mezar odasının üst kısmı huş ağacının kabuklarından yapılmış altı tabaka kaplama bulunmaktadır.

Yapısal olarak birbirleriyle benzerlikler gösteren kurganların bu benzer özelliklerini II numaralı kurganda da görmek mümkündür. İnşası bakımından I numaralı kurgan ile birlikte küçük kurganlar sınıfında değerlendirilen bu

¹¹² Rudenko 1970: 311

kurganı diğer kurganlardan ayıran en önemli özellik, mezar odasının zeminin sert olmasıdır. Bu özellik dışında I numaralı kurgan ile aynı yapısal özellikleri taşımaktadır. Kurganın kazılması esnasında sert toprağı kazmada kullanılan kazıklardan çok sayıda ele geçmiştir.

Mezar odası tıpkı I numaralı kurganda olduğu gibi tam merkeze kazılmıştır. Mezar çukurunun duvarları önce kalın ahşap dikmelerle sağlamlaştırılarak çökmeler önlenmiştir. Bu dikmelerin etrafında bir çok çekice ve takoza rastlanılmıştır. II numaralı kurganın zemin yapısı bu tür aletleri kullanmayı zorunlu kılmıştır. Buna karşın I numaralı kurgandaki zemin yapısındaki farklığa bağlı olarak bu tür çekiç ve takozlar ele geçmemiştir.

Tekparça ağaçtan oyulmuş lahit bulunan II numaralı kurgan da; I numaralı kurgan gibi çok eski zamanlarda soyulduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen soyguncular atların bulunduğu alana fazla dokunmamışlar; fakat ölü odasını altüst etmişlerdir.¹¹³

Mezar odası oluştururken kalın dikmelerle sağlamlaştırılan çukur duvarları içine yerleştirilen ahşap odanın duvarlarını oluşturan 11-12 kütük duvardaki dikmelere derin çentiklerle geçmeler yapılarak sabitlenmiştir. Merkeze kazılan çukur içine yerleştirilen ahşap kütüklerden 3.65 X 4.95 X 1.53 metrekare ölçülerinde yapılmış dikdörtgen odanın iç duvarları da yine ahşap plakalarla kaplanmıştır. Bu plakaların üstü ise I numaralı kurgandaki gibi tamamen keçeyle kaplanmış olabileceği düşünülmektedir II numaralı kurganın mezar odasındaki döşeme kalın siyah keçe ile yapılmıştır. Odanın kuzey duvarı hariç, açığa çıkarılan keçe parçalarından yola çıkarak diğer duvarların da aynı keçe ile kaplandığı düşünülmektedir. Bu keçe, tahta kanca yada başı olmayan bakır çivilerle sıkıştırılmıştır. Çiviler ve kancalar ahşap aralığına gelecek şekilde görünmeyecek şekilde kullanılmıştır. Kurganın tüm üst ve alt tavanları kare

¹¹³ İnan 1998: 507(1. cilt),

şeklindeki kerestelerden oluşmaktaydı ve II numaralı kurganın daha aşağıdaki tahta kütükleri mezar içinde düz bir tavan vazifesi gören en alt kısmı süslenmişti.¹¹⁴

Üç adet sanduka, 1 numaralı kurganda olduğu gibi tek parça kütüğün oyulmasıyla yapılmıştır. Üst kısmında kesilmiş deri üzerinde genel varyanta yapılmış koşan bir geyik motifi küçük demir çivilerle applike edilmiştir.

II numaralı kurganda 5 insan yedi at gömüsü 1 numaralı kurganla aynı metotla başları doğuya gelecek şekilde doğu-batı doğrultusunda üçerli gruplar halinde yatırılmıştır. At gömülerinden biri hazırlanmış alanın batı tarafına ters yönde koyulmuştur. Buda atların mezara iplerle indirilmesine bağlı olarak düzgün bir gömünün olmamasıyla açıklanabilir. Mezarda fazla bir alanın olmaması diğer kurganlardaki atların yerleşme düzenini etkilemiştir. Atların düzeni ve onların normal durumu ön ve arka bacakları sıkışmış ve baş ile boynu arkaya getirilmişti, belki boşluğu doldurmak için buna zorlanmışlardı. Kurgandaki at gömülerinde eyerlere ilave olarak kırbaçlarda ele geçmiştir. Yine kurganda üç ahşap sandukanın çıkmasına karşın beş ceset kalıntısının ortaya çıkarılması kurganlarda çoklu gömü yapıldığını da ispatlamaktadır.

C. III Numaralı Pazırık Kurganı

1948 yılında Rudenko tarafından kazılan 36 metre çapındaki bu kurganın(Çizim 6) yüksekliği 2.6 m'dir. Kurgan üzeri doğu- batı doğrultuda dizilmiş dik taşlarla iki bölüme ayrılmıştır. Kurganın merkezine 6.5 x 7.8 x 5.2 metre kare ölçülerinde mezar çukuru kazılmıştır.

III numaralı kurgandaki odası ile I numaralı kurganının mezar odası genel olarak benzer özellikler taşır. Oda üzerindeki kütükler dört kat huşu ağacı kabuklarından ve duman çayı yapraklarından yapılmış

¹¹⁴ Rudenko 1970: 17- 22, 314- 315

örtü ile kaplanmıştır. Merkeze açılan mezar çukuru içerisinde oluşturulan ahşap odayı sağlamlaştırmak amacıyla köşelerden mezar çukuruna derin çentikler açılmış ve ahşaptan yapılan kutu bu çentiklere oturtulmuştur. Mezar çukuru ile içerisine yerleştirilen ahşap mezar odasının duvarları arasındaki boşluğa kırık taş yığınları doldurulmuştur. Bu kurganın taban döşemesi II numaralı kurganın aksine ahşap plakalardan yapılmıştır. Diğer kurganların mezar odalarının ara bölmelerinde keçe kullanılmasına bölmeler düz tahtalardan yapılmıştır.

III numaralı kurgandaki mezar odasının diğer mezarlardan ayırt edici yönü iç çatı ve dış bölmeler arasında diğer mezarlarda rastlanmayan yarım metrelik boş bir alanın var olmasıdır. İç tavan bölüm 15 tahta kütüklü bir tavanla 7 tahta kütüğün dik durmasıyla ayakta duruyordu, dış bölüm çatıda 18 tahta kütük ile 10 öğeye sahipti.¹¹⁵

Odanın iç bölümü 2.8 X 3.45 X 1.08 metrekare ölçülerindeydi. İç döşeme takriben 5 cm kalınlığındaki 14 plakadan yapılmıştır.

Kurganda ele üç adet boş olarak açığa çıkarılan sanduka, diğer kurganlardaki gibi tek parça kütüğün oyulmasıyla yapılmıştır

III numaralı kurganda at gömüleri I numaralı kurgandaki kadar düzenli değildi çünkü at sayıları eşit değildi I numaralı kurganda sekiz at dörderli iki grup halinde başları doğuya gelecek şekilde koyulmuştu. At gruplarının arasında kalan boşluğa da başları güneye gelecek şekilde iki at daha yatırılmıştır. III numaralı kurganda gömülecek iki at fazla olarak. mezarın kuzey tarafına birbiri ardına gelecek şekilde ve yüzleri diğerlerine ters olarak başları batıya gelecek şekilde gömülmüşlerdir.

¹¹⁵ Rudenko 1970: 22- 23, 319- 320

D. IV Numaralı Pazırık Kurganı

1949 yılında Rudenko tarafından kazılan bu kurgan (Çizim 7) 24 metre çapa ve 1.5 metre yüksekliğe sahiptir. Kurgan üzeri doğu- batı doğrultuda dizilmiş dik taşlarla iki bölüme ayrılmıştır. Kurganın merkezine 5.3 x 5.6 x 4.1 metrekare ölçülerinde mezar çukuru kazılmıştır.

Orta boy kurganlar içerisinde değerlendirilen IV numaralı kurgan, Pazırık'taki tüm kurganların aksine mezar odasında bölmesi olmayan tek kurgandır.

IV numaralı kurganın gömü odası ve odanın düzenlemelerinde I ve II numaralı kurganlardaki odaların yapılışındaki anlayış tekrar edildiği görülmektedir. Çukurla mezar odasının ahşap duvarları arasındaki boşluk kuzey bölüm harici kırık taş yığınları ile doldurulmuştur. Mezar odasının iç boyutları 1.2 metre yüksekliğinde 2.14 m eninde 3.75 metre boyundaydı. Döşemesi 7 öğeli duvar ve 16 tahta kütüklü çatı ile 11 plakadan oluşmuştu.¹¹⁶ Ahşap kütüklerin çürümesi ve kirişlerin üzerindeki yükü taşıyamaması yüzünden mezar büyük oran çökerek tahrip olmuştur.

Sanduka diğer kurganlarla aynı geleneğin izlerini taşımaktadır. Sanduka tek parça kütüğün oyulmasıyla yapılmıştır.

Kurganda gömü odasının yapımından sonra, mezarın kuzeyinde sadece küçük bir alan boş bırakılmıştır ve bu küçük alana çaprazına bir at koymak mümkün değildi. Atları dörtlü iki grup halinde koymak alan darlığından uygulanamadığı söylenebilir. Bu yüzden diğer kurganlarda uygulanan bu ayarlamadan vazgeçilerek dokuz at köşegen şeklinde, bunların altısı mezarın kuzeyindeki bölümden kuzeydoğuya bakacak şekilde

¹¹⁶ Rudenko 1970: 17, 322

ve diğer üçünün başları gömü odasının güneydoğusuna bakacak şekilde yatırılmışlardı. Bu köşegen gömü şeklinde bir doğru üzerinde her bir cesede bir yer verilmiştir. Böylece at gömüleri fazla yer kaplaması önlenmiştir.

E. V Numaralı Pazırık Kurganı

1949 yılında Rudenko tarafından kazılan bu kurgan (Çizim 8- 13). 42 metre çapa sahip ve 3.75 metre yüksekliğe sahiptir. Kurganın merkezine 6.65 x 8.25 x 4 metrekare ölçülerinde mezar çukuru kazılmıştır. Kurganı dış görünüm itibarıyla diğer kurganlardan farklı kılan tek öge etrafına aralıklı olarak dizilmiş kaldırım taşlarıdır.

Mezar odası üzeri soyulmuş kütükler üzerine huş ağacından yapılmış kaplamanın altında bulunan duman çayı yapraklarına bu kurganda rastlanılmaz.¹¹⁷

V numaralı kurganın gömü odası ilk iki kurganda olduğu gibi aynı plan dahilinde yapılmıştı. Merkeze kazılan çukurun içine 2.3 X 5.2 metrekare boyutlarında yerleştirilen ahşap mezar odasının iç yüksekliği 1.4 metre, dış yüksekliği ise 1.9 metredir. Kurgan mezar odasının içinden tepe noktasına 6.4 metrede ulaşmaktadır. Oda döşemeleri ilk iki kurganda olduğu gibi aynı kalınlıktaki 13 ahşap plakadan yapılmıştır. İç bölme 8 öğeli duvarlara ve 13 tahta kütükten oluşan bir tavana sahipti, dış bölmede de benzer şekilde 10 ve 18 tahta kütüğe sahiptir.

Mezar odasının bir farklı özelliği de, iç bölmenin iç yüzeyinin süslü düz tahtalardan oluşmasıdır. II numaralı kurgandaki gibi V numaralı kurgandaki odalar arasındaki boşluk taşlarla doldurulmayarak boş bırakılmıştır. Diğer yandan bölme ve aydınlatma duvarı arasındaki boşluk,

¹¹⁷ Rudenko 1970: 324

batı ve doğu tarafları tamamen ve ilk iki kurganda görülmeyen güney tarafı kısmen taş yığınları ile doldurulmuştur.¹¹⁸

V numaralı kurganın mezar odasının kuzey ve güney duvarları I numaralı kurganda olduğu gibi keçeyle kaplanmıştı. Fakat I numaralı kurganda oldukça geniş bir parça kalmasına rağmen, bu kurganda keçenin sadece küçük bir parçası kalmıştır.

V numaralı kurganın kuzey ve güney duvarında ele geçen keçeden asma parçaları muhtemelen mezar odasının bütün duvarlarını kaplamaktaydı; ele geçen parçalarda insan gövdeli arslan ve kuş(grifon) figürlerini taşıyan beyaz keçeden yapılarak duvarlara asılmış kaplamalar yer almaktadır. Bu asmalar 20-30 cm. aralıklara sahip kütükler arasına sıkıştırılmış lahitin alt kısmındaki birinci ve ikinci kişiler arasında geçirilen 15 cm uzunluğunda ince tahta kancalara vasıtasıyla üstte emniyetli hale getirilmişti.¹¹⁹ Kurganın tahribatı esnasında asmalardan geriye çok az bir örnek kalmıştır.

Odanın tavanının batısında tahta döşemenin orta kısmında bir açıklık bulunmaktadır. Mezar yüzeyine yatık olamayan bu açıklık oda inşa edildikten sonra yapıldığı düşünülmektedir. Balta izlerinden ve kesim metotlarından anlaşıldığı üzere duvar bölgesi içeri doğru daraltılmıştı.

Kurgan altıda iskeletlerle birlikte bir Çin aynası değişik bilyalar 4 "Eypraea Moneta" nın kabukları kırmızı Vernik kalıntıları, altın iğneler, iki toprak vazo ve bir demir bıçak bulundu.

Tek bir ahşap kütükten oyma sandukanın bulunduğu V numaralı kurganda oda gömüsünün önündeki mezarın kuzeyinde çok dar bir alan vardı. Bu alana dört tekerlekli bir araba, deriden ve keçeden kaplama

¹¹⁸ Rudenko 1970: 324

¹¹⁹ Rudenko 1970: 27- 44

eşyalar, dokuma halı parçaları, el arabası parçaları konulmuştur. Ayrıca dokuz cesedi at uzunluğuna sıralar halinde yerleştirilmiştir. Atlar karın üzerine yatırılmış başları doğuya doğru getirilmiştir. Dış kısımdaki atın durumundan başının zorlanarak dışarıya çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

F. VI Numaralı Pazırık Kurganı

1949 da Rudenko tarafından kazılan 14 metre çapındaki kurganın (Çizim 14) yüksekliği 0.70 metredir. Kurganın merkezine gelecek biçimde 3.4 X 3.4 metre kare boyutlarında açılan 2.2 metre derinliğinde bir çukur kazılmıştır. Fazla buluntu vermeyen bu kurgan genel olarak değerlendirme dışı tutulmuştur. Mezar odasının kuzey kısmına yapılan iki kadın ve üç adet at kalıntısı ele geçmiştir. En önemli buluntusu döküm tekniğinde yapılmış bronz bir Çin aynasıdır. Kuzey güney doğrultuda yatırılmış cesetlerin başları doğuya çevrilmiştir.

G. VII Numaralı Pazırık Kurganı

1949 da Rudenko tarafından kazılan VII numaralı kurgan; V numaralı kurganın hemen kuzeyinde yer almaktadır (Çizim 1). Tam olarak çapı belli olmayan bu kurganın mezar çukuru 4.4 X 4.4 metre ölçülerindedir. Çukura yerleştirilen 2.2 X 2.2 metre ahşap mezar odası 1.9 metre yüksekliktedir. 70 ahşap plakadan oluşan döşemenin kalınlığı 5-6 cm, genişliği 12-24 cm arasında değişmektedir. İki adet yek pare kütükten oyulmuş sandukanın ele geçtiği VII numaralı kurgan da bir adet çocuk kafatası haricinde herhangi bir iskelet parçasına rastlanmamıştır.

H. VIII Numaralı Pazırık Kurganı

1949 da Rudenko tarafından kazılan VIII numaralı kurgan konum itibarıyla III numaralı kurganın 106 metre kuzey- kuzeydoğusunda yer almaktadır. VIII numaralı kurgan 14 metre çapında olup zeminden

yüksekliği 0.65 metredir. Merkeze kazılan 8 metrekarelik bir çukur içerisine 3.2 X 3.6 metrekarelik boyutlarında diğer kurganlarla aynı özellikler gösteren doğu batı yönünde uzanan ahşap bir oda yerleştirilmiştir. Bu odanın zemini kurganın st noktasından yaklaşık 3 metre derinliktedir.

Mezarda bir at ile iki bir insan cesedi ele geçmiştir. 2.65 metre boyutlarında,  kütüklü çürümüş bir bölmede bir kadın sırt üstü, başı doğuya doğu kolları iki yana düşmüş bir şekilde bulunmuştur. Mezar soyguncular tarafından büyük bir çukur açılarak yağmalanmış ve bir at iskeletinin kemikleri bu yağma sırasında dışarı atıldığı dışarı atıldığı düşünülmektedir.

J. The Lady Kurganı

Polasmak, Rudenko'nun bıraktığı çalışmaları 1990 yılında tekrar başlatmış ve Kubarev ile birlikte yaptıkları yüzey araştırmalarında daha önce kırk olarak belirlenen kurganların sayısını yüz elliye kadar çıkarmışlardır. Yapılan çalışmalarda irili ufaklı tespit edilen bu kurganların çoğunun yağmalandığı tespit edildi.¹²⁰

1993 yılında Polasmak tarafında kazılan bu kurgan (Resim 1- 4). 6 metre çapında 2,74 metre yüksekliğindeydi.¹²¹ Kurganda 10 at cesedi ve iri yapılı bir kadının mumyalanmış cesedi bulunmuştur. Son açılan Pazırık Kurganı olması hasebiyle ve daha önceden kazılmış olan kurganlara oranla daha bilimsel anlamda kazılması Pazırık Kurganları zerindeki bilinmezliği biraz daha aydınlatmaktadır. Bu kurgan daha önce kazılmış kurganlarla materyal olarak büyük benzerlikler göstermesine karşın bu kurgana da geç dönemlerde ahşap mezar odasının üstüne gelecek şekilde bir gömü daha yapılmıştır. Mezar odası içindeki gmden daha fakir buluntular veren üç at ve bir bireye st gmde herhangi mumyalama işlemi yapılmadığı grlmştir. Polasmak bu st gömünün pazırık halkından olmadığı fakat atlı

¹²⁰ Polasmak 1994: 88

¹²¹ Polasmak 1994: 88

göçebe kültüre sahip daha alt seviye topluluklarından olduğunu bahseder. Hiyerarşik manada kendilerini öbür dünyada pazırık insanıyla aynı seviyeye çıkarma amacı bu tür gömülerin ortaya çıkmasına neden olduğu belirtmektedir.¹²² Kurganda ele geçen kadın cesedi üzerinde yapılan incelemede II numaralı kurganda lee geçen ceset üzerinde olduğu gibi grifon motifleri bulunmaktadır. Ayrıca ölü yemeğinin içinde bulunduğu kaplar ve tabakların üzerinde bulunduğu küçük masanın ayaklarındaki kaplan motifleri aynen diğer kurganlarındakiler gibidir.

III. PAZIRIK KURGANLARI'NDAN ELDE EDİLEN SONUÇLAR

Pazırık Kurganlarında ele geçen bütün insan bedenleri lahitte beden, başı doğuya doğru uzanır bir pozisyonda sırtüstü bir durumdadır. İkinci olarak erkek ve kadın çiftin defnedildiği II ve V numaralı kurganlardaki iki durumda kadın ve erkek aynı lahitte IV numaralı kurganlarda ise ayrı lahitlerde bulunmaktadır. Şibe'de yaşlı bir erkek ceset ile genç bir kadın aynı lahitte birlikte bulunması aynı kültür coğrafyasındaki farklı kurganlarda uygulama birliği gözlemlenmektedir.

II numaralı kurgandaki cesetler, çıplak halde bulunmuşlardır. Yakılmış erkek cesedin gömleğinin parçalarından biri mezar odasının güneybatı köşesinde bulunmuştur.

V numaralı kurganda bulunan cesette başlık ve çoraplar giydirilmiş olup, pantolonu giydirilmemiştir. Sağ elinin içi yüzeye dönük sol eli dirsek kısmından göğüs üzerine kıvrılmış bir şekle sokulmuş pozisyondaydı. (Ceset) bedenleri kolsuz, omuz üzerinden giyindirilmiş elbise ile defnedilmişti. II numaralı kurganda kadın göğsü omuz elbisesinden başka, basit bir kostümden yapılmış pelerin ile tek bir parça önlükle örtülmüştür. Bazı durumlarda cesetlere metal gerdanlıklar, bilezikler ve küpeler takılmıştı.

¹²² Polasmak 1994: 95

Pazırık I numaralı kurganda mezar hırsızlarının gerdanlıkları kesmek için kadın ve erkeğin başlarını kesmiş olduklarını söylemek mümkündür. Bu kurgandaki kadının her iki bacağı diz mafsalında ve aynı zamanda sağ eli yarılmıştı. Hem erkek hem de kadının aynı lahitte nasıl bulunduğunu ifade edemeyiz, fakat diğer çiftlerin olması durumunda lahitlerin uzunluğu ve küçük genişliğiyle varılacak yargı, bedenlerin yan yana değil, üst üste konulmuş olmasıdır. Ceset lahite yatırılmadan önce lahitin tabanı (örneğin kurgan 2'deki gibi) kalın bir keçeyle kaplanmıştır.

II numaralı kurgandaki ceset bedeni keçenin uzun kenarlarıyla örtülmüş ve özel bir dayanıklı kumaştan bir şerit, lahitin tam uzunluğu boyunca cesedin üzerine uzatılmıştır.

Elbise ve ziynetlerden başka lahitteki cesetle birlikte tahta oturak yada yastık her mezarda bulunmuştur. II numaralı kurganda Kurgan cesedin baş kısmına yakın yerde çıkması onun yastık olma ihtimalini güçlendirmektedir. Yastık veya oturak olarak nitelendirilen bu ahşap yükselti I, III, IV ve V numaralı kurganlarda mezar odasının değişik yerlerinde bulunmuştur.

The Lady kurganı da dahil olmak üzere bütün kurganlarda üst kısmı sökülebilir alçak masalar vardı. I numaralı kurganda tek bacağı mevcut bir masa, IV numaralı kurganda bu tip dört masa, III, IV ve V numaralı kurganlarda üç masa ele geçmiştir. Bu masalar, I numaralı kurganda mezar odasının doğu kısmında lahite yakın yerde, asıl yerinde bulundukları tahmin edilmektedir. Masa üzerinde kalan yiyecek kalıntılarından masa üstüne konulan içinde yiyecek olan tabaklar, keçi ve at eti oldukları anlaşılmıştır. I numaralı kurgandaki mezarın kuzey kenarına yakın masalardan başka uzun topraktan yapılmış iki şişe de ele geçmiştir. Diğer kurganlarda ele geçen çömlek parçalarından yola çıkılırsa diğer mezarların her birinde böyle bir şişenin varolabileceği yönündedir. I numaralı kurganda masalar ve şişeler arasında iki tane ahşap tas, zemin

üzerindeki dairesel sehpanın üzerinde bulunmaktadır. Ahşap ve topraktan yapılmış bu taslar şüphesiz sıvı ile belki de bir süt içeceği, kırmızı doldurulmuştu olabilir. I numaralı kurganda at gömüsünde ise peynir ile doldurulmuş bütün bir tulum ele geçmiştir

Pazırık kurganlarının hemen hepsinde altı bacaklı kapağı olan bronz buhurdanlıklar, bir tane yada çift gömülü kurganlarda iki tane ele geçmiştir. II numaralı kurganda buhurdanlık mezar odasının güneybatı köşesinde ve onun üzerinde altı bacaklı çadıra benzer çerçeve ve aynı çerçeve tipinde deri kaplaması ile birlikte başka bir buhurdanlık ele geçmiştir. içerisinde kenevir bulunan deri bir şişe mezarın batı yarısının ortasında bulunmuştur. Diğer kurganlarda bu kadar tam şekilde parçalar ele geçmemiştir sadece çerçevelerinin çubukları bulunmuştur.

Ayinlerde kullanılan ve kurganlardan çıkan diğer malzemeler ise II numaralı kurganın güney-batı köşesindeki buhurdanlıkların yanındaki mezar katında taş bir lamba ve III numaralı kurganda bir tarafı boyalı öküz boynuzunun ikiye bölünmüş yarısına benzer davullar bulunmuştur. II ve V numaralı kurganlarda da zarları haricinde çok iyi korunmuş bu tür davullar ele geçmiştir. III numaralı kurganda bu tür davulların sadece küçük parçaları bulunmuştur. I numaralı kurganın hemen dışında arp şeklindeki telli çalgı ve davullar büyük ihtimalle soyguncular tarafından yüzeye çıkarılmış olarak ele geçmiştir.

Herodotos'un bahsettiği İskit kültürüne ait maddi kalıntılar Pazırık Kurganları'nda ele geçen buluntularla benzerlikler göstermektedir.¹²³ İskit ritüellerinde kullanılan malzemenin Pazırık Kurgan'larında ele geçen malzemeyle büyük oranda benzeşmesi bozkır kültürünün yayılım sahasının genişliğini ve dolayısıyla Herodotos'un bu konu hakkında verdiği bilgilerin doğruluğunu desteklemektedir.

¹²³ Christian1998: 141

Herodotos'ta İskitlerin sudan hoşlanmadığından ve bunun yerine buhar banyosu yaptıklarından bahsedilir¹²⁴. Bahsi geçen bu banyo işlemi üç adet sıırıkla dik üçgen prizma şeklinde ve keçe ile kaplanarak oluşturulan çadırlarda gerçekleşiyordu. Sadece ritüellerde kullanıldığı düşünülen ve Tepirhane adı verilen bu çadırların içerisine tekne şeklinde kaplarla kızgın taşlar getirilir; bu taşların üzerine çeşitli uyuşturucu özelliğı bulunan bitkisel tohumlar serpilirdi. Açığı çıkarılan yoğun buhar ile ruhsal temizliğı dayalı bir banyo yapılırdı.Pazırık Kurganlarında ele geçen bu tip çadırlar ve tohum çantaları Herodotos'u destekler niteliktedir.¹²⁵

¹²⁴ Herodotos IV 73- 5.

¹²⁵ Christian1998: 143.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAZIRIK KURGAN BULUNTULARI VE BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. PAZIRIK KURGANLARI BULUNTULARI

Pazırık Buluntuları'nda yapıldığı malzemeye göre herhangi bir ayrıma gitmek oldukça zordur. Eserler üzerinde kullanılan malzemenin kompozit olması tek başına kullanılan malzemenin yok denecek kadar az olması bundaki en önemli faktördür. Altay sanatının dikkat çeken bir yönü malzemeye uygulanan sanat tekniklerinin ve çok çeşitli malzemenin tek bir eserde kullanılmasıdır.örneğin canlı renklerin yanında mat renklerin kullanılması hem de üzerlerinin kalay yada gümüş gibi madenlerle kaplanması bu fikri destekleyen en önemli örneklerdir.¹²⁶

Kurgan buluntuları arasında sayısal çoğunluk açısından yaşadığı dünyada ve inandığı diğer dünyada her zaman yanında bulunan at ve onunla ilgili koşum takımları önemli bir yer tutar. Pazırık buluntularında atla ilgili eserlerin yoğun olması at gömülerinin sayısal çoğunluğunun yanı sıra atların, koşum takımları ve süslenmiş olarak gömülmesinden kaynaklanmaktadır. Atla ilgili malzemenin sayısal çoğunluğuna bağlı olarak asıl malzemesi ahşap ve deri olan maddelerin yoğunluğu söz konusudur. Asıl malzemesi ahşap ve deri olan bu tür eserlerin dış yüzeyleri üzerine çeşitli altın ve gümüş gibi maddelerle yapılan aplikler ve kaplamalar mevcuttur.

Pazırık Buluntuları içerisinde atlarla ilgili buluntular arasında kalabalık bir grubu dizginler oluşturmaktadır. Altaylardaki tipik dizginlerle uyum

¹²⁶ Zavituthina 1976: 37.

gösteren Pazırık dizginleri, genel olarak hafif gemlerden, iki yanak ipi, çapraz ip, kayışa asılı başın ön tarafı için kullanılan plakalardan oluşmaktadır. Gemlerde kullanılan halkalar bronz ve demirdendir. Hafif olan gemler genellikle düz olmakla beraber bazı dizginlerde S şeklinde olanları da vardır. Tipik gemler ahşap olmasına rağmen Pazırık'ta rastlanılanlar bronz ve demirdir. Bozkır kültürünün hakim olduğu sahalarda yoğun olarak rastlanan ve Pazırık örneklerinde de çokça bulunan bu tür hafif gemler savaş alanında at üzerinde hızlı ve kontrollü manevralar yapmak için yapılmıştır. Dizgin deri iplerin sarmal hale getirilmesi ile dikilerek tahta oymalarla süslenmişlerdir. Yanak iplerinin uçları, açılan gem parçasının içinden geçmektedir. Bazı dizgin örnekleri; eğri gagalı, grifon başları; kanatları açık, kartal grifonu, moflon başları ile süslü olması, ona bir şematik bir özellik kazandırmıştır. Dizginlerin üzerlerine sonradan applike edilen ahşap parçaların tamamıyla altın kaplı olması atlara zengin bir görünüm kazandırmıştır.

Pazırık'ta ele geçen eyer tipleri Keçeden ve kıldan yapılmış eyer atın arkasından ve alttan bir iple bağlanabilen uzantılara sahiptir. Eyerlerin üzerlerine genellikle bir avcı hayvanın otçul bir hayvana saldırması figürleri işlenmektedir.

Kurganlar içerisinde sadece V numaralı kurgandan çıkarılan at arabası; bulunan parçalardan en önemlisidir. 3 metreden daha fazla uzunluğa sahip olan ahşap arabada 3 çerçeve, tahta direkler ve deri iplerle tutturulmuş, tente için taban oluşturmuştur. Her dört tekerleğinde 34 tane tahta akort bulunmaktadır. Daha sağlam olması için ağaç kabuğu ve tutkalla yapıştırılmıştır. Akslar dönme özelliği göstermediğinden sadece düz yolda gitmek için kullanıla bilinmektedir. Bu arabanın çok iyi korunmuş olması açısından eşsiz bir parça olarak değerlendirilmektedir.

Pazırık Buluntuları arasında sayısal yoğunluk açısından ikinci sırada yer alan grup ise keçe örtüler ve kaplamalar ile dokuma halı ve kilimler öneli yer tutmaktadır. Keçe örtüler mezar içine konulan buluntulardan çok mezar

odasının dizaynında kullanılmıştır. Bozkır çadırlarında kullanıldığı üzere mezar odalarında da duvar kaplamalarında ve taban döşemelerinde kullanıldığı düşünülen keçeler, mezar buluntularından daha çok mezar odası yapısı içine alınmalıdır.

Dokuma eserler içerisinde az da olsa sağlam kalabilen halı parçaları, eserler arasında bulunan nadir parçalardır. Dünyanın en eski yığma halısı olarak değerlendirilen ve nitelik açısından zengin ve çok çeşitli bir yapıya sahip olan V numaralı kurgandan çıkarılmış olan halı da her biri dört lotus bitkisi figürlü yirmi dört çapraz şekilli figür içermektedir. Bu kompozisyonun iç kenarlarına yirmi dört geyik işlemesi arkasında grifonlar yapılmıştır. Bordürden bir sonraki kenarlar at üzerinde insan figürleriyle süslenmiştir. Bir zamanlar canlı kırmızı, koyu mavi ve sarı renkler zamanla matlaşmıştır. Simetrik ünlü Türk çift düğüm tekniğiyle yapılmıştır. Her desimetrekarede 3600 düğüm, toplamda 1,250,000 düğümden oluşmuştur. Bu yüzden halı çok sık bir yapıdadır.

VI numaralı kurganda ele geçen ön önemli eser yarısı korunmuş bir aynadır. Ortasında ilmik halkalısı bulunan aynanın ön tarafı cilalı, arka tarafı ise kabartma teknikle süslenmiştir. Kabartma süs ünlü 'kanat ve tüy' figürü ve T şeklinde figürler içermekte, figürlerin arasında kalp şeklinde yapraklar da işlenmiştir.

Kurganlarda ele geçen buluntuların malzemesel değerlendirilmesinden çok eserler üzerindeki üslupları değerlendirmek dönemsel anlayışı ve düşün yapısını çözümlmek açısından son derece önemlidir. Tekstilden ahşaba, keçeden vücutlarındaki dövmelerine kadar çok çeşitli malzemeler kullanılarak oluşturulan eserler üzerinde ortak, tek bir üslubun kullanılarak büyük sanat eserleri meydana getirmeleri yaşamları ve inanışlarını günümüz kültürel şartlarında anlaşılabilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kurganlarda bulunan silahlar ilgi çekici olmasına rağmen herhangi

bir karşılaştırma yapmak oldukça zordur. Karşılaştırma için en önemli buluntu İskit tipi bir yaydı. Bu yay tipi hakkındaki karşılaştırma olanağı sadece V numaralı kurganda bulunan halının üzerindeki ata binen savaşçı figürünün sol yanındaki İskit tipindeki yay kabıdır. Fakat kurganların hiç birinde gerçek bir yay çıkmamsı ilginç bir niteliktir.

Silahlarla ilgili olarak zayıfta olsa II numaralı kurgandan ele geçen kemik ok başları ve III numaralı kurgandaki ok çubukları önemlidirler. Ele geçen iki adet ok başları geyik boynuzundan olup şekil itibariyle İskit tipi gizli yuvalı piramit şeklindedir.

60cm uzunluğunda ok başlarının yuvalarının 15 mm derinliğinde ve 5mm çapında olduğu anlaşılmıştır. Çubuklar 6-7mm çapındadır, ön tarafın arka uçlarındaki çentiklerin genişliğinden yay iplerinin 5mm çapında oldukları anlaşılmaktadır. Oklar da muhtemelen tüylere bağlı bulunmaktadır, çünkü çubukların uçlarında ipler bulunmuştur.

Ok çubuklarının üzerindeki resimlerden özellikle bahsetmek gerekir. Bunların hepsi oyma tekniğinde yapılmıştır, bazıları bütün çubuk boyunca, bazıları da arka taraftan çubuğun 1/3 inde bulunmaktadır. Resimlerde kırmızı ve siyah renkler kullanılmıştır. Ancak zamanla bunlar fark edilmeyecek kadar koyulaşmışlardı. Motiflerin çeşidi az olmasına rağmen değişik kombinasyon ve renk karışımlarıyla çok çeşitli figürler ortaya çıkmıştır. Temel motifler enine eğri çizgiler, devamlı ve diyagonal bölme işareti gibi çizgiler, kavisli-kıvrımlı çizgiler, düz veya sıralı dişlemeler ve çengellerdir. Bu motiflerin kombinasyonunun yanında renklerin de kullanılmasıyla çok çeşitli figürler ortaya çıkmıştır.

2. mezardaki öldürülmüş savaşçının kafatasındaki ve bütün mezarlarda bulunan atların kafataslarındaki 16-18mm çaplarındaki izlerden anlıyoruz ki savaş baltaları da silah olarak kullanılmışlardır. Savaş

baltalarının kesitleri yuvarlak değil oval (11-16mm) biçimdedir. Vurucu kısmı yuvarlak daha çok rhomboidal biçimdedir.

Savunma silahları olarak sadece kalkanlar bulunmuştur. Bunlar birbirine benzer iki tiptir. Küçük bir kalkan (28-36cm), 34-35 yuvarlak çubuk parçasından oluşuyordu. Bunlar dikkatlice yontulmuş ve ince bir deriye geçirilmişlerdir. Bu çubukların deriye geçtikleri yerler, eşkenar dörtgen bir motif oluşturacak şekilde kesilmişlerdir. Kenarlar boyunca deri kıvrılmış ve arka tarafa tutturulmuştur. Arkanın ortasında ön taraftan geçen geniş bir kayış bulunmaktadır. Bu kayışlarınla eyerlere bağlandıkları anlaşılmıştır. Bu tip kalkanlar Pazırık'taki I, II, IV numaralı kurganlarda bulunmuşlardır. Diğer bir tip kalkan ise III. numaralı kurgandan çıkmıştır. Üç adet bulunan ve diğerlerine oranla büyük olan bu tiplerin (53cm-69cm) üst tarafları eğimliydi. Diğerlerinde olduğu gibi bunlar dikkatlice yontulmuş yaklaşık 1 cm çaplı tahta çubuklardan oluşmakta ve bir deriye geçirilmişti. Diğerlerinden farklı olarak iki adet de çapraz çubuklar bulunmaktadır. Deriye geçirilmiş çubuklardan oluşan bu tip kalkanlar İskitlerin tipik savunma silahları arsındadır.

II. numaralı kurganda Altaylarda, dönemiyle uyuşmayan savaş adetlerine rastlanmıştır. Burada bir cesedinin kafasında derisinin yüzüldüğünü gösteren izler bulunmuştur. Başın ön kısmındaki deri kulaktan kulağa kadar kesilmiş ve arkaya doğru boyuna kadar sıyrılmıştır. Bu izler Herodotos tarafından anlatılan, bir İskitlinin öldürülen bir düşmanın kafa derisini yüzme metoduyla aynıdır.¹²⁷

Yerleşik kavimlerde gelişen sanatsal öğelerden yoksun olmalarında hiçte azımsanmayacak kadar sanatkarane hayvan üslupları bozkır kültürünün hiçte basit bir göçer kültürü olmadığını göstermektedir. Genelde günlük

¹²⁷ Herodotos, IV, 64. "Kulakların yalanından kafayı dolaşacak şekilde bir oyuk açar, kafayı elleriyle tutup derisini çıkartır sonra bir öküz kemiğiyle yağım sıyrır eliyle ovarak yumuşatır şimdi artık onu bir tozluk olarak kullanabilir. Atının başlığına asar ve bundan büyük bir onur duyar."

eşyalar üzerinde kullandıkları bu sanatsal figürlerin kaynağını doğadaki akıcılık ve canlılık oluşturur. Pazırık Buluntuları'nın bir çoğu üzerine yapılan incelemeler neticesinde bir çok gerçek ve fantastik hayvanlar etkileşim içerisinde figürsel bir dille işlenmiştir. Fantastik hayvanlar bu kültüre sahip insanların mitolojik dünya görüşünün temsilcilerini gösterir. Pazırık sanatı daha çok süslü kompozisyonları ve hayvan figürleri arasındaki etkileşimleri resmeden kompozisyonları içerir.

Buluntular üzerinde bozkır insanının kompozisyonlarda ağırlıklı doğada iç içe olduğu gerçek hayvanların yanı sıra dinsel öğelerinde etkisiyle hayali ve karmaşık hayvan figürleri de yer almaktadır.¹²⁸

Ahşap eserlerden keçe ve hemen hemen diğer bütün eserler üzerine çeşitli tekniklerin kullanılmasıyla aktarılan tasvirler doğadaki gerçek çizgiler ışığında gerçekleştirilmiştir. Canlı hareket kuralına bağlı kalınarak yapılan tasvirlerinde sanatçının ait olduğu kültürün ince çizgilerini görmek mümkündür. Buluntular üzerinde işlenen tasvirlerin koruna gelmiş en önemli parçalarını II numaralı kurganda görmek mümkündür. Bu kurganda keçe örtüler üzerine işlenen apliklerde yabani hayvanların av sahneleri canlandırılmıştır. Bir kaplanın geyiğe yada aslanın dağ keçisiyle mücadelesin anlatıldığı sahnelerde hayvan üslubundaki canlılık imgesini burada aynen görmek mümkündür. Bu mücadele sahnelerinde bazen av niteliğindeki hayvanın aldığı darbeler neticesinde yüzündeki acı ifade, vücudunun yere çömelmesi bazen de arka ayaklarının ters dönmesiyle tasvir edilmiştir. Bir hayvanın diğerine saldırdığını gösteren hareketli sahneler, o dönemin ekonomik ve sosyal hayatını getirileri sonucu doğan hayvan üslubundan kaynaklanmaktadır. Avlanan hayvanı tüm doğallıyla tasvir eden bozkır sanatçısı kaplanın karın ve kas yapılarını doğadakinine uygun olarak betimlemiştir. Hayvanları canlı biçimde anlatıldığı sahnelerde hareketliliği

¹²⁸ Trışhina 2005: 19- 48 (Kaplan 11, aslan 6, kuş grifon 14, Aslan grifon 6, kurt 6, ayı 1, düşsel hayvan 2, geyik 13, elk 4, siyah keklik 1, koç 6, at 3, keçi, 2, kaz / kuğu 7, balık 1, yaban domuzu 2, antilop 3, horoz 2.)

sağlayan kaslar nokta, virgül ve hilal şeklinde tasvir edilmiştir.

Yine günlük kullanım eşyaları üzerinde de hayvan üslubu tüm canlılığıyla kullanılmıştır. The Lady ve II numaralı kurganda ele geçen küçük masaların ayakları arka ayakları üzerinde duran, ön ayakları ve ağızıyla birlikte masayı tutarmış gibi gözüken kaplanla motifiyle süslenmiştir. Kaplan dişlerini ve pençelerini dayamış masanın plakasını tutmakta ve kıvrık kuyruğuyla yere daha sağlam basar pozisyonundadır.

Hayvan üslubunda gerçek hayvanlara yüklenen canlılığın yanı sıra sanatçı düşsel hayvanlara da düşündüğü ölçüde canlılık ve gerçeklik yüklemiştir. Figürlerde kullanılan en önem düşsel hayvan grfondur. Genellikle Kaplan vücudu ve kartal kafası birleşimli olarak; ağzında bir geyikle ve geyikle av münasebetinde tasvir edilen grifonu sadece belli bir malzeme ve eser üzerinde sınırlandırmamıştır. Sanatçı bu tür çalışmalarında soyut olan güç ve iktidarın grifon figüründe tek vücut haline getirerek somutlaştırdığını söyleyebiliriz. Grifon figürler oluşturulurken kullanılan yatay oyma teknikleri ve motiflerin seçimi Altay Bozkır Kültürü'nün tipik yansımasıdır.

Altaylarda ve Pazırık Kültürü'nde bozkır sanatçısının yoğun olarak kullandığı hayvan harici diğer figür ise lotus çiçeği motifidir. Kil kapların üzerinde ve kesme deri apliklerde yoğun görülen bu figürün güneşi sembolize ettiğini söylemek mümkündür. Hintlilerin kutsal çiçeği Altay Kültürü'nde iyi tanınmaktadır. Ağaç, deri ve keçe işlerinde önemli bir süs niteliği taşımaktadır.

Önemli buluntular arasında yer alan Herodotos'ta da bahsi geçen buhar banyolarının (tepirhane) bir benzerine de II numaralı kurganda rastlanılmıştır. Altı bacaklı konik bir çadır biçiminde olan tepirhanelerin yanı sıra banyo esnasında kullanılan uyuşturucu tohumların konulduğu sürahi yada mataralar ile buharlaşmanın sağlandığı içi taşlarla dolu bronz legen şeklinde kaplar açığa çıkarılmıştır.

Tohumların konulduğu kaplara Pazırık insanı ayrı bir önem göstererek hayvan üslubunun en güzel örneklerini bu kaplara aplike etmiştir. The Lady ve İki numaralı kurgan buluntuları arasında bu tür kaplara rastlanılmıştır. Aynı figürlerin işlendiği bu kaplara verilen değeri ortaya çıkarmaktadır. Bu tür kaplar İki parça deriden iç kısımdan dışa doğru dikilerek oluşturulmuştur. Sürahinin iki tarafında da bir akbaba-kartal grifonu'nun bir kecliğe saldırışı resmedilmiştir. Düzgün Kesimler ile uzatılmış üçgenler tüy, kuyruk ve diğer detayları vurgulamak için kullanılmıştır. Sürahi kenevir tohumu saklamak için kullanılmaktadır. Tepirhane adı verilen dinsel uyuşturucu içme törenlerinin bir parçası olarak kullanılmış olmalıdır. Vücudu hayvan üslubunun çarpıcı örneklerini sergileyen dövmelerle kaplı cesedin gövdesi maalesef kötü korunmuş durumdadır. Buna rağmen vücudun sağ tarafında yer alan dövmeler koruna gelmiştir. Bilekten omuza kadar olan sağ kol üzerine, altı düşsel hayvanın dallı boynuzları, arka kısımları avlanma sahnelerindeki vahşi bir hayvan tarafından vurulan ilk darbede olduğu gibi ters bükük şeklindeki geyikler dövme olarak işlenmiştir. Mumyanın sağ ayağında diz kapağından ayak bileğine kadar balık figürüyle işlenmiştir. Göğsündeki kaplan figürünün kuyruğu helezon şeklindedir. Sol kol üzerinde iki erkek geyik ve arka ayakları üzerinde zıplayan bir dağ koyun bulunmaktadır. İkinci kurganda bu cesedin şaman güçleri olduğunu düşündürmekte ve kurgandan yoğun olarak çıkarılan ritüel objeler de bu fikri desteklemektedir.

Sadece II numaralı kurganda değil, diğer kurganlarda da ele geçen mumyalanmış cesetler üzerinde çeşitli dövmeler bulunmaktadır. Dövme sanatın ilkleri sayılabilecek MÖ 500- 300 tarihlenen Pazırık'ta ele geçen bu dövmeler üzerinde yapılan çalışmalar erken dönem dövmeciliğinin anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir.¹²⁹ Mumyalarda dövme dizaynları İskit kurganlarında ele geçen dövme örnekleri ve günümüz Türk Pers stilleriyle benzeşmektedir.¹³⁰

¹²⁹ Rush 2005: 27.

¹³⁰ Rush 2005: 28

Dövmeler olasılıkla iğneyle ve genç yaşta yapıldığı anlaşılmaktadır. Pazırık dövmeleri üzerinde yapılan incelemelerde doğadaki hayvan hareketlerini esas alarak ortaya çıkmış olan hayvan üslubundaki canlılığın dövmelerde kullanımı, mistik hayvanlara doğadaki hayvanların hareket canlılığı yüklenerek sağlanmıştır.

Pazırık Kurganları'ndan yaklaşık olarak bin iki yüz yıl sonrasına ait olan manas¹³¹ destanında verilen bilgilerle Pazırık buluntuları arasında benzerlik gözlenmesi bize kurgan kültürüne sahip halklar arasında yatay paralelliklerin yanı sıra zamansal dikey paralelliklerinde olduğunu söylemeyi mümkün kılar.

II. BULUNTULARIN DEĞERLENDİRMESİ

At Maskesi (Resim 1): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934- 1937.

Keçe, deri, geyik boynuzu, kürk ve altın yapılmış; oyma, kaplama ve applike tekniklerinin kullanıldığı 130 cm ölçülerinde geyik boynuzlu at maskesi.

At Maskesi (Resim 2): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934- 1937.

Keçe, deri, geyik boynuzu, altın yapılmış; oyma, kaplama ve applike tekniklerinin kullanıldığı 20x60x40 cm ölçülerinde geyik boynuzlu at maskesi.

Eyer (Resim 3): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Keçe ve At kılı karışımından; dövme ve applike tekniğinde 119 x 60 cm boyutlarında yapılmış eyer. Bu tür eyerler atın arkasından ve alttan bir iple

¹³¹ İnan 1998: 164(1. cilt), İnan 1998: 209(2. cilt). ("Ak saray içerisine defin ettiler. Kök saray yaptılar. Dokuz günde doksan kısrağ altı günde altmış kısrağ kestiler. Sırmalı elbiselerini dokuzar dokuzar ayırıp halka üleştirdiler. Çam ağacından kalın tabut yaptırıp iç tarafını altınla dış tarafını gümüşle süsleyerek manası koydular.(metin, s.114 mısra 1792)" MS. IX. yüzyıla ait Manas Destanı'nda geçen bu mısra Han Kökütay'e ait cenaze merasimi hakkında bilgiler vermektedir.)

bağlanmaktadır. Keçeden ve kıldan yapılmış eyer üzerine genellikle bir avcı hayvanın otçul bir hayvana saldırması motifleri işlenir. İki tane kompozisyon sergilenmiştir. ilkinde bir grifon geyiğe (ibex) saldırmaktadır. Buradaki geyik (ibex), dört ayağı havada arka ayakları ters dönmüş şekilde resmedilmiştir. Bozkır sanatçısının resmederek vurgulamak istediği hayvanın çektiği acının ne kadar fazla olduğunu vurgulamaktır. İkinci ve son figürde kenarlardan sarkan dört tane kırmızıya boyanmış ve at kılıyla süslenmiş panden moflon ve kaplan kafalarıyla resmedilmiştir.

Eyer Örtüsü (Resim 4): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Deriden aplike tekniğinde, 34x21 cm ölçülerinde yapılmış eyer örtüsü parçası. Burada kaplan bir geyiğe saldırışı tasvir edilmiştir. Hayvan üslubundaki canlılık imgesini burada aynen görmek mümkündür. Diğer motiflerin aksine bu sahnede geyiğin arka ayakları ters dönmemiş ve dört ayağıyla sırtına aldığı darbe neticesinde yere çömelmiş pozisyonundadır. Kaplanı ise burada tüm doğallıyla tasvir eden bozkır sanatçısı kaplanın karın ve kas yapılarını doğadakine uygun olarak betimlemiştir. Resimde tam olarak izlenememesine karşın geyik üzerinde nokta ve virgül motifleri kullanılarak kas hareketleri içerisindeki duruma göre belirtilmeye çalışılmıştır.

Aplik (Resim 5): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Deriden oyma tekniğinde 12 x 17 cm ölçülerinde yapılmış yavru horoz motifli aplik

Kalkan (Resim 6): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Ahşap ve deriden, düğümleme tekniğiyle 35.5 x 27.5 cm ölçülerinde yapılmış kalkan.

Kalkan (Resim 7): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934-1937

Ahşap ve deriden, düğümleme tekniğiyle 40.5 x 30 cm ölçülerinde yapılmış

kalkan.

Kolye (Resim 8): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Deriden; ucunda oyma tekniğinde yapılmış grifon kolye

Dizgin (Resim 9): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1935

Ahşap, deri, bronz ve altından, oyma tekniğinde 50 x 60 cm ölçülerinde yapılmış grifon motifli dizgin. Pazırık devrine ait bu dizgin, uç tarafları deri olan, dokuz tahta plakadan oluşmaktadır. Plakalardan beşi kanatları açık, koparılmış küçük bir kafa yanında duran kartal grifon figürüdür. Diğer 4 plaka bir moflon kafasını vahşi bir hayvanın ağzında resmediyor. Bronz parça içinde tahta yanak parçaları vardır. Tahta yanak parçanın birini üzerindeki iki grifon kafası birbirinden farklıyken diğer tahta yanak parçası üzerindeki iki grifon kafası birbirinin aynıdır. Bu fark şöyle açıklanabilir ki kullanım zamanlarında bu tahta parça kırılmış ve yerine farklı bir nesne eklenmiştir.

Dizgin (Resim 10): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Deri, Ahşap, altın varaktan oyma ve kaplama tekniğinde 51 x 43 cm ölçülerinde yapılmış moflon motifli dizgin.

Dizgin (Resim 11): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Deriden oyma tekniğinde 50 x 42 cm ölçülerinde yapılmış geyik ve palmet süslü dizgin.

Dizgin (Resim 12): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934

Ahşaptan oyma tekniğinde yapılmış insan yüzü motifli dizgin.

Levha (Resim 13): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1934.

Ahşaptan oyma tekniğinde 10 x 8 cm ölçülerinde yapılmış göğüs üzerinde kullanılan levha (At koşum takımı parçası).

Halı Parçası (Resim 14): Pazırık I Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi.

1934.

Keçeden applike tekniğinde 135 x 100 cm ölçüsünde yapılmış aslan motifli halı parçası.

Kemer (Resim 15): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948.
Deri, altın ve tendon lifinden; kesme kakma tekniğinde 55x4.5 cm ölçülerinde yapılmış kemer.

Kemer (Resim 16): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948.
Deriden 53 x 5.7 cm ölçülerinde yapılmış horoz aplikeli kemer.

Başlık (Resim 17): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949.
Deri kürk ve altının birbirine aplikleriyle 50x30 cm ölçülerinde oluşturulmuş başlık.

Gerdanlık veya Tasma (Resim 18): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948- 1949.

Boynuz, ahşap ve bronzdan oyma ve burma tekniğinde 16.5 x 17.7 cm ölçülerinde yapılmış üzerinde çeşitli morfolojik hayvanların olduğu gerdanlık yada tasma.

Çizme (Resim 19): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948.
Deri, tekstil, kalay, altından 36 cm yüksekliğinde yapılmış; oyma, nakışlama ve applike teknikleri kullanılarak bezenmiş çizme.

Çorap (Resim 20): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949.
Keçeden 1, 44 cm boyutunda yapılmış küçük çorap.

Çorap (Resim 21): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949.
Keçeden 1, 82 cm boyutunda yapılmış uzun çorap.

Gem (Resim 22): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948
Bronzdan 21.8 cm boyutunda döküm tekniği kullanılarak yapılmış gem (At
koşum takımı).

Gem (Resim 23): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948
Gümüştan 5.7 x 4.3 cm boyutlarında dövme tekniğinde yapılmış hayvan
mücadele sahnesini gösteren bir plaka. Bu sahnede bir dağ keçisiyle aslan
arasındaki mücadele anlatılıyor. Aslan dişleri arasında keçinin kafasının ön
kısımını tutmaktadır. Vücudun kasları yarım at nalı, virgül şekilleriyle
vurgulanmış ve dış hatları ip süslerle belirtilmiştir, bu erken Altay sanatının
karakteristik bir özelliğidir. Kompozisyon dikdörtgen şekle net olarak
yerleştirilmiştir, kenarları yuvarlak şekillerle süslenmiştir. Kenarlarında dört
tane delik bulunmaktadır bunlar deriyle tutturulabilmektedir.

Yastık (Resim 24): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949
Ahşap (39.5 x 19.5 cm)ve deriden (35.5 cm) yapılan yastık.

Figürin (Resim 25): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949
Ahşap ve deriden 9.8 cm boyutunda oyma tekniğiyle yapılmış grifon başı
figürini.

Masa Ayağı (Resim 26): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi.
1948
Ahşaptan 37.5 cm ölçüsünde oyma tekniğinde yapılmış masa ayağı.

Masa (Resim 27): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948
Ahşaptan 64.5x51.5 cm boyutlarında oyma tekniğinde yapılmış küçük masa.
Masanın bu ayağı, arka ayakları üzerinde duran, ön ayakları ve ağızıyla
birlikte masayı tutarmış gibi gözükten kaplanla süslenmiştir. Kaplan masanın
üst tablasını dişlerini ve pençelerini dayayarak tutmuş pozisyonundadır. Ayrıca
kıvrık kuyruğuyla yere daha sağlam basmaktadır.

Asa (Resim 28): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Ahşap ve deriden 35 cm yüksekliğinde oyma tekniğinde ağzında erkek geyik kafası olan grifon kafası yapılmış asa. Gagasında erkek geyik kafası olan grifon kafası, iki küçük grifon pençelerini ölü kuşlara geçirmiş figürlerle tamamlanan bir asadır. Geniş ve düz boynun her iki tarafında küçük olanların kafaları dışarıda ve vücudu kabartma olarak asanın boynunda belirtilmiştir. Neye ve nasıl yapıştırıldığı belirsiz olmasına karşın at koşum takımının parçası değildir. II numaralı kurgan kazısında bulunan bir mezarın baş kısmının parçası olarak bulunmuştur. Bu çalışma güç ve iktidarın grifon figüründe bir vücut haline gelerek, üç kere tekrarlanan grifon figürü ölümün üzerinde lanet olduğunu vurgulamaktadır. Bozkır sanatçısının ayrıntılarda gösterdiği büyük sanatkarlıklar göstermesi; örneğin erkek geyiğin narin küçük kafası ve onun boynuzlarının grifonun ağzında sanki büyük bir hazineymişçesine tutulması, sanatsal anlamda gerçek bir şaheserlik sergilemektedir.

At Maskesi (Resim 29): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Ahşap ve kemikten, oyma ve boyama tekniğinde 20.6 x 13.5 cm boyutlarında yapılmış koşum takımından at maskesi. Bir çok değişik şekilde yorumlanabilen bu kompozisyon bir kaplanın bir kuğu yada kaza dişlerini geçirme kompozisyonudur. Bu şekil ayrıca bir dört bacaklı hayvan ve iki ölü kuş olarak da yorumlanabilir, ayrıca dikey olarak ikiye bölünürse iki boynuzlu kafa iki simetrik kuş olarak da yorumlanabilir. Muhtemelen sanatçı da üç'lü bir anlam vermek istemiş, çenenin ve boynuzların oval şekilde bitmesi Achaemenid sanatıyla paralellik göstermektedir. Kemik ve boynuz oymalar Altay ağaç ve boynuz oyma işleriyle benzerlik göstermektedir. Çizimler sarı kırmızı renklerde boyayla ritmik ve dekoratif özellikler sergilemektedir.

Dizgin Parçası (Resim 30): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Ahşap ve altından, oyma tekniğinde 19 x 17.5 cm ölçülerinde yapılmış dizgin parçası

Figürin (Resim 31): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949

Deriden ve ahşaptan, oyma ve kesme metoduyla 11.5 cm boyutunda yapılmış küre üzerinde duran erkek geyik figürini. Minyatür, ahşaptan oyma tekniğinde küre üzerinde duran erkek geyik figürü şeklinde yapılmıştır. Bir asanın baş kısmını oluşturduğu önerilebilir. Boynuzları deriden kesme metoduyla ağaç dalı şeklinde yapılmıştır. Figüre yaldızlama yoluyla orijinal bir görünüm sağlanmıştır.

Figürin (Resim 32): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949

Deriden ve ahşaptan, oyma ve kesme metoduyla 12 cm boyutunda yapılmış küre üzerinde duran erkek geyik figürini.

Figürin (Resim 33): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Deriden ve ahşaptan, oyma ve kesme metoduyla 6.5 x 4 cm boyutlarında yapılmış küre üzerinde duran erkek geyik figürini.

Figürin (Resim 34): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Deriden ve ahşaptan, oyma ve kesme metoduyla 23 cm boyutunda yapılmış gagasında erkek geyik kafası tutan grifon figürini. Gagasında erkek geyik kafası olan grifon başı, tam olarak ne işe yaradığı belirsiz olmasına karşın bir atın koşu takımının parçası değildir. Bozkır sanatçısının bu eseri güç ve iktidarı sembolik olarak göstermektedir. Grifonun kanatları ve geyiğin boynuzlarındaki ayrıntılarda bozkır sanatçısı büyük sanatkarlıklar göstermiştir. Grifonun ağzında özenle tutulan erkek geyiğin boynuzlarında tekrar tekrar işlenen küçük grifon figürleri ölümün üzerindeki laneti vurguladığı söylenebilir.

Halı Parçası (Resim 35): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Yapağıdan 120 x 60 cm boyutlarında sık dokunmuş halı parçası.

Halı Parçası (Resim 36): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi.

Keçeden 54 x 30 cm boyutlarında üzerine applike ile geyik motifi işlenmiş eyer parçası. Eyer üzerine apliklerle işlenmiş olan geyik motifi av sahnesinden daha çok bir kaçış sahnesini andırmaktadır. Bozkır sanatçısı, geyik üzerindeki canlılık ve kas hareketlerini virgül ve nokta motifleriyle sağlamıştır. Burada ayrıntıların sağlanmasında nokta ve virgölün kullanılması dönemin tipik tasarrufudur.

Örtü Parçası (Resim 37): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi.

1948

Yünden 252 x 90 cm boyutlarında patiska ve kabartma çizgili kumaş yapılarak meydana getirilmiş örtü parçası.

Örtü Parçası (Resim 38): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi.

1949

Keçeden, 47 x 13.5 cm boyutlarında yapılmış asma halı parçası. Kullanım zamanında beyaz olan asma parçası, keçesinin zamanla kahverengine dönüşmesiyle bozulmalara uğramıştır. Renklendirilmiş keçede applike bir desene sahiptir dolayısıyla aynı renge sahip hiçbir şekil yan yana gelmemiştir. Yuvarlak parçalarla renkli yün, bükme iplerle birbirine bağlanmıştır ve bazıları zincir dikişle nakışlanmıştır. Temel olarak tekrarlanan figür iki çanak yaprağı ve dişi çiçek organı, onların arasında taç yaprağı ve tomurcuk bulunmaktadır. Bu yöntem Altay kültüründe lotusun resmedilme şeklidir.

Eyer Örtüsü Parçası (Resim 39): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi.

1948.

Keçeden, 60 x 30 cm boyutlarında yapılmış üzerine applike ve nakış yöntemiyle grifon figürünün işlendiği eyer parçası. Kaplan vücudu ve kartal kafası birleşimli grifon, eyer örtüsü olan bu parçayı süslemektedir. Grifonun açık vücudu applike parçalarla donatılmıştır. Boyunda, pençede, gagada

parlak mavi; pençede kırmızımsı üçgenler; değişik renkte damla şekiller kaburgayı ; pembe virgüller ibiği renklendirmektedir. Kanat, yaka ve tüm figürün dış hatları nakışlanmışken, her eklenen parça dekoratif bir biçimde kenarları altın ya da gümüş tel biçiminde işlemlerle çevrilidir.

Aplik (Resim 40): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948.

Deriden 11.5 cm boyunda kesme tekniğiyle yapılan ve applike olarak kullanılan horoz figürleri.

Aplik (Resim 41): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Deriden 26.5 x 30 cm boyunda kesme tekniğiyle yapılan ve applike olarak kullanılan geyik figürü.

Aplik (Resim 42): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi.

Deriden 32.5 x 32 cm boyunda kesme tekniğiyle yapılan ve applike olarak kullanılan geyik figürü.

Aplik (Resim 43): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Deriden 10.8 x 7.7 cm boyunda kesme tekniğiyle yapılan ve applike olarak kullanılan lotus çiçeği motifi.

Altaylarda ve Pazırık Kültürü'nde Lotus çiçeği motifi çok kullanılan bir figürdür. Kil kapların üzerinde ve kesme deri apliklerde yoğun görülen bu figürün güneşi sembolize ettiğini söylemek mümkündür. Altay Pazırık'taki II numaralı kurganda bulunan gündelik eşyalar arasında iki tanesi kilden kaplardır. Bir tanesi yavru horoz şeklideyken diğeri deri lotus çiçeği şeklinde kilden vazoun üzerine yapıştırılmıştır.

Kap (Resim 44): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Ahşap ve boynuzdan 13.5 cm yüksekliğinde yapılmış, dışa çekik basit ağız kenarlı, kısa boyunlu, küresel gövdeli kap. Ölü yemeği için özel olarak yapıldığı düşünülen bu kaba boynuzdan basit bir kulp yapılmıştır.

Kap (Resim 45): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Bronzdan 13.8 x 9.8 cm ölçülerinde dövme tekniğiyle yapılmış basit hafif dışa çekik ağız kenarlı, boyunsuz, küresel gövdeli, pedastal dipli, yatay ikiz kulplu kap.

Tepirhane olarak adlandırılan dik altı ayaklı çadırlarda kullanılan bu kaplar içerisindeki kızgın taşlar üzerine tütsü yada uyuşturucu maddelerin atılması suretiyle çıkan buhardan banyo amaçlı yararlanılması suretiyle kullanılmaktadır. Bu banyolar Herodotos'un belirttiği kaparlarda uyuşmaktadır. Ayrıca kabın kulplarındaki bezler ve içerisindeki siyah taşlar bu fikri desteklemektedir. Yine tepirhane olarak adlandırılan çadıra ait kalıntıların ortaya çıkması ve uyuşturucu madde tohumlarının konulduğu kemikten yapılmış kapların bulunması bu bilgiyi güvenilir kılmaktadır.

Buhar Çadırı (Resim 46): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948.

Ahşaptan altı ayaklı çadır direkleri. Tepirhaneler de dinsel törenlerde ruhsal temizlikte kullanılan Buhar banyo çadırı ayakları.

Kap (Resim 47): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948

Kemik yada boynuzdan 17.2 x 11.8 cm boyutlarında deri iplerle dikilmiş kap. Bu kap genel olarak tepirhane için hazırlanan bitki tohumlarının konulduğu kap olarak düşünülmektedir.

Şişe veya Matara (Resim 48): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1949

Deriden 16.5 x 14 cm yapılmış üzerine apliklerle üzerine hayvan mücadele sahnesi yapılmış sürahi. İki parça deriden ip iç kısımları dışa doğru dikilidir. Sürahinin iki tarafında da bir akbaba-kartal grifonu'nun bir kecliğe saldırışı resmedilmiştir. Düzgün Kesimler uzatılmış üçgenler tüy, kuyruk ve diğer detayları vurgulamak için kullanılmıştır. Kaburgaya dikili olanlar kesmelerle

birlikte deri eşkenar dörtgenlerdir. Sürahi kenevir tohumu saklamak için kullanılıyordu, bir içme aparatıyla birleştirilmişti. Tepirhane adı verilen dinsel uyuşturucu içme törenlerinin bir parçası olarak kullanılmış olmalıdır. Pazırık II de gömülü olan adamın şaman güçleri olduğu iddia edilmektedir. Vücudu hayvan stillerinin çok çarpıcı örneklerini sergileyen dövmelerle kaplıydı. Düşmanları tarafından öldürülmüş ve kafa derisi yüzülmüştür, kabiledaki diğer insanlar tarafından gömülmüş ve ritüel objelerle donatılmıştır.

Mumya (Resim 49): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948 Mumyalanmış 25 cm boyunda baş.

Dövme (Resim 50): Pazırık II Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1948 Kurgan içerisinde gömülü olan kabile liderinin sağ kolu üzerindeki 60 x 28 cm ölçülerindeki dövmeler.

Pazırık II numaralı kurganın mezar odasında bulunan dövmelerle kaplı şefin gövdesi maalesef kötü korunmuş durumdadır. Buna rağmen vücudun sağ tarafında yer alan dövmeler koruna gelmiştir. Bilekten omuza kadar olan sağ kol üzerine, altı düşsel hayvanın dallı boynuzları, arka kısımları avlanma sahnelerindeki vahşi bir hayvan tarafından vurulan ilk darbeye olduğu gibi ters bükük şekildeki geyikler dövme olarak işlenmiştir. Mumyanın sağ ayağında diz kapağından ayak bileğine kadar balık figürüyle işlenmiştir. Göğsündeki kaplan figürünün kuyruğu helezon şeklindedir. Sol kol üzerinde iki erkek geyik ve arka ayakları üzerinde zıplayan bir dağ koyun bulunmaktadır.

Figürin (Resim 51): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşap ve deriden 16.5 x 15 cm ölçülerinde oyma tekniğinde yapılmış yırtıcı kuş başı figürünü.

Figürin (Resim 52): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşap ve altın varaktan 21.5 x 15 cm ölçülerinde oyma ve kaplama

teknğinde yapılmış kuş başı figürini.

Figürin (Resim 53): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşaptan 4.8x2.8 cm boyutunda oyma tekniğinde yapılmış kaplan figürinleri.

Figürin (Resim 54): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşaptan 9.9 cm boyutunda oyma tekniğinde yapılmış geyik (elk) başı figürini.

Figürin (Resim 55): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşaptan 9.9 cm boyutunda oyma tekniğinde yapılmış geyik (elk) başı figürini.

Figürin (Resim 56): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşap ve altından 12.5 x 9.7 cm boyutlarında oyma ve kaplama tekniğiyle yapılmış su kuşu (ördek- kuğu) figürini.

Figürin (Resim 57): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşap ve deriden 10 x 9.3 cm oyma tekniğiyle yapılmış moflon figürini. Arka ayakları ters olarak gösterilen moflon motifi vahşi bir hayvanın av esnasında avına vurduğu ilk darbeye arka ayaklarının ters dönmesi ve ön ayaklarının bükülerek acı çeker bir yüz ifadesiyle ölümünü beklemesi bozkır sanatçısının canlılık ve doğallık motifiyle işlenmiştir.

Figürin (Resim 58): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950 Ahşap ve deriden 10.4 x 8.9 cm oyma tekniğiyle yapılmış ibex figürini. Bu figür hayvan üslubunun doğduğu ve yaygın olarak kullanıldığı bozkır coğrafyalarında yoğun olarak görülmektedir. Arka ayakları ters olarak gösterilen ibex motifi vahşi bir hayvanın av esnasında avına vurduğu ilk darbe ve avın hızla kaçmaya başlaması olarak tasvir edilir. Bozkır sanatçısının genel karakteristik özelliği olan canlılık ve doğallık motifi bu figürde de kullanılmıştır.

Eyer Parçası (Resim 59): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Ahşaptan 7.7 x 4.3 cm oyma tekniğiyle eyer parçası üzerinde geyik boynuzu figürleri işlenmiş eyer ucu. Figürlerin araları kırmızı boya ile boyanmıştır.

Eyer Parçası (Resim 60): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Ahşaptan 11 x 3.4 cm oyma tekniğiyle plaka üzerinde yabani tavşan sıçrama sahnesi figürleri işlenmiş eyer parçası. Figürlerin araları kırmızı boya ile boyanmıştır.

Eyer Parçası (Resim 61): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Ahşaptan 7.5 x 6.2 cm oyma tekniğiyle geyik boynuzu figürleri işlenmiş eyer ucu. Figürlerin araları kırmızı boya ile boyanmıştır.

Eyer Parçası (Resim 62): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Kemikten 6.6 x 3.6 cm ölçülerinde oval şekilde yapılmış eyer ucu parçası. Plaka üzerine oyma tekniğiyle yapılmış simetrik figürler bulunmaktadır.

Eyer Parçası (Resim 63): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Kemikten 14.2 x 5.6 cm ölçülerinde yapılmış eyer parçası. Plaka üzerine oyma tekniğiyle yapılmış simetrik figürler bulunmaktadır.

Dizgin Parçası (Resim 64): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Kemikten 12.6 x 5.8 cm ölçülerinde yapılmış dizgin parçası. Oyma tekniğinde üzerine kaplanın ağız ve burnu stilize edilmiştir.

Dizgin (Resim 65): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Ahşaptan, oyma tekniğinde 18.5 cm ölçülerinde yapılmış dizgin.

Dizgin (Resim 66): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Deri, ahşap, bronz ve altın varaktan; döküm, oyma ve kaplama teknikleriyle
şekillendirilmiş kuğu figürleriyle süslenmiş dizgin.

Dizgin (Resim 67): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Deri, ahşap, bronz ve altından; 50 x 45 cm ölçülerinde döküm, oyma ve
kaplama teknikleriyle şekillendirilmiş grifon kafası figürlü yular(dizgin). Bu
boyunluk, hafif gemlerden, iki yanak ipi, çapraz ip, kayışa asılı başın ön tarafı
için kullanılan plakalardan oluşmaktadır. Halkalar(ilmik) bronzdandır
(demirden olanları da vardır). Hafif gemler genellikle düz olmakla beraber S
şeklinde olanları da vardır. Bronz parçalara rastlamamıza rağmen Altay
örnekleri tahtadandır. Deri ipler sarmal hale getirilen ipler yardımıyla
dikilmiştir.7 tahta oymayla süslenmiştir.Yanak iplerinin uçları, açılan gem
parçasının içinden geçmektedir. Şişkin gözlü, eğri gagalı, grifon başlarıyla
süslü olması, ona bir şematik bir özellik kazandırmıştır. Bu plaka parçalarının
tamamıyla altın kaplı olması ona zengin bir görünüm kazandırmıştır.

Dizgin (Resim 68): Pazırık III Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Deri, ahşap, bronz ve altından; 59 x 35 cm ölçülerinde döküm, oyma ve
kaplama teknikleriyle şekillendirilmiş moflon figürleri ve tahta boncuklarla
süslenmiş dizgin.

Figürin (Resim 69): Pazırık IV Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Ahşaptan 8 x 5.7, 7.8 x 6 cm ölçülerinde oyma tekniğiyle yapılmış bükülmüş
kurt figürü. Sanatçı bu figürde arka ayakları ters dönmüş, başı arkaya dönük
kurt motifini işlemiştir. Bu figür doğadaki hareketli hayattan bir kesit
sunmaktadır.

Figürin (Resim 70): Pazırık IV Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi.

1950.

Ahşaptan 3 x 3.3 cm ölçülerinde oyma tekniğiyle yapılmış yatar pozisyonda kaplan figürini .

Figürin (Resim 71): Pazırık IV Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950.

Ahşaptan ve altın varaktan 3 x 3.3 cm ölçülerinde oyma ve kaplama tekniğiyle yapılmış yatar pozisyonda kaplan figürini .

Dizgin Parçası (Resim 72): Pazırık IV Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950.

Deri ve ahşaptan 42 x 25 cm ölçüsünde kesme ve oyma tekniğiyle yapılan zoomorfik hayvan işlemeli dizgin parçası.

Figürin (Resim 73): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Keçeden 30 cm boyunda aplike teknikler kullanılarak yapılan kuğu figürini. Kuğunun gövdesi keçeden, kuş gagası, kuş gagasının üzerindeki çıkıntı siyah keçeden yapılmıştır. Ayaklar; dikey konumdaki figürü destekleyen, kırmızımsı kahverengi yün kıl karışımı kumaştan yapılmıştır ve tahta kazıklar üzerine geçirilmiştir. Bu kuğu muhtemelen bir at arabası yada mezar üzerinde kullanılmıştır. Kuşların figür olarak kullanılması Altay topluluğunda ender görülür bir davranıştır. Bir kuğu, hayatı evrenin üç küresinde sembolize eder; havada, karada ve suda. Ayrıca erken zamandaki dünyanın oluşumunun bir kuğu, ördek veya kazın gerçekleştirdiğine inanan yaygın bir inanış bulunmaktaydı.

Figürin (Resim 74): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Keçeden 30 cm boyunda aplike teknikler kullanılarak yapılan kuğu figürü.

At Maskesi (Resim 75): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Deri ve keçeden 60 x 26 cm ölçülerinde aplike teknikler kullanılarak yapılan

at maskesi.

Kayış (Resim 76): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Keçe ve altın varaktan 80 x 7 cm boyutlarında yapılmış; aplike tekniğiyle aslan motifleri işlenmiş, eyerin ata bağlanmasını sağlayan kayış.

Eyer Parçası (Resim 77): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Ahşap ve deriden 9.5 x 7.7, 9.4 x 7.6 cm ölçülerinde yapılmış; üzerine oyma tekniğinde stilize kaplan başı figürini işlenmiştir.

Figürin (Resim 78): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Ahşaptan 9.9 cm boyutunda oyma tekniğinde yapılmış geyik (elk) başı figürini.

Eyer Örtüsü (Resim 79): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Yün kıl karışımından 235 x 60 cm boyutlarında dokunmuş İran tipi eyer örtüsü.

Eyer Örtüsü (Resim 80): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Kıl yün karışımından 237 x 70 cm ölçülerinde dokunmuş eyer örtüsü.

Eyer Örtüsü (Resim 81): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950

Yün ve keçeden 218 x 68 cm boyutlarında üzerine aplike figürler kullanılarak dokunmuş eyer örtüsü parçası. Büyük bir bölümü korunmamış olan eyer örtüsünde, sadece alt kısmında kuşak halinde bir bölüm korunmuştur. Bu örtünün her dizinde üç veya dört üçgensel kabartma olmakla birlikte yatay dizinlerle yapılmıştır. Boynuz ve yarım at nalı şeklinde olmak üzere her alt üçgensel şekil içinde iki çeşit komplike figür bulunmaktadır. Renkler her dizinde değişmektedir; kırmızı, mavi, turuncu ve yeşildir. Örtünün bir tarafına

kırmızı renkte keçe Aplike edilmiştir. Örtüdeki ve applike edilen parçadaki süsler aynı sanatsal özellik taşır. Bu tür örtüler, atlar eysiz kullanılırken kullanılıyordu.

Halı (Resim 82): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Keçeden 640 x 450 cm ölçülerinde dokunmuş apliklerle süslenmiş halı (detay).

Halı (Resim 83): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1950
Yünden , yığma biçiminde çift düğüm tekniğiyle 183 x 200 cm boyutlarında dokunmuş halı. Dünyanın en eski yığma halısıdır. Her biri dört lotus bitkisi figürlü yirmi dört çapraz şekilli figür içermektedir. Bu kompozisyonun iç kenarları yirmi dört geyik işlemesi arkasında grifonlar yapılmıştır. Bordürden bir sonraki kenarlar at üzerinde insan figürleriyle süslenmiştir. Bir zamanlar çok canlı kırmızı, koyu mavi ve sarı renkler zamanla matlaşmıştır. Simetrik ünlü Türk çift düğüm tekniğiyle yapılmıştır. Her desimetrekarede 3600 düğüm, toplamda 1,250,000 düğümden oluşmuştur. Bu yüzden halı çok sık bir yapıdadır.

At Arabası (Resim 84): Pazırık V Numaralı kurgan. Rusya Devlet müzesi. 1951

Deri, ahşaptan 300 cm yüksekliğinde; 150 cm tekerlek çapına sahip oyma tekniğinin yoğun olarak kullanılarak yapılmış at arabası . Bu geniş at arabası beşinci kurganda bulunan parçalardan en önemlilerinden birisidir. 3 m fazla uzunluğa sahiptir. 3 çerçeve, tahta direkler ve deri iplerle tutturulmuş, tente için taban oluşturmuştur. Her dört tekerleğinde 34 tane tahta akort bulunmaktadır. Daha sağlam olması için ağaç kabuğu ve tutkalla yapıştırılmıştır. Akslar dönme özelliği göstermediğinden sadece düz yolda gitmesi için düzenlenmiştir.

Mumya (Resim 85): Pazırık V Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1950
Mumyalanmış 180 cm uzunluğunda kabile yada boy reisi.

Ayna (Resim 86): Pazırık VI Numaralı kurgan. Hermitage müzesi. 1955

Bronzdan 11.5 cm çapında dökme tekniğinde yapılmış ayna parçası. Aynanın ön tarafı cilalı, ortasında ilmik halkalı ve arka tarafı ise süslenmiştir. Kabartma süs ünlü 'kanat ve tüy' figürü ve T şeklinde figürler içermekte, figürlerin arasında kalp şeklinde yapraklarda işlenmiştir. Bu aynanın yapım amacı hem ev içinde hem de şeytani güçlere karşı bir kalkan olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

“Atlı Bozkır Kültürü” adını hem bu kültürün ortaya çıktığı coğrafyadan hem de yaşantıları gereği at yetiştiriciliğinden almaktadır.¹³² İç Asya’da ortaya çıkmış ve yaşayabilecekleri tüm coğrafyalara atla bütünleşmiş sosyo- kültürel yaşantıları gereği büyük bir dinamizm sayesinde kazanmış oldukları kuvvet, hareket, sürat sayesinde göç ederek kültürlerini taşımışlardır¹³³. Pazırık Bölgesi de bu kültür coğrafyası içerisinde “Atlı Bozkır Kavimleri” hakkında kökensel, dinsel ve kültürel manada yegane kaynak olarak en önemli yerlerin başında gelmektedir.

Atlı bozkır kavimleri üzerindeki çalışmalar gerçek manasıyla ve bilimsel olarak Sovyet Birliği’nin dağılmasıyla başlamıştır. Konumuz gereği Altay Bölgesindeki Pazırık vadisindeki çalışmalar uzun bir aradan sonra tekrardan 1990’lı yıllarda Natalia Polasmak ve Viladamir Kubarev’in başkanlığını yaptığı Rus Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü tarafından başlatılmıştır.¹³⁴ Yapılan çalışmalar Rudenko tarafından çalışmanın yapıldığı üst Ulagan vadisinin aksine aşağı vadiye yapılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda kırk olarak belirlenen kurgan sayı son dönem çalışmalarıyla beraber yüz elliye bulmuştur.¹³⁵

Pazırık Bölgesi’nde yapılan çalışmalarda ele geçen maddi bulgular ışığında bölgede yaşayan insanlar hakkında av tutkusu, hayvanları için daha iyi topraklara yönelmeleri bunun için her daim savaşa hazır olmaları ve doğayı, doğadaki hareketleri çok iyi tanıdıklarını net olarak söylemek mümkündür. Rudenko ve Griaaznov’un bölgede uzun yıllar yaptığı çalışmalar neticesinde yorumlanan bu fikirler son yıllarda yapılan bilimsel nitelikteki çalışmalar fikirlerimize netlik kazandırmaktadır.

¹³² Durmuş 1996: 13- 19

¹³³ Durmuş 2002: 15, Durmuş 1996: 173.

¹³⁴ Polasmak 1994: 80- 103

¹³⁵ Polasmak 1994: 88, Rudenko 1970: 2- 7

Altayların iç bölgelerinde Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara değin uzanan bu gelenek ve kültüre sahip binlerce küçük aile üyesinden yalnızca küçük bir kısmını oluşturan Pazırık insanının bu tür yayılımcı bir hayat tarzı onların günlük yaşamlarında sıkı sıkıya bağlı bulundukları atlarıdır. Pazırık Kurganları'nın tamamına yakınının antik dönemden itibaren soyulmasına karşın ele geçen at kalıntılarından Pazırık insanının ata ne kadar bağlı bir toplum olduğunu anlamamıza olanak tanır.¹³⁶ Dinsel inanışlarının ve günlük yaşamlarında büyük bir öneme haiz olan sayesinde da hızlı hareket edebilmekte ve daha geniş yaşam olanaklarına sahip olabilmektedirler. Pazırık insanını teokratik yönden de sıkı sıkıya sarmış olan at tıpkı günlük yaşamda olduğu gibi öldükten sonra da yanı başına gömülerek bu görevini devam ettirmektedir.

Herodotos İskitler'in diğer topluluklarla yoğun ticari ilişkilerinden bahsetmektedir. Bu bilgi İskit kurganlarından çıkan malzemeye de kanıtlanmıştır. Aynı şekilde Pazırık Kurganları'nın konumu itibariyle hinterlandının dar olmasına bağlı olarak ticaretin daha az yapıldığını ele geçen malzemeden söylemek mümkündür.¹³⁷ Bu bilgiye bağlı olarak İskit kurganlarına oranla Pazırık Kurganlarından çıkan malzemenin fazla karışmamış olması Bozkır Kültürü'nü tanımlamada daha ön planda söylemeyi mümkün kılar.¹³⁸ Bu dar ticarete rağmen kurganlardan çıkan yoğun miktarda tekstil malzemesi bölgenin Çin ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu ispatlamaktadır.¹³⁹

Avrasya bozkırlarında milattan önceki birinci bine damgasını vuran İskitler hakkında Herodotos'tan edinilen bilgiler ışığında iskitlerin Pazırık Kültürü'yle örtüşen bir yapıya sahip olduklarını söylemek mümkündür. Küçük nüanslar olsa da birebir örtüştüğü söylenen bu kültürler arasında coğrafi farklar azımsanmayacak kadar büyüktür. Mekanda oluşan bu farklar

¹³⁶ Drews 2004:74

¹³⁷ Christian1998: 142

¹³⁸ Bleeker 1997: 5, Cosmo 2004: 39

¹³⁹ Cosmo 2004: 40- 41

zamanda kaybolmaktadır ve bu farkın en önemli açıklayıcısı konumunda olan at en önemli unsurdur. Basit bir göçebe kavmin yapamayacağı bu mekansal farklar ancak atla desteklen bir göçer kavim tarafından yapılmıştır. Kaynağını İç Asya'dan alan bu kavimlerin hızlı bir şekilde dünya sahnesine çıkarak tarihteki bir çok dengeleri değiştirdiği bilinen bir gerçektir. Ön Asya medeniyetlerini Kimmerler ve İskitler başta olmak üzere devletleşen yada devlet niteliği kazanamayan birçok bozkır kavim derinden etkilemiştir. Bozkır kültürüne sahip insanların bu tür coğrafi farklara rağmen kültürlerine olan bağlılıkları neticesinde bıraktıkları eserler İç Asya'da özellikle de çıkış noktası olarak kabul edilen Altaylardaki atlı kavimlerin bıraktıkları eserlerle kültürel anlamda uyuşmaktadır.

Atlı bozkır kavimlerinin yaşamları gereği günümüze kadar ulaşabilen tek maddi varlıkları kurganlardır. Kurgan kelimesi üzerinde yapılan etimolojik incelemeler neticesinde anlamına bağlı olarak bugünkü Türkiye Türkçe'siyle bağlantılı bir yapı ortaya çıkar. Bu kelimenin anlamına bağlı olarak şekliyle yakın bir ilişki söz konusudur. Bozkır kavimlerinde korunması birinci sırada olan ev yani yurt olarak kullanılan ve sürekli yanlarında taşıdıkları keçeden yapılan çadırlarla öbür dünya evleri yani mezarlarına da bu ismi vermeleri gayet normaldir. Kurganların genel dizaynı hayatta kullandıkları keçe çadırlarla büyük paralellikler gösterir. Kurganların dış görünüş itibariyle çadırlar gibi konik bir şekil göstermesi iç dizayndaki benzerliklerin dışa yansması olarak değerlendirilebilir. Pazırık Kurganları'nda kurganların yapıldığı bölgede yetişmesi imkansız olan; belli bir rakımdan aşağı seviyede yetişmeyen karaçam ve huş ağacının kullanılması onların basit bir mezardan öte olduklarını ispatlayan başka bir kanıttır. Pazırık Bölgesi'nde yapılan son çalışmalarda bu tür ağaçların Pazırık Vadisinden daha yüksek rakımlı yerlerden ve 24 km uzaklıktan kurganlar için özel olarak taşındığını göstermektedir.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Polasmak 1994: 90

İklim, yükseklik ve kurganların konumu mezarların içerisindeki malzemeyi çok iyi korumuştur.¹⁴¹ Genelde kurganların altında buzul hale gelen toprak, yukarı seviyelere çıktıkça eriyik bir hal almaktadır. Ulagan havzasının iklimi, kurganların soğuk kalmasını sağlayacak yapı metodundan sonra onlara yeterli gelecek soğuğu sağlayan ikinci bir etkidir. Pazırık vadisinde normal şartlarda sürekli soğuk yoktur. Kurganların altındaki mezarda, soğuğun yayılmasını muhafazasını mezar taşları sağlamaktadır. Kurganların yapımı gereği ısıyı yerden koruyan bir yalıtkan gibi görev yapmaktadır. Böylece erimeyi engellemekte ve onun direncini arttırmaktadır. Kış aylarında, kurgan düz olmadığı için ısı yayılması sevidedir. Fakat toprağın yüzeyi ile karşılaştırıldığında taşların soğuması çok daha hızlıdır. Bundan dolayı kurgan içerisindeki hava hafifleyerek yükselmekte ve yukarıda soğuyarak ağırlaşmakta, ağırlaşan hava ise aşağıya inmektedir. Kış aylarının başlamasına rağmen kurgan içerisinde depolanan ılık hava soğuğun oluşumunu engellemekte, bahar aylarında ise sıcaklığı ertelemektedir. Sıcak havanın soğuk ile karışması, ısınma ve soğuma olayından çok daha çabuk olmaktadır. Kurganlar, geniş anlamda ısı değişimlerini engelleyen bir yapı durumundadır. Günlük ya da yıllık zaman farklarında ısı alternatiflerini yoğun derecede etkileyen ve havayı yumuşatmaya yönelik zayıf bir iletken konumundadır.

Sonuç olarak kurgan altında meydana getirilen, donmayı sağlayan ve onu muhafaza eden bu özel iklim dalgası, doğal yüzeyin iklim dalgasından tamamıyla farklıdır.

Üstelik kurganların yapısı soğumayı teşvik etmektedir. Kış aylarında toprağın yüzeyi ve mezar sütununun üzerindeki toprak tepe daha soğuk olduğundan dolayı donma daha aşağıya kadar ulaşmaktadır. Mezarın üst yarısındaki çatı taşlarının ve ağaç kütükleri arasındaki boşlukta soğuk bir dalga oluşmaktadır. Daha aşağıdaki huş ağacı kabukları ile çevrelenen

¹⁴¹ Drews 2004:74

mezar odası buz ile örtülüdür. Oda da ve çatı boşluğunda sürekli olarak hava sirkülasyonu devam ederken tavan boşluğundaki hava soğur, oda içerisine nüfuz eder ve odadaki daha sıcak hava soğuk havayla ilişki kuran bölgeye sürüklenir.

Çatı üzerine doldurulan mezar taşları, ağaç kütükleri ve iri kaya parçaları mevsimlik soğumayı dengeleyen bir kabuk gibi örtülmüştür. Doldurulmuş taş yada ağaç kütük arasında yahut tavan ile kontak kuran boşluğun içinde nemin yoğunlaşmasına sebep olabilen yukarıda tarif edilen hava hareketi oluşumu, gömü odaları üzerinde buzun oluşmasından da sorumluydu. Hırsızların mezarları yağmalamaları neticesiyle tepedeki krateri ve çatıdaki volkanik siyah taşları tahrip etmiş, böylece kurgan içerisinde ısı değişmelerine sebep olunmuştur. Hırsızların bu hareketleri mezarların soğuması için gerekli şartları ortadan kaldırmış ve kurganın merkezinde soğutma alanının dengesi bozulmuştur.

KAYNAKÇA

A RUSH, John.
2005

Spiritual Tattoo. A Cultural History of Tattooing, Piercing, Scarification, Branding and Implants, California.

ALVA, Walter
1988

"Discovering the New World's Richest Unlooted Tomb", *National Geographic* 174/4, 510- 548, Washington.

ANDERSON, J. G.
1932

"Hunting Magic in the Animal Style", *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, 4, Stockholm.

ARTEMENKO, Ivan ve
Vasily BİDZİLİA
1976

"Four Ukranian Archaeologists Present Their Latest Finds& The Golden Cup of Gaimanov, Courier", Unesco, 17-18. Place de Fontenoy, Paris-France.

ASLANAPA, Oktay
1964

"Türkler'de Arma Sanatı", *Türk Kültürü*, 16, Ankara.

BLEEKER, C.J
1997

Hathor and Thoth, Brill Academic Publishers, England.

BUNT, Cyril G.E
1946.

Russian Art, From Scyths to Soviets, New York .

CHRİSTİAN, David
1998

A History of Russia, Central Asia and Mongolia, Volume I, Inner Eurasia From Prehistory to the Mongol Empire USA.

Dİ COSMO, Nicola
2004

Ancient China And Its Enemies, The Rise Of Nomadic Power In East Asian History, Cambridge University Press, Uk.

DİYARBEKİRLİ, Nejat
1972

Hun Sanatı, İstanbul.

DİYARBEKİRLİ, Nejat
1984

"Pazırık Halısı-The Origin of the tradition or carpet weaving among Turkic peoples and the problem or the origin of the carpet found in Pazyryk in the Altai Region", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 32, İstanbul.

DİYARBEKİRLİ, Nejat
1994

"Türk Kültürünün Beşiği: Orhun", *Tarih ve Medeniyet*, 3, İstanbul 1994.

DİYARBEKİRLİ, Nejat
1992

"Türkler'de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri" *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXX/1-2, Ankara.

DRURY, Nevill
1996

Şamanizm, İstanbul.

DREWS, Robert
2004

Early Riders, Routledge (UK).

DURMUŞ, İlhami
1993

İskitler Türk Kültürünü Araştırma Enst., Ankara.

DURMUŞ, İlhami
1996

"Sarmatlar'da Ekonomik ve Kültürel Hayat" *G.Ü FEF.SBD*, C 1., S 2., 13- 19.

DURMUŞ, İlhami
1997

"Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", *G.Ü FEF.SBD*, C 1., S 2., 13- 19.

DURMUŞ, İlhami
2002

"İskit Kültürü", *Türkler*, 15- 24, 2002.

COCKBURN, Thomas
Aidan, COCKBURN Eve,

Mummies, Disease and Ancient Cultures,

- THEODORE A. Reyman**
1998 Cambridge University Press.
- EDWARDS, Mike**
1996 "Searching for the Scythians", National Geographic, 190, Washington.
- ESİN, Emel**
1985 "Tonga-Alp-Er", Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi 1, 13, Erzurum.
- ESİN, Emel**
1987 *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul.
- ESİN, Emel**
1997 *Türk Kültür Tarihi-İç Asya'daki Erken Safhalar*, Ankara.
- FREDRİK, T. Hiebert**
1992 *Pazyryk Cronology and Early Horse Nomads Reconsidered*, n.s. 6, Bulletin of the Asia Institute.
- FRUMKİN, Gregorie**
1970 *Archaeology in Soviet Central Asia*, Köln. .
- GROUSSET, Rene** 1993 *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev.: M. Reşat Uzmen), İstanbul.
- GRYAZNOV, Mihail P**
1993 "The Pazirik Burial of Altai", American Journal of Archaeology, 37, New York.
- GRYAZNOV, Mihail P**
1969 *Siberie du Sud*, Geneve.
- HANCAR, Franz**
1952 "The Eurasian Animal Style and the Altai Complex", *Artibus Asiae*, 15, New York.
- HERODOTOS**
Heradot Tarihi, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul 1991.

- İNAN, Abdülkadir**
1998 “ikinci Pazırık Kurganı”, *Makaleler ve incelemeler- I*, Ankara.
- İNAN, Abdülkadir**
1998 “Altay'da Pazırık kazısında çıkarılan atların durumu Türklerin defin törenleri bakımından açıklama”, *Makaleler ve İncelemeler-II*, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim**
1993 Türk Milli Kültürü, İstanbul.
- MIZIULU, İsmail**
1994 *İstoriya Karaçaevo Balkarskogo Naroda s Drevneyşih Vremen Do Prisoedineniyak Rossi*, (Çev.: Aliy Şidakulu), Nalçik.
- MONGAIT, Aleksander L**
1961 *Archaeology in the U.S.S.R.*, Great Britain.
- LİGETİ, Lajos**
1986 *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev.: Sadrettin Karatay), Ankara.
- MINNS, Ellis H**
1913 *Scythians and Greeks*, Cambridge.
- ÖGEL, Bahaeddin**
1991 *Türk Kültür Tarihi*, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin**
1972 “Türklerde Kartal ve Kartal Arması”, *Türk Kültürü*, 18, Ankara.
- POLOSMAN, Natalya**
1994 “Pastures of Heaven”, *National Geographic*, 186, Washington.
- PİTROVSKY, Boris B**
1976 The Schyrtian World “A Dynamic Culture on the Steppes Of Eurasia 2500 Years Ago”, *Courier, Unesco, Place de Fontenoy, Paris France*, 4-8.
- PLINY**
1947 *Natural History*, (Çev.: W.H.S. Jones), VII. Kitap, Great Britain.

PİTROWSKY Boris B
1976

The Schytian World (A Dynamic Culture on the Steppes Of Eurasia 2500 Years Ago) , Courier, 4-8 Unesco, Place de Fontenoy, Paris France.

RADLOFF, Wilhelm
1954

Sibiry'a'dan, (Çev.: Ahmet Temir), C.I., İstanbul.

RADLOFF, Wilhelm
1956

Sibiry'a'dan, (Çev.: Ahmet Temir), C.II, İstanbul.

ROES, Anne
1952

"Achamenid influence upon Egyptian and Nomad Art", Artibus Asiae, I5, New York.

ROUX, Jean-Poul
1994

Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul.

RUDENKO, Sergei I
1958

"The Mythological Eagle, the Griphon, the Winged Lion, and the Wolf in the art of Northern Nomads", Artibus Asiae, C. XXI, New York.

RUDENKO, Sergei I
1970

Frozen Tombs of Siberia, London.

SUMER, Faruk
1983

Türklerde Atçılık ve Binicilik, İstanbul.

TARHAN, Taner
2002

"Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimmerler ve İskitler", Türkler, c.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

TARHAN, Taner
1970

"Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", Tarih Dergisi, 24, İstanbul, (Ayrı basım).

TARHAN, Taner
1969

"İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri", Edebiyat
 Fakültesi Tarih Dergisi, 23, İstanbul

TRISHINA, I.V
2005

"Multifigured Compositions in the Art of the Pazyryk
 Culture", *Anthropology & Archeology of Eurasia*,
 vol. 43, no. 4 pp. 19–48.

TEKÇE, E. Fuat
1993

Pazırık, Ankara

ÜNAL Ahmet
2002

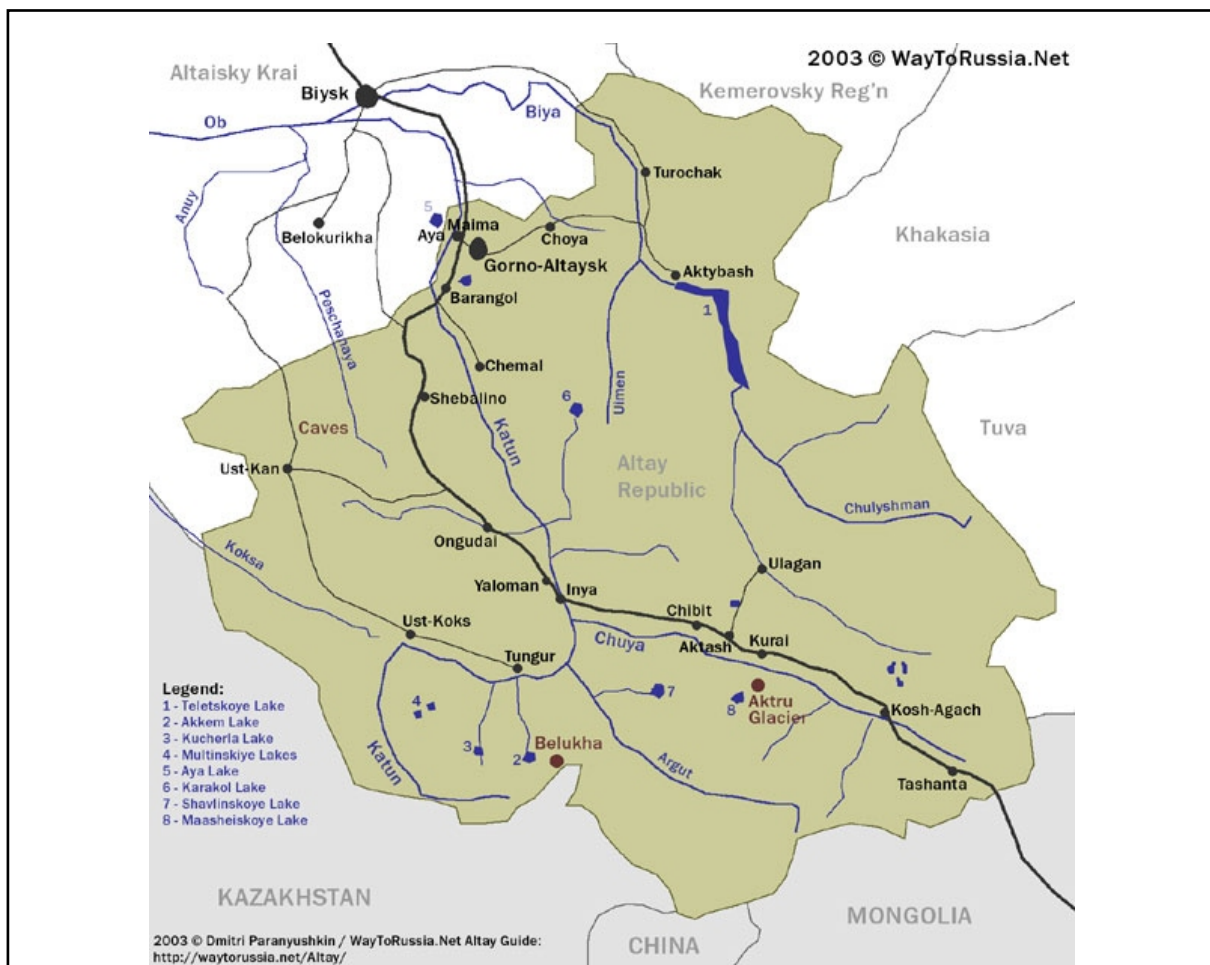
"Eskiçağda Kafkasya ve Anadolu; Neolitik Çağdan
 Geç Tunç Çağı'nın sonuna kadar (MÖ.5500-1150)
 Anadolu ve Kafkasya İlişkileri, Kuban Maykop
 Kùltürleri ile Eski Anadolu Kùltürlerinin İlişkileri",
 Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri, 3-34.Kafkas
 Derneği Yayınları, Ankara.

VITEBSKY, Piers

"Worlds of the Shaman", Natural History, 106, New
 York 1997.

ZAVITUKHINA, Mariya B
1976

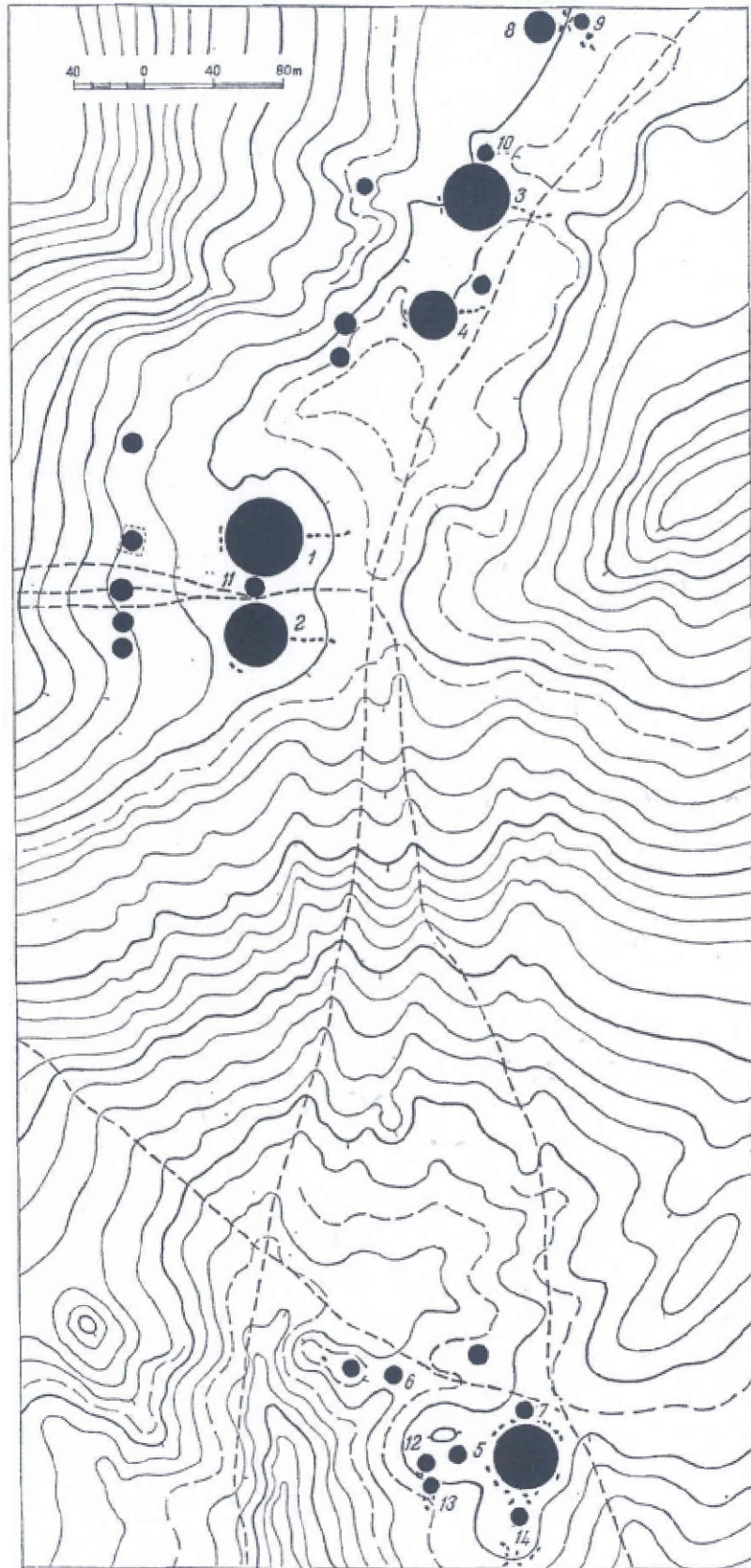
"Pazyryk", Courier, Unesco, Place de Fontenoy,
 Paris-France.

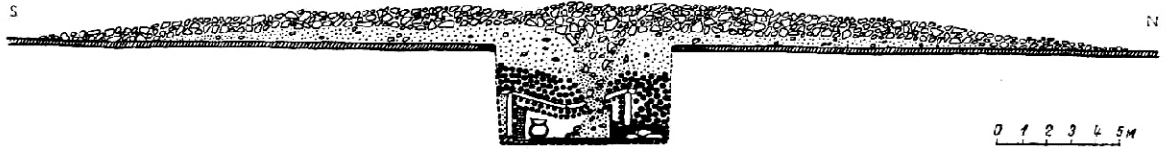
Harita 1

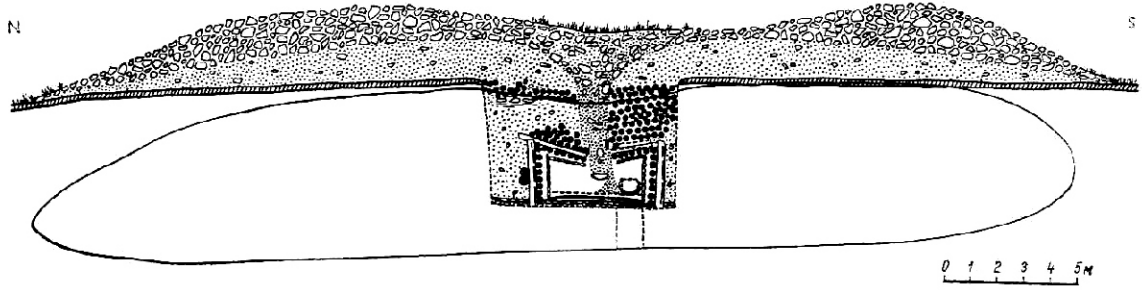
Harita 2

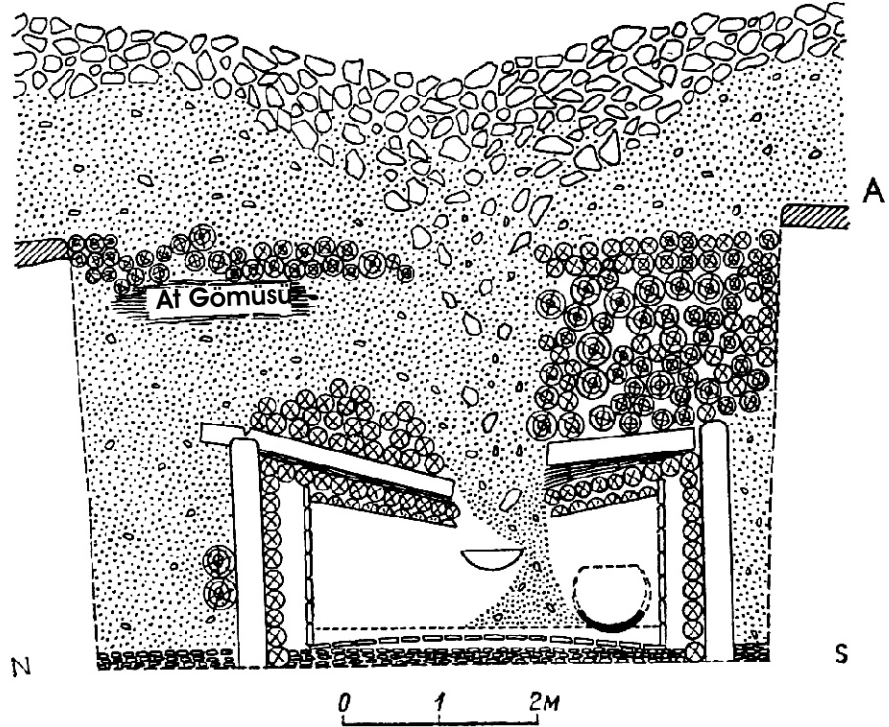
Harita 4

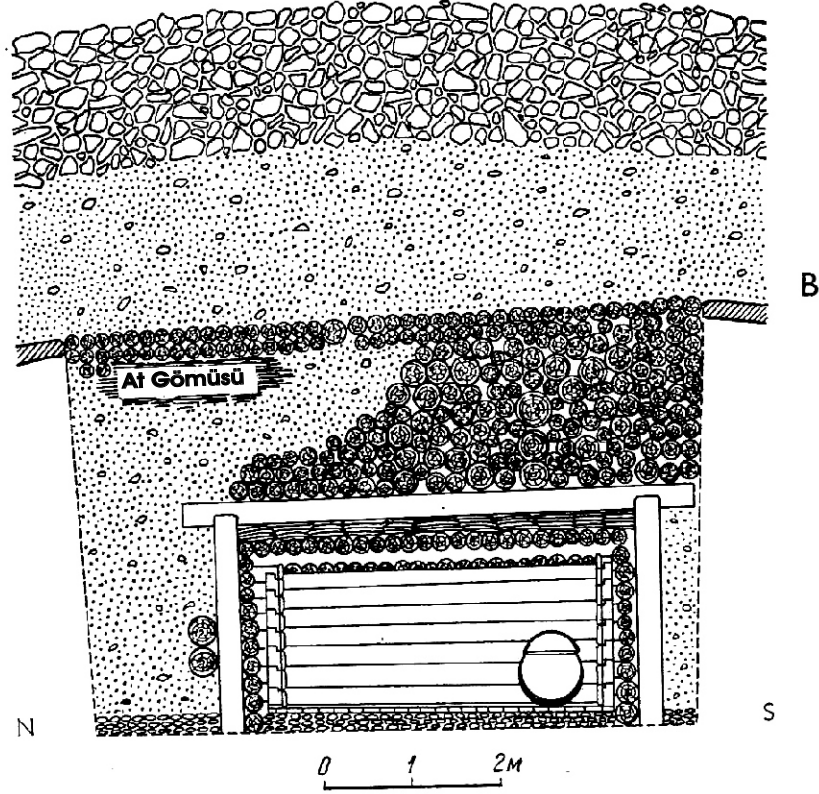
Çizim 1

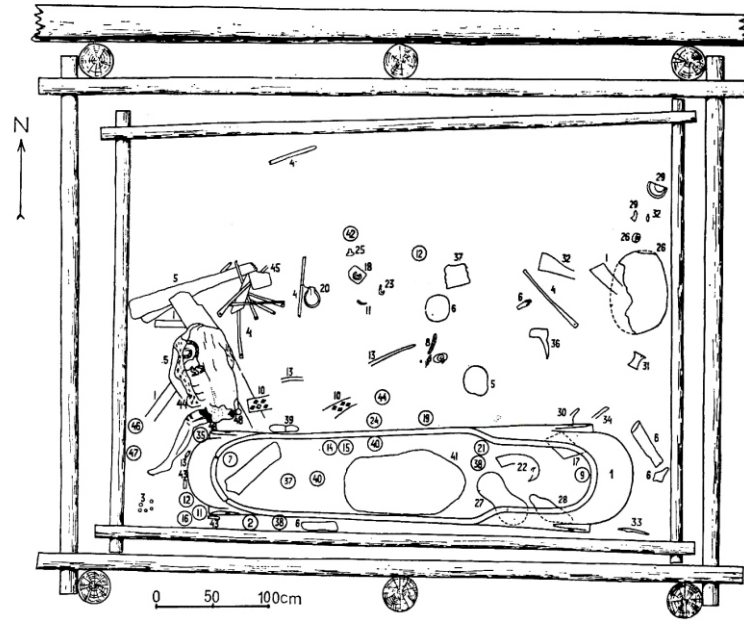
Çizim 2

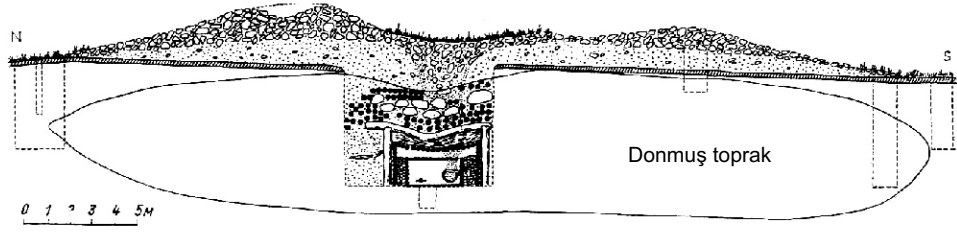
Çizim 3

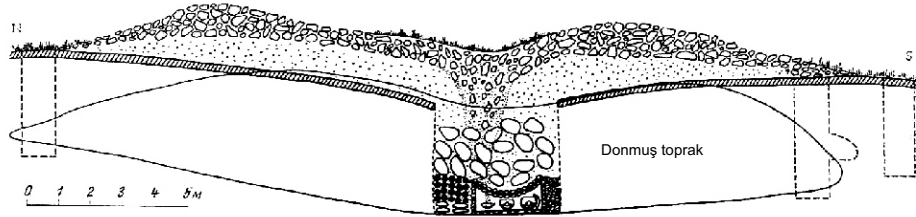
Çizim 4

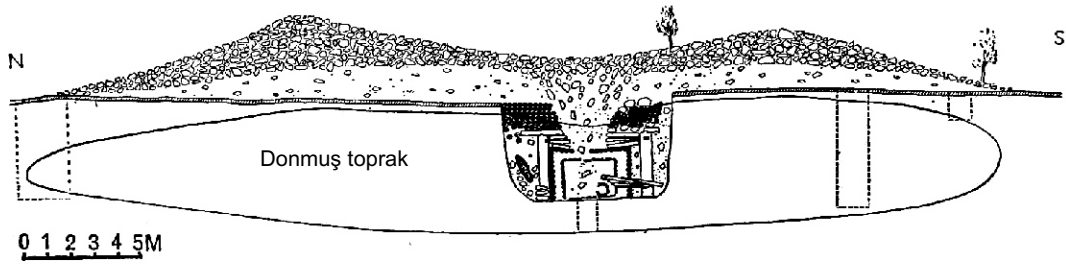
Çizim 5

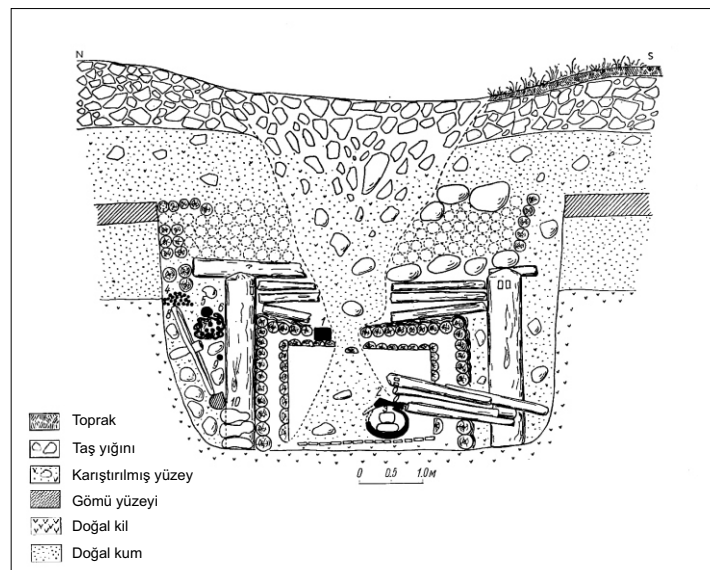
Çizim 6

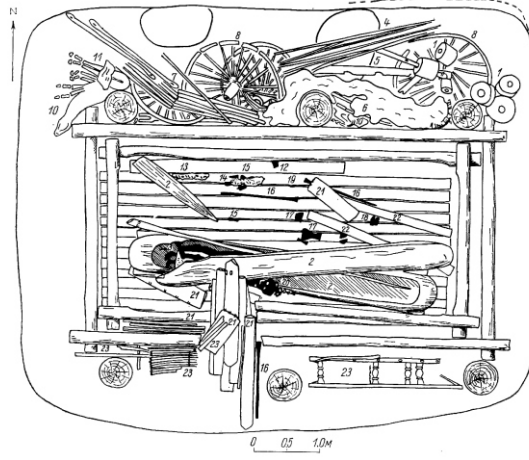
Çizim 7

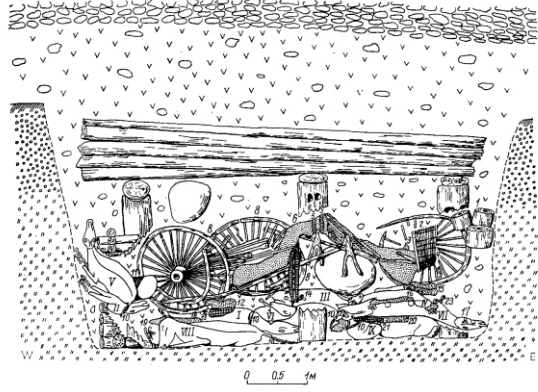
Çizim 8

Çizim 9

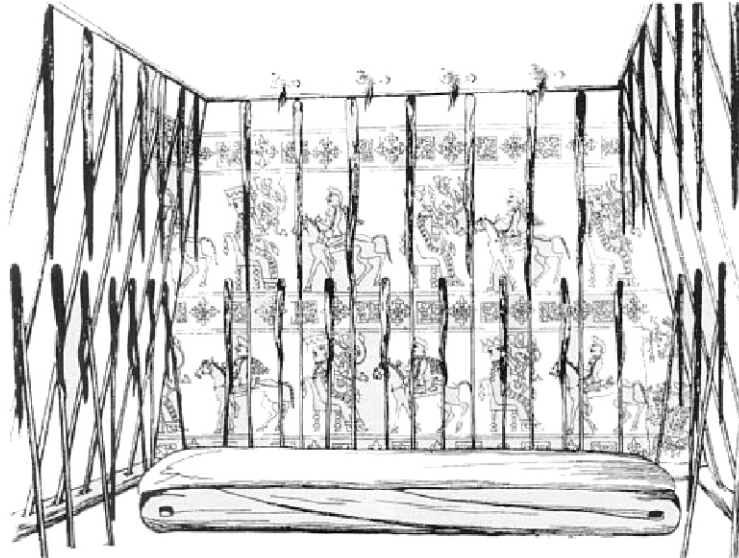

Çizim 10

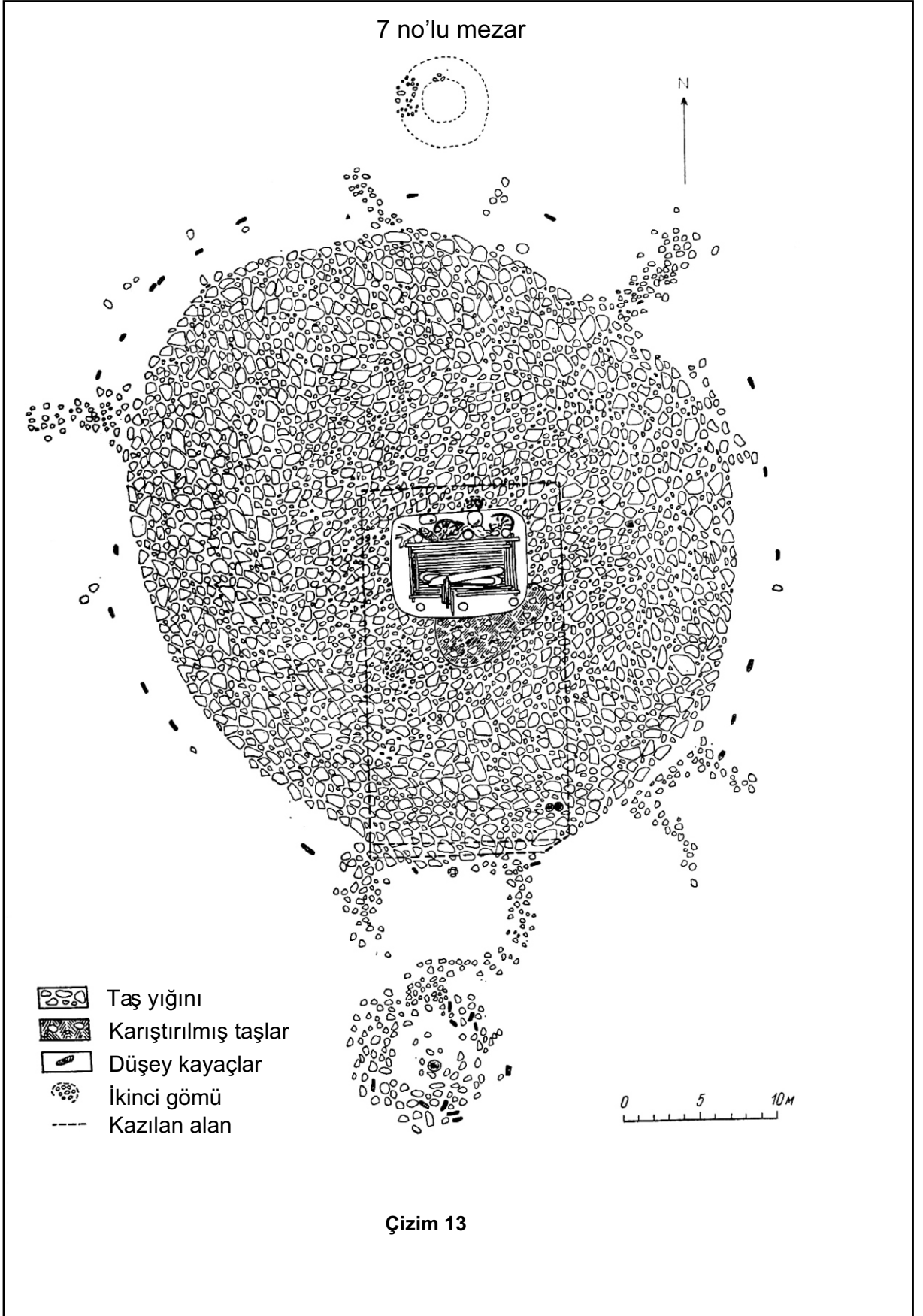

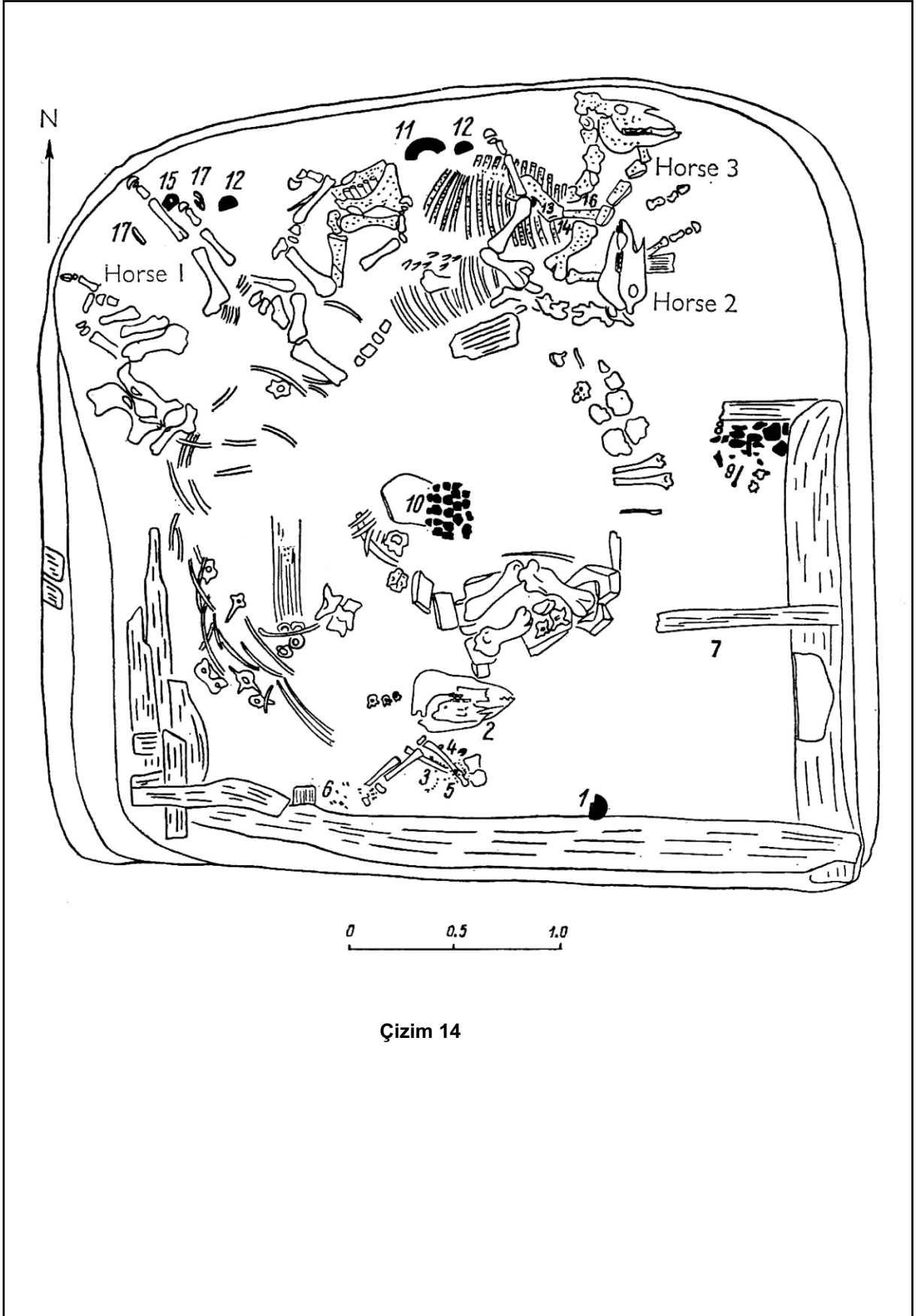
Taş yığını	Doğal kum	İpek
Karışık dolgu	Ahşap	Halı
Gömü yüzeyi	Deri	İri kaya parçası
Doğal kil	Keçe	Siyah keçeli eşya

Çizim 11

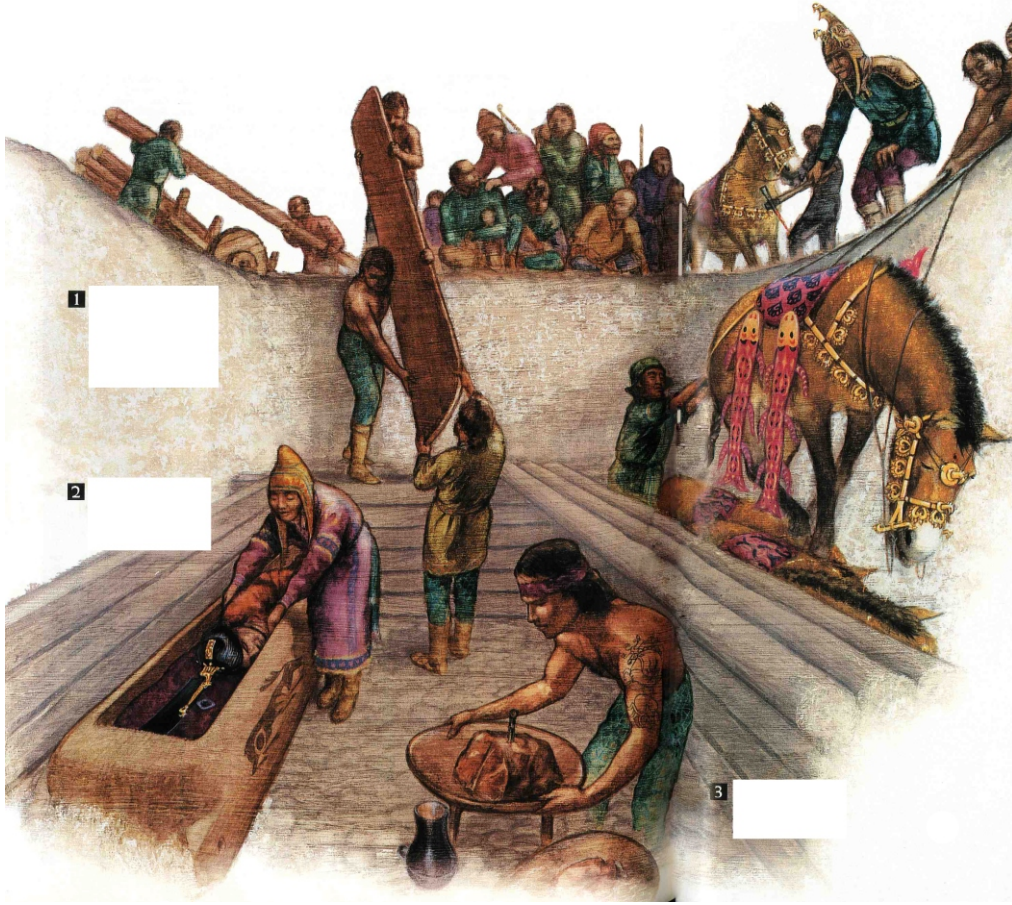

Çizim 12

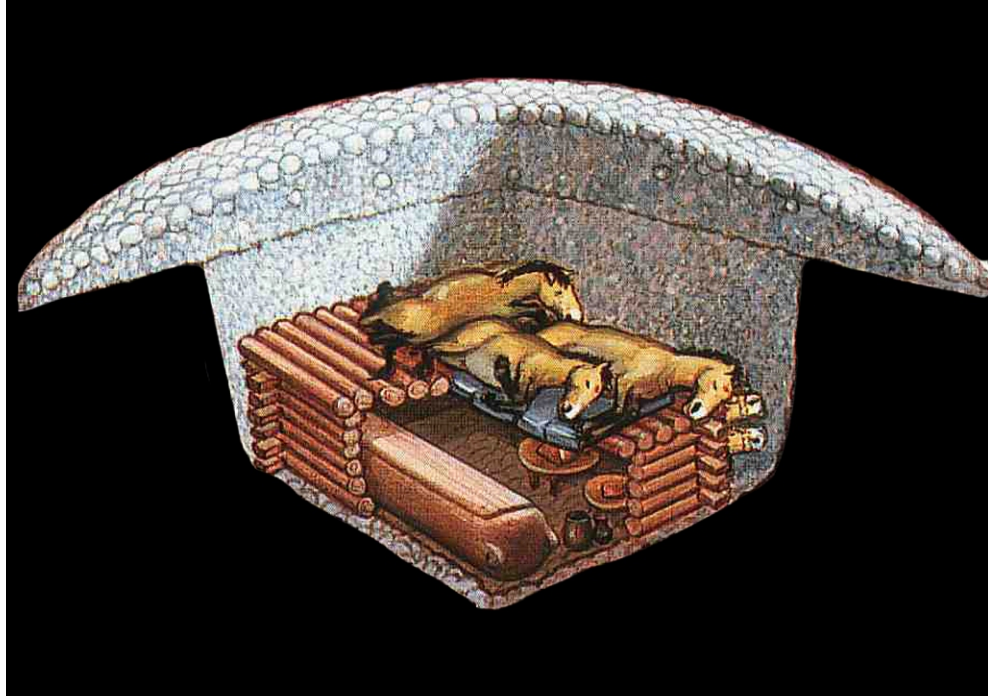
Çizim 14

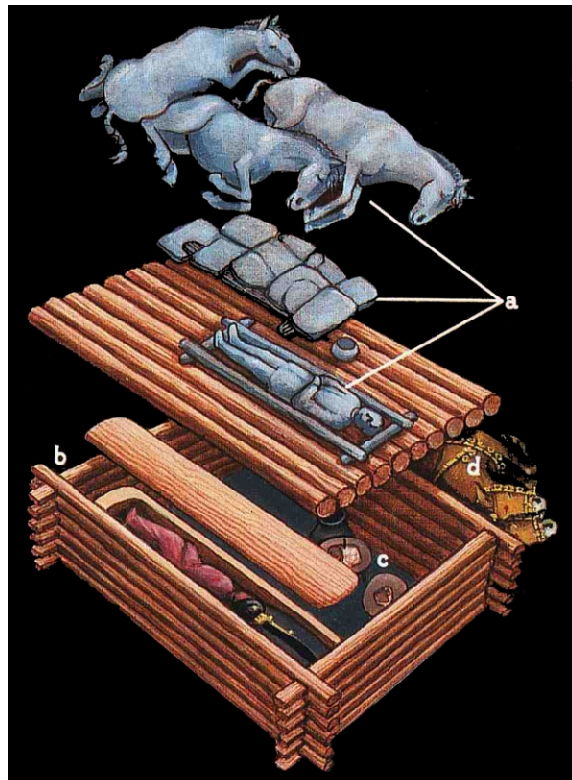
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 1

Resim 2

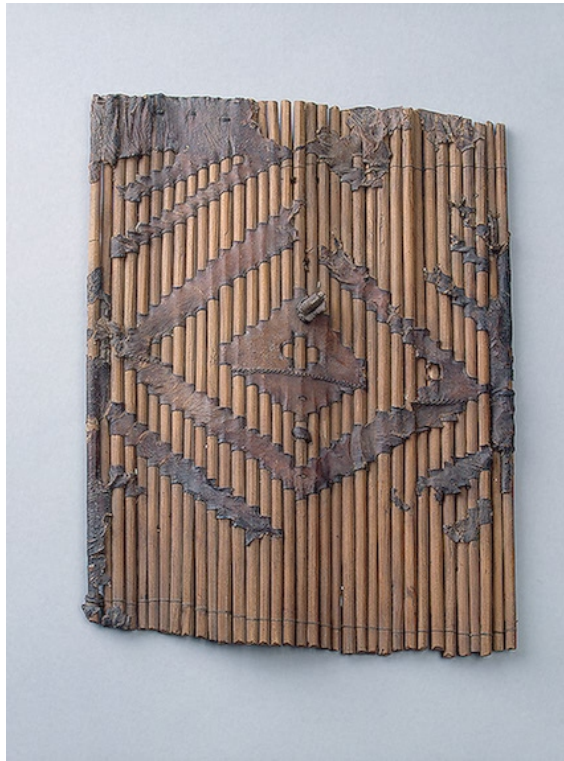
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

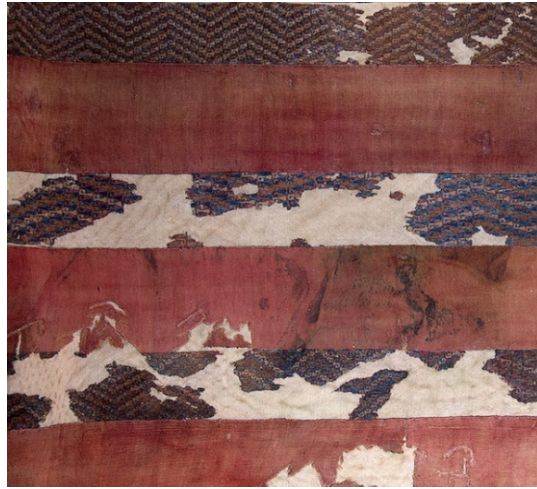
Resim 34

Resim 35

Resim 36

Resim 37

Resim 38

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

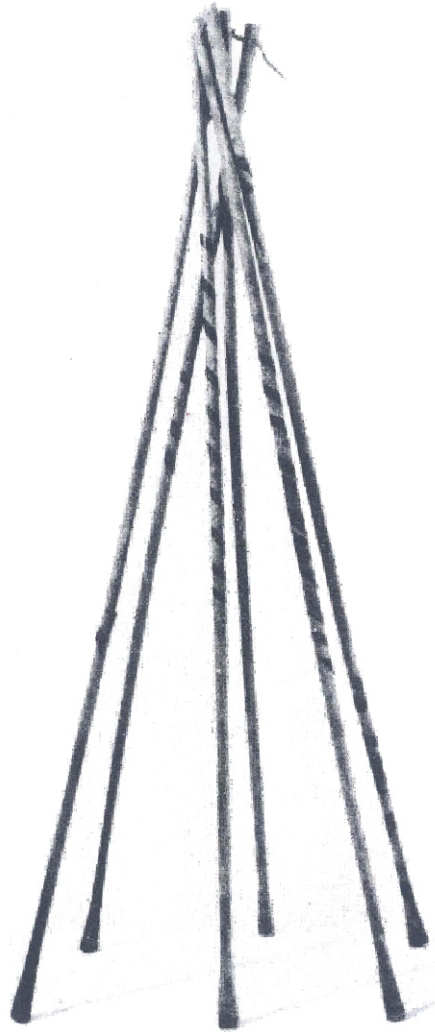
Resim 43

Resim 44

Resim 45

Resim 46

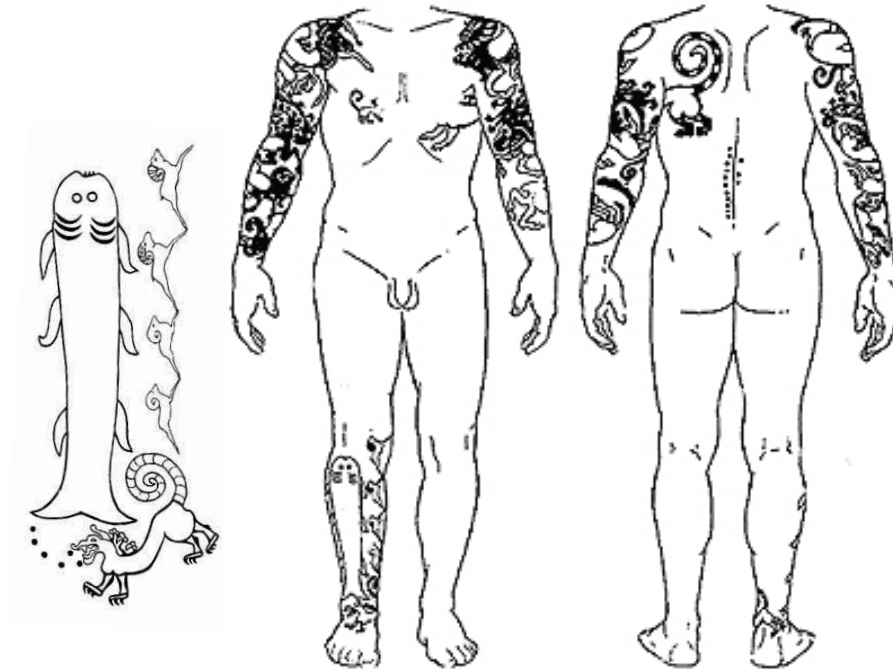
Resim 47

Resim 48

Resim 49

Resim 50

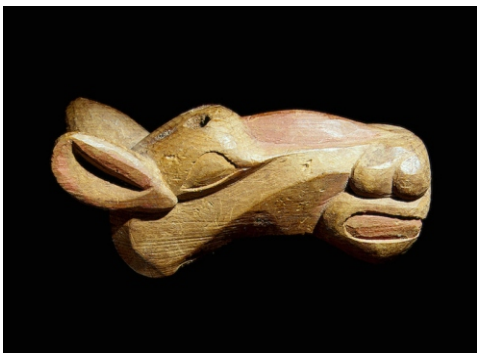
Resim 51

Resim 52

Resim 53

Resim 54

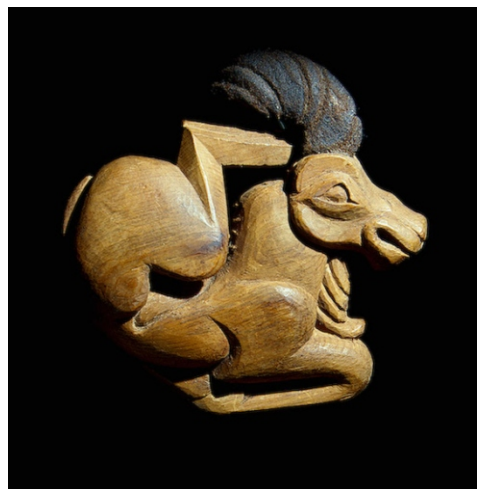
Resim 55

Resim 56

Resim 57

Resim 58

Resim 59

Resim 60

Resim 61

Resim 62

Resim 63

Resim 64

Resim 65

Resim 66

Resim 67

Resim 68

Resim 69

Resim 70

Resim 71

Resim 72

Resim 73

Resim 74

Resim 75

Resim 76

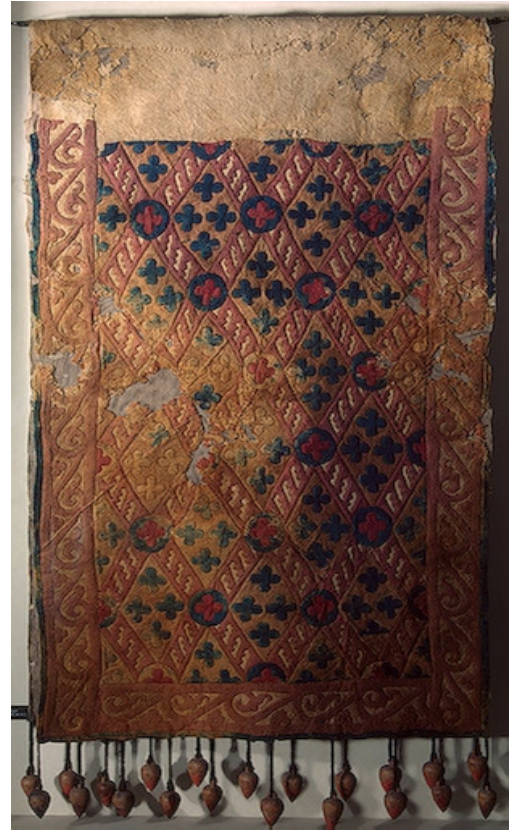
Resim 77

Resim 78

Resim 79

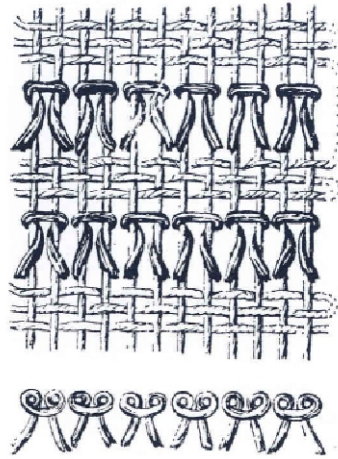
Resim 80

Resim 81

Resim 82

Resim 83

Resim 84

Resim 85

Resim 86